

શ્રી યશોવિજયજી

જૈન ગ્રંથમાળા

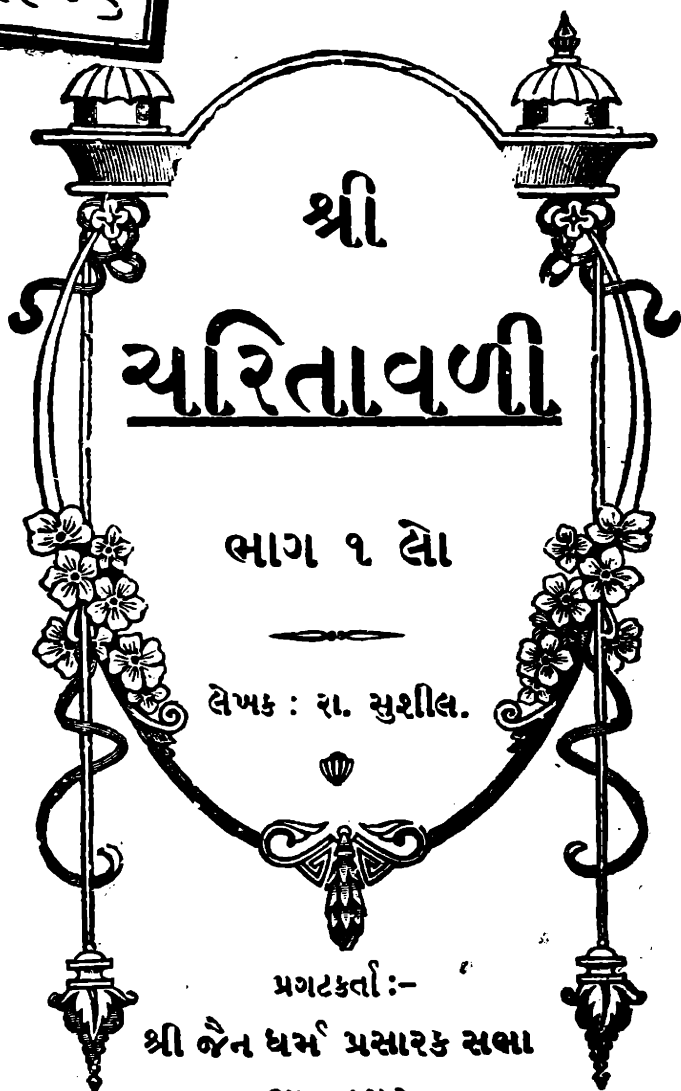
દાદાસાહેબ, ભાવનગર.

ફોન : ૦૨૭૮-૨૪૨૫૩૨૨

૩૦૦૪૮૪૬

૨૩૫૫ .

૨૦૧૩

ચરિતાવળી

અથવા

જૈન કથા સંગ્રહ.

ભાગ ૧ લો.

સદ્ગુણાનુરાગી મુનિ કર્પૂરવિજયજીની ખાસ પ્રેરણાથી
રા. સુશીલની કસાયેલી કલમથી લખાયેલી કથાઓ.

છપાવી પ્રગટ કરનાર.

શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભા.

ભાવનગર.

આવૃત્તિ બીજી.

વિક્રમ સંવત. ૧૯૯૬ :: વીર સંવત. ૨૪૬૬.

કિંમત ચાર આના.

મુદ્રક : -શાહ ગુલાબચંદ લલ્લુભાઇ, શ્રી મહોદય પ્રેસ-ભાવનગર.

અનુક્રમણિકા.

નંબર	કથા	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	જયવિજય	ધર્મની અડગ શ્રદ્ધા ઉપર	૧
૨	હંસરાજ	સત્યવ્રત ઉપર	૨૯
૩	લક્ષ્મીપુંજ	ચોરીના ત્યાગ ઉપર	૩૮
૪	કળાવતી	શિયળાવ્રત પ્રભાવ	૪૨
૫	સતી સુભદ્રા	બ્રહ્મચર્યનો પ્રભાવ	૫૮
૬	ધનત્રેષી	પરિગ્રહત્યાગ	૬૬
૭	હંસ અને કેશવ	રાત્રીભોજનત્યાગ	૭૨
૮	વંકચૂલ	નિયમમાં દૃઢતા	૭૯

ખીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

ઉપરની આઠ કથાઓ અમે રા. સુશીલ પાસે મનોરમ ભાષામાં લખાવીને બહાર પાડી છે. તેના પ્રારંભમાં પ્રસ્તાવના રૂપે કાંઈપણ કહેવાની ઇચ્છા નથી. જે કહેવાનું છે તે બધું આ સાથે ઉપોદ્ધાતમાં સમાયેલું છે.

શ્રી જૈન શ્રવે. ગોળયુક્તેશન બોર્ડની પ્રેરણાથી આ ખીજી આવૃત્તિ છપાવવામાં આવી છે.

સં. ૧૯૯૬
આશ્વિન સુદિ ૧૫

કુંવરજી આણંદજી
ભાવનગર

પ્રથમાવૃત્તિનો ઉપોદ્ધાત

ચિરસંચિયપાવપણાસળીઈ, ભવસયસહસ્સમહ્નીઈ ।
ચઢવીસજિણવિણિગયકહાઈ, વોલંતુ મે દિઅહા ॥

—વંદિતાસૂત્ર ૪૬

જૈન મુનિમંહારાજ, સાધ્વીજી, શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓને અહ-
ર્નિશ સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત સમયે બન્ને વખત પાપની આલોચણા
કર્યા પછી મનની શુદ્ધિને અર્થે દિવસો કેમ વ્યતીત કરવા તે માટે
ભાવવાની આ શુભ ભાવના છે:—

“ ઘણા લાંબા કાળનાં સંચય કરેલાં પાપનો નાશ કરનારી અને
લાખો ભવ ઘટાડનારી, ચોવીસે જિનેશ્વરે કહેલી ઉત્તમ કથાઓમાં (તેનાં
વાંચન-મનન અને પુનરાવર્તનમાં) મારા દિવસો પસાર થાઓ. ”

આત્મિક ઉન્નતિ મેળવવામાં અને સર્વ પાપ-પુન્યનાં બંધો કાપી
નાંખી પરમપદ પ્રાપ્ત કરાવવામાં જિનેશ્વરોએ કથિત અને ત્યારપછી
થયેલ સમર્થ આચાર્યો અને મુનિરાજોએ ગૂંથિત કથાઓ કેટલું ઉત્તમ
કાર્ય કરે છે તે આ ભાવના દર્શાવે છે.

શાસ્ત્રકારોએ શ્રુતસમુદ્રના ચાર વિભાગો પાડ્યા છે. (૧) દ્રવ્યા-
નુયોગ, (૨) કથાનુયોગ, (૩) ચરણકરણાનુયોગ, (૪) ગણિતાનુ-
યોગ. આ ચાર વિભાગમાં જૈન ગ્રંથોનો સર્વ લેખનવિભાગ સમાધ-
ન્ય છે. કેટલાક ગ્રંથો પદાર્થોનું પૃથક્કરણ કરે છે. તેમાં દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય
કેવી રીતે લાગુ પડે અને તત્ત્વજ્ઞાનનું શું રહસ્ય છે તે સમજાવનારા
હોય છે, કેટલાક ગ્રંથો જૈન ધર્મ પાળનારા કેવા વિશિષ્ટ મહાત્માઓ
થઈ ગયા છે અને તેમના આત્મા કેવા ઉત્તમ ગુણો ધારણ કરવાથી

ઐહિક સુખ અને પ્રાંતે ઉચ્ચ ગતિ પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે તે દર્શાવવા તેનાં દષ્ટાંતો દેખાડનારા હોય છે, કેટલાક ગ્રંથો કેવી રીતની આચરણ કરવાથી શ્રાવકધર્મ અને મુનિધર્મ બરાબર બજાવી શકાય તેની વિગતો દર્શાવનારા હોય છે અને કેટલાક ગ્રંથો સૂર્યની, ચંદ્રની અને તારા સમુદાયની ગતિ કેવી રીતે થાય છે અને ઊર્ધ્વલોક, અધોલોક, તિર્થલોક અને મોક્ષપર્યાંત કેવી રીતે ચૌદ રાજ્યલોક રહેલ છે તેને વર્ણવનારા હોય છે. આ ચારે વિભાગો પૈકી કથાનુયોગના ગ્રંથો વાંચનાર અને સાંભળનાર બંને ઉપર સીધી અસર કરનારા હોવાથી અને તેનું રહસ્ય સમજતાં વિશેષ વખત લાગતો ન હોવાથી બાળજીવોને તે ગ્રંથો વિશેષ લાભ કરનારા છે અને વાંચનારાઓનું તરત ધ્યાન ખેંચનારા હોય છે. દ્રવ્યાનુયોગ વગેરે વિષયો ચર્ચાનારા ગ્રંથો આત્માને વિશેષ લાભ કરનારા, રહસ્ય સમજાવનારા અને ઊંડું જ્ઞાન આપનારા હોય છે, પણ બાળજીવોને વિશેષ મતિ અગર સમયના અભાવે ઊંડું ચિંતન કરવાનો પરિચય ન હોવાથી તેવા ગ્રંથો તેવા જીવોનું આકર્ષણ કરી શકતા નથી. આવા કારણથી જ કથાનુયોગના ગ્રંથો વિશેષ ઉપયોગી અને વાંચનમાં પણ વિશેષ વપરાતા જોવામાં આવે છે.

જૈન લેખકો અને આચાર્યોએ જૈન કથાઓ અનેક ઉપયોગી બાબતો દર્શાવવા માટે લખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. આ કથાઓમાં અનેક વિશિષ્ટ ગુણો કેવી રીતે મેળવાય અને તે મેળવનારાઓ કેવી રીતે શ્રેષ્ઠ ઐહિક તથા આત્મિક સુખ પામે તે બતાવવા કથાકારે સારી રીતે પ્રયત્ન કરેલો હોય છે. આ કથાઓનો મૂળ વિભાગ જૈન ધર્મનાં મૂળ સૂત્રોને આધારે લેવામાં આવેલ હોય છે અને કર્તાઓએ તે વિષયો ચર્ચવા સાથે તેમાં તેની કવિત્વ શક્તિ ધટાવેલી હોય છે. આવી કથાઓ માગધી, સંસ્કૃત અને ગુજરાતી દરેક ભાષામાં લખ્ય છે. ખાસ કરીને સંસ્કૃતમાં અને તેને આધારે રચાયેલ રાસાઓમાં કથાઓ ઘણી લખાયેલી છે. કથાસાહિત્ય જૈનમુનિઓએ જેમ અને તેમ વધારે લખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. સંસ્કૃતમાં તો આવા ગ્રંથો ઘણા છે, નાનાં મોટાં પણ અને ગદ્યમાં

લખાયેલ અનેક પુસ્તકો મોજૂદ છે; સાથે ગુજરાતી ભાષામાં પણ ઘણા જૂના કાળથી લખાયેલ પદ્યમય રાસા મોજૂદ છે. અત્યાર સુધીમાં પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા આવા રાસોની સંખ્યા લગભગ આરસો ઉપરાંતની થવા જાય છે. જૈન સાહિત્યકારોએ ગુજરાતી ભાષા ખીલવવામાં ખુબ મોટો ફાળો આપ્યો છે અને કથાસ્વરૂપે આપેલ રાસાઓના સાહિત્ય તરફ નજર ફેરવીએ ત્યારે જ આ વાતનો ખ્યાલ આવે તેમ છે. જૈન કથાઓનો સુંદર વિભાગ હજી મૂળ સ્વરૂપે પુસ્તકોમાં લખાયેલ છપાઈને બહાર પડવો ઘણો બાકી છે અને તે બહાર પડશે ત્યારે ગુજરાતી ભાષામાં પણ સાહિત્યદૃષ્ટિએ ઘણું નવું અજવાળું પડશે. આ પ્રમાણે ઉપદેશાત્મક કથાઓનો મોટો સંગ્રહ જૈનકામ ધરાવે છે અને તે કથાઓ આબાલવૃદ્ધ સર્વ જીવોને અનેક રીતે ઉપયોગી દિશાઓ સૂચવે છે.

આ કથાઓના લેખકોએ અમુક વિશિષ્ટ ગુણને લક્ષીને કથા લખવાનો પ્રયાસ કરેલ હોય છે. આ સંસારમાં ઉપાધિ કરાવનાર, મોહને વધારનાર, સંસારજળને ફેલાવનાર અને કુગતિમાં દોરી જનાર અધમ અવગુણો આચરવાથી, તેનો સામાન્ય સ્પર્શ કરવાથી પણ કેવી રીતે જીવો અધઃપતન પ્રાપ્ત કરે છે અને તે દુર્ગુણોને છોડીને તેના જ વિરોધી સદ્ગુણો આચરવાથી જીવો કેવું ઐહિક સુખ મેળવી શકે છે અને પ્રાંતે દરેક આત્માનું લક્ષ્યમિદુ જે શાશ્વત સુખ તે કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે છે તે દર્શાવવાનો કથાકારોએ સારી રીતે પ્રયત્ન કરેલ છે. આવી કથાઓ લખતાં તેના રચનારા પોતાના પાત્રનું એવી રીતે માહાત્મ્ય બતાવે છે અને તેનામાં એવું શૌર્ય કે દૈવી પ્રભાવ દર્શાવે છે કે જે વાંચતાં તેવા ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે શંકા ઉત્પન્ન થાય છે, પણ અનેક નરરત્નો સૃષ્ટિ ઉપર વસે છે, તેમાં કોઈ કોઈ આવું માહાત્મ્ય અને વિશિષ્ટ પ્રભાવ મેળવે અને અમુક ગુણ આચરવાથી દેવો સંતુષ્ટ થઈ અનેક પ્રકારની શક્તિઓ આપે તેમાં ખાસ શંકાનું કારણ નથી. આવી વિશિષ્ટતા ધરાવનારાઓનાં જ ચરિત્રો લખી શકાય છે અને તેવાં દર્શન-તોનું વાંચન જ ધારેલી અસર કરી શકે છે. મધ્યમ પ્રકારના જીવોનું

ચાલુ વૃત્તાંત કાંઈપણ નવીનતા દર્શાવતું નથી, તેથી તેવા વૃત્તાંતો ચાલુ જીવન ઉપર અસર ઉપગમવી શકતા નથી. આ જ રીતે દરેક કથાને પ્રાંત-ભાગે તે પાત્ર દીક્ષા ગ્રહણ કરી ઉત્તમ ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે તેનું પણ તે જ કારણ છે. જે પાત્રો ઉત્તમ ગતિ પ્રાપ્ત કરે તેવાં હોય તેનાં દૃષ્ટાંતો જ અનુકરણીય થઈ શકે છે. આવી રીતે લખાયેલી કથામાં રહેલ રહસ્ય અને દરેક કથામાં ચર્ચામાં આવેલ ઉત્તમ ગુણો જીવને નૈતિક જીવન સુધારવા, ધાર્મિકતા કેળવવા અને ઉત્તમ ગતિ પ્રાપ્તિ કરાવવા માટે માર્ગ દેખાડનારા થાય છે અને કથા વાંચીને તદ્દનુસાર વર્તનાર જીવો અવશ્ય ભાવીસુખ મેળવી શકે જ છે. આવી કથાઓ વગર માત્ર અપાયેલ ઉપદેશ જીવોને અસર કરી શકતો નથી, તેથી આવી કથાઓની અને તેના ફેલાવાની ખાસ જરૂર છે. આવી કથાઓની અંદર ખીજા રસોની સાથે ખાસ કરીને વૈરાગ્ય અને શાંત રસ વિશેષ રીતે પોષવામાં આવેલ હોય છે, તેથી આવી કથાઓનાં વાંચનથી વાચક વૈરાગ્ય પામી સંસાર-નિર્વેદ સમજી શકે છે અને આચરી પણ શકે છે.

આવી રીતે કથાસાહિત્ય અનેક રીતે ઉપયોગી છે અને સર્વ જીવોને બોધપ્રદ છે, તથા ઉત્તમ રસ્તે દોરી જનાર છે. આ હેતુને લક્ષ્યમાં લઈને આ પુસ્તક બહાર પાડવાનો પ્રકાશકે પ્રયત્ન કરેલ છે. આ પુસ્તકની અંદર જુદા જુદા ગુણોની વિશિષ્ટતા દર્શાવનાર આઠ કથાઓ આપવામાં આવી છે. દરેક કથા વિસ્તારથી વિવેચનપૂર્વક આપવામાં આવી છે. આ પુસ્તકમાં આપેલ કથાઓમાં નીચે પ્રમાણે વિશિષ્ટ ગુણો દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

(૧) જય વિજય—આ કથામાં ધર્મ ઉપરની દ્રઢ શ્રદ્ધા અને ગમે તેવા ઉપસર્ગો થાય, વિપત્તિ આવી પડે તો પણ ધર્મમાર્ગમાંથી વ્યુત ન થનાર પરિણામે કેવી ઉત્તમ ઋદ્ધિસિદ્ધિ મેળવે છે, તે ખાસ સમજવા લાયક છે. વળી જય અને વિજય બંને અંધુઓનો ભ્રાતૃભાવ તથા અન્યોઅન્ય માટે અપાતું બળિદાન ખાસ વિચારવા લાયક છે, પુન્યશાળીને જ્યાં જય ત્યાં પગલે પગલે ઋદ્ધિ મળે છે; તેથી

અવશ્ય સત્કાર્યો જ આચરવા લાયક છે અને પુન્યાનુબંધી પુન્ય-
નો જ બંધ કરવાથી જીવ સર્વ સિદ્ધિ મેળવી શકે છે. આ વગેરે
અનેક બાબતો આ અનુકરણીય દૃષ્ટાંત બતાવે છે.

(૨) હુંસરાજ—સત્ય વચનથી થતા ફાયદા અને પ્રાપ્ત થતાં સુખ
ઉપર કહેવામાં આવેલ આ દૃષ્ટાંત સત્યના સમર્થન માટે ખાસ
મનન કરવા લાયક છે. સત્ય બોલતાં કસોટી થાય તો તેમાંથી
પાર કેવી રીતે ઊતરવું તથા સત્ય બોલવા જતાં અન્યને આપત્તિ
આવી જવાનો ભય હોય ત્યારે કેવી રીતે વર્તી સત્ય સાચવી
અન્યને બચાવી લેવા તે માટે આ દૃષ્ટાંત ઉત્તમ સાધન પૂરાં પાડે
છે. બુદ્ધિમાનોએ ખાસ વિચારવા લાયક દૃષ્ટાંત છે.

(૩) લક્ષ્મીપુંજ—કોઈની પડી રહેલ અગર અપાયા વગરની વસ્તુ
(અદત્ત) ગ્રહણ કરવાથી કેવું નુકશાન થાય છે અને અદત્ત-ચોરી
તજવાથી કેવાં શ્રેષ્ઠ ફળ મળે છે, તે હકીકત આ દૃષ્ટાંત સચોટ
રીતે સમજાવે છે. કોઈ પણ માણસનું દ્રવ્ય ચોરી લીધાથી તેના પ્રાણ
જવા જેટલું જ તેને દુઃખ થાય છે. આ વ્રતના આદરથી આ
ભવ તથા પરભવને વિષે સર્વ પ્રકારની સુખ-સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય
છે. તે હકીકત આ દૃષ્ટાંતથી બહુ સુંદર રીતે સમજાય છે.

(૪) કલાવતી—શિયળ પાળવાના ઉત્તમ લાભો જગજાહેર છે.

મંત્ર ફળે જંગ યશ વધે, દેવ કરે રે સાનિધ;

બ્રહ્મચર્ય ધરે જે નરા, તે પામે નવનિધ.

પાપસ્થાનક ચોથું વરજીએ.

આ પ્રમાણે શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ શિયળનો પ્રભાવ વર્ણવી
ગયેલ છે, તેની ખરી સાબિતી આ દૃષ્ટાંત પૂરું પાડે છે. કળાવતીને
પ્રાપ્ત થતા નવા હાથને માટે શંકા થાય, પણ ઉત્તમ ગુણોની આચરણા
ઉત્તમ વસ્તુઓ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરાવે જ છે. સદ્ગુણો આચરવાની તે જ

મહત્વતા છે, તે આવાં દૃષ્ટાંતો અસરકારક રીતે સમજાવે છે. આ દૃષ્ટાંતમાં પરભવમાં કરેલ પાપ ઉદયમાં આવતાં સુખી જીવ પણ કેવાં દુઃખોનો ભોક્તા બની જાય છે તેનું કરેલ વર્ણન ગહુ વિચારવા લાયક છે. શિયળગુણનું વર્ણન પણ અનેક રીતે આ દૃષ્ટાંતમાં બતાવવામાં આવેલ છે.

(૫) સતી સુભદ્રા—શિયળના માહાત્મ્ય ઉપરનું આ બીજું દૃષ્ટાંત પણ ખાસ મનન કરવા લાયક છે. પ્રાતઃસ્મરણીય સોળ મુખ્ય સતીઓ પૈકીની આ એક મહાસતી છે, ઐતિહાસિક પ્રસિદ્ધિ પામેલ છે. ચંપાપુરીના દરવાજા શિયળના માહાત્મ્યથી ઉઘાડી આ સતીએ જંગલમાં નામ મશહૂર કર્યું છે અને સાસુ, નણંદ વગેરેની ઈર્ષ્યા પણ શિયળવ્રત ધારણ કરનારને વિધ્નકર્તા થતી નથી, પણ તે જ ઈર્ષ્યા સતીનું માહાત્મ્ય વધારવામાં કારણભૂત થાય છે તેની આ દૃષ્ટાંત સાક્ષી પૂરે છે. હજી પણ ચંપાપુરીનું એક દ્વાર બંધ જ રહેલ છે, તેમ કહેવાય છે. ઘરમાં એક સદ્ગુણી માણસ આવે તો ઘરના સર્વેનો ઉદ્ધાર થઈ જાય છે તે હકીકત પણ આ દૃષ્ટાંત સ્પષ્ટ રીતે સમજાવે છે.

(૬) ધનત્રેષ્ઠી—ધર્મરૂપ વૃક્ષોને ઉન્મૂલન કરનાર, નીતિ, કૃપા અને ક્ષમારૂપ કમલિનીને કલેશ પમાડનાર, ધર્મની મર્યાદારૂપી તટનો નાશ કરનાર, શુભ મનરૂપી હંસને ઉડાડનાર, કષાયોની વૃદ્ધિ કરનાર અને સંસાર વધારનાર ધન, ધાન્ય, રૂપું, સોનું કે ઢોર-ઢાંખર વગેરેનો પરિગ્રહ કેવો અનિષ્ટ છે અને પરિગ્રહનું પરિણામ કરી ધનાદિ ઉપરની મૂર્છાનો ત્યાગ કરનાર પ્રાંતે કેવો સુખી થાય છે, તે આ દૃષ્ટાંત ઉત્તમ રીતે સમજાવે છે, દુઃખદાયી, કલેશ-વૃદ્ધિકારી પરિગ્રહ સર્વને સર્વદા તજવા લાયક જ છે.

(૭) હંસ અને કેશવ—રાત્રિભોજનના ત્યાગથી પ્રાપ્ત થતું સુખ સમજવા આ ઉત્તમ દૃષ્ટાંત છે. રાત્રિભોજન કરવાથી થતા ગેર-ફાયદા અને ઉદ્ભવતા વ્યાધિનો ઉત્તમ ચિતાર આ દૃષ્ટાંતમાં

રજૂ કરેલ છે. રાત્રિભોજન નહિ કરનાર અને તે વ્રતમાં ગમે તેવા કષ્ટદાયી ઉપસર્ગો આવે છતાં દૃઢ રહેનાર પ્રાણી કેવો ઉત્તમ વૈભવ આ લવમાં. તરતમાં જ મેળવી શકે છે તે દર્શાવવા આ દૃષ્ટાંતમાં પૂરતો પ્રયાસ કરેલ છે. મુનિમહારાજના છઠ્ઠા વ્રત તરીકે ગણુતા અને શ્રાવકોને તથા અન્ય સર્વને પણ અવશ્ય આચરવા લાયક નિયમનું ખાસ સમર્થન આ દૃષ્ટાંત કરે છે. ખાસ વાંચવા લાયક છે.

(૮) વંકચૂલ-માનસિક તથા શારીરિક અને આર્થિક અધઃપતન થયા છતાં નાના સરખા નિયમમાં પણ નિશ્ચય રહેનાર પ્રાણી પાછો સત્વર આ જ લવમાં ઉન્નત પદે પહોંચી શકે છે અને ભાવીસુખ પણ સાધી શકે છે, તે હકીકત આ દૃષ્ટાંતમાં સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી છે. શ્રાવકના સાતમા વ્રત તરીકે પ્રખ્યાતિ પામેલ ભોગોપભોગ વિરમણુ વ્રતમાં આવતા અલક્ષ્ય ત્યાગ, અગ્નણી વનસ્પત્યાદિનો ત્યાગ, માંસ મદિરા ત્યાગ વગેરેથી થતા આ લવસંબંધીના પ્રત્યક્ષ ફાયદાઓ ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરેલ વંકચૂલનું દૃષ્ટાંત સુંદર રીતે બતાવે છે.

આ પુસ્તકમાં મૂકવામાં આવેલ ઉપર જણાવેલી આઠે કથાઓ આવી રીતે ખાસ વાંચવા લાયક જુદી જુદી જાતિની પ્રગતિ કરાવનારા, સંસાર ઘટાડનારા વિષયો ચર્ચે છે અને ઉત્તમ દૃષ્ટાંતોથી તે તે ગુણો અને તેટલા વધારે પ્રમાણમાં પોતામાં ઉતારવા વાંચનાર અને શ્રવણુ કરનાર સર્વને પ્રેરણા કરે છે. કથાઓની ખાતમાં લેખક મહાશય^૧ પ્રથમાવૃત્તિની પ્રસ્તાવનામાં બરાબર લખે છે કે:—“ જોઓએ લેશ માત્ર પણ વિદ્વાનું અધ્યયન કર્યું ન હોય તેવાઓને પણ કથાવિષય સાંભળ-

૧ શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા તરફથી ઘણા વર્ષો અગાઉ ચરિતાવળીના ત્રણ ભાગો બહાર પડેલા છે. તેમાંના પહેલા ભાગમાંથી આ આઠ કથાઓ લીધેલી છે. તેના મૂળ લેખક તે સભાના મંત્રી અમરચંદ્ર ઘેલાભાઈ છે.

વાની જિજ્ઞાસા હોય છે. ખીજા વિષયમાં વ્યાખ્યાન સમયે ઊંઘનારા મનુષ્યો પણ જ્યારે કાંઈ કથાપ્રસંગ આવે છે ત્યારે ટટાર થઈને સાંભળવા બેસે છે અને તેમાં આવતી વાર્તા બ્યાનપૂર્વક સાંભળે છે. સ્ત્રીઓ, નાનાં બાળકો અને ખીજા પણ કોઈ રમૂજી વાર્તા કહેતું હોય ત્યાં એક મનથી સાંભળવા બેસી રહે છે. આ પ્રમાણે સાંભળતાં કથાઓમાં-ચરિત્રોમાં આવેલા વૈરાગ્ય, નીતિ, સત્ત્વ, સૌજન્યતા, સત્યપ્રતિષ્ઠા વગેરે ગુણો ધણું કરીને સર્વ પ્રકારનાં મનુષ્યોનાં મનરંજન કરવાને તથા તેમને તેવા ગુણવાળાં થઈ વ્યવહારમાં સન્માર્ગે પ્રવર્તાવવાને ઉત્તમ ગુરુરૂપ થઈ પડે છે, માટે બુદ્ધિમાન પુરુષોએ ચરિત્રગ્રંથરૂપ અતિથિનું મીતિપૂર્વક અવલોકન અને શ્રવણરૂપ વિનોદવડે આતિથ્ય કરવું યોગ્ય છે. ”

આ પ્રમાણે કથાનુયોગનાં આવાં પુસ્તકો જનસમુદાયને અનેક રીતે ઉપયોગી નીવડે છે. આવી કથાઓનાં પુસ્તકો સન્મિત્રોની માફક સન્માર્ગે દોરે છે, સમય આનંદમાં પસાર કરાવે છે, ઉત્તમ ગુણોની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, અધમતા મુકાવે છે અને પ્રાંતે આ લોક પરલોકનાં સર્વશ્રેષ્ઠ સુખો અર્પે છે. આવી ઉત્તમ વૈરાગ્યપોષક અને સન્માર્ગદર્શક કથાઓનાં પુસ્તકો જોમ વધારે વંચાય તેમ વધારે ફાયદો કરે છે. આવાં ઉત્તમ પુસ્તકોનો જોમ અને તેમ વધારે પ્રચાર કરવો, તેવા પ્રચાર કરનારને અને તેટલી સહાય આપવી અને કથાનો સાર જીવનમાં ઉતારવા પ્રયાસ કરવો તે જ ઉત્તમ મનુષ્ય ભવ અને ઉત્તમ જૈનધર્મ પામવાનો લક્ષ્યો છે. તથાસ્તુ !

ભાવનગર

સંવત ૧૯૮૭

}

કાપડિયા નેમચંદ ગિરધરલાલ

ચરિતાવળી

ભાગ ૧ લો.

જય અને વિજય

એ નગરનું નામ નંદિપુર. એની શોભા અને સમૃદ્ધિ કોઈ પાર વગરની હતી. દુઃખ, દારિદ્ર્ય, દુર્ભાગ્ય કે દુર્લેક્ષ જેવો શબ્દ પણ કોઈ દિવસ કાને ન પડે. એના રાજાનું નામ ધર્મરાજ હતું. તે જેવો શૂરવીર હતો તેવો જ ન્યાય-નીતિમાં નિપુણ હતો. તેને શ્રીકાંતા, શ્રીદત્તા અને શ્રીમતી નામની ત્રણ રાણીઓ હતી. ત્રણે રાણીઓ પુત્રવતી હતી. શ્રીકાંતાના પુત્રનું નામ જય અને શ્રીદત્તાના પુત્રનું નામ વિજય.

જય અને વિજય કાંતિમાં દેવને પણ શરમાવે તેવા હતા. બાળપણથી જ તેઓ વડીલો અને ગુરુને વિષે ભક્તિ-ભાવ ધરાવતા. મોરનાં પીંછાંને જેમ કોઈ ચીતરવા નથી જતું, સ્વભાવથી જ જેમ તે મનોહર હોય છે તેમ આ બંને ભાઈનાં હૃદય પણ સ્વભાવથી જ ધર્મપરાયણ હતાં.

શ્રીકાંતા અને શ્રીદત્તાની જેમ શ્રીમતીને પણ એક પુત્ર હતો. તેનું નામ નયધીર. શ્રીમતી બીજી રાણીઓ કરતાં વધુ સ્વાર્થી હતી, પણ કાદવમાંથી સુંદર કમળ જન્મે તેમ નયધીર પોતાના ગુણોને લીધે સૌને વહાલો લાગતો.

જય અને વિજય પોતાના ગુણને લીધે ધીમે ધીમે પ્રજામાં બહુ જ પ્રિય અને માનીતા થઇ પડ્યા. આથી શ્રીમતી મનમાં ને મનમાં ઈર્ષ્યાની આગથી સળગ્યા કરતી. તે પોતાના પુત્ર નયધીરને રાજગાદી મળે એમ વાંછતી હતી. ઘણી અજ્ઞાની સ્ત્રીઓ જેમ શોકના પુત્ર પ્રત્યે દ્વેષ રાખે છે તેમ શ્રીમતી પણ જય અને વિજયના સંબંધમાં ભારે દ્વેષભાવ ધરાવતી. તેને થતું કે પ્રજાજનો જય અને વિજયને હૃદયથી ચાહે અને મારા પુત્રને દાસીપુત્ર જેવો માને તો પછી આ સુખ-વૈભવ અને રાજાની પ્રીતિ એ બધું શું કામનું ? જય અને વિજયરૂપ કંટકને પોતાના માર્ગમાંથી દૂર કરવાને તે તલપાપડ થઈ રહી.

એટલામાં એક દિવસે કોઈ એક અજ્ઞાણી પરિવ્રાજિકા ફરતી ફરતી આ શ્રીમતીની પાસે આવી ચડી. પરિવ્રાજિકા મંત્ર તંત્ર જાણતી હતી. શ્રીમતીએ તેને દ્રવ્યથી રીઝવી પ્રાર્થના કરી કે ‘ મારી શોકના આ બે પુત્રો મારા માર્ગમાંથી દૂર થાય અને મારા પુત્રને રાજગાદી મળે એવો કંઈક ઉપાય બતાવો. ’ પરિવ્રાજિકાએ તે માગણી કબૂલ કરી. તેને તો દ્રવ્યનું જ કામ હતું. થોડા દ્રવ્યની ખાતર પોતાની શક્તિ અને વિદ્યાનો દુરુપયોગ કરે એવા પામર મનુષ્યો પણ આ જગતમાં હોય છે.

પેટ્રી તાપસીએ પોતાની વિદ્યાના બળથી રાજાને એક સ્વપ્ન આપ્યું અને એ સ્વપ્નમાં જ તે રાજાને ઉદ્દેશી કહેવા લાગી કે: “રાજન્ ! જેને તું તારા પુત્રો માની બેઠો છે તે જય અને વિજય બન્ને ખરું જોતાં તો તારા કાળ સમાન છે. પુત્રના સ્વરૂપમાં બે દૈત્યો જ તારે ત્યાં જન્મ્યા છે. થોડા જ વખતમાં તે તને મારી નાંખી તારી રાજકુદ્ધિ પડાવી લેશે, માટે સાવ-

એત રહેજે, હું રાજ્યની અધિષ્ઠાત્રી દેવી છું અને તારા કલ્યાણની ખાતર જ આટલું કહેવા સારુ અહીં સુધી આવી છું. ”

સ્વપ્નમાંથી જાગૃત થતાં જ રાજા સ્વપ્નની વાત ઉપર વિચાર કરવા લાગ્યો. જય વિજય જેવા વિનયી પુત્રો પોતાને હજી એ વાત તેને કોઈ રીતે ગળે ન ઊતરી. ગભરામણને લીધે તેના અંગે-અંગમાંથી પસીનો છૂટવા લાગ્યો. એટલામાં તો શ્રીમતી પણ ત્યાં આવી પહોંચી. તેણે પણ પોતાને આવું જ સ્વપ્ન આવ્યાનું વૃત્તાંત નિવેદન કર્યું. રાજાને ખાત્રી થઈ કે એકી સાથે બે જણને એક સરખું સ્વપ્ન આવે એમાં જરૂર કંઈક સત્ય હોવું જોઈએ. જય અને વિજય જેવા વહાલા પુત્રોનો વિયોગ તેને અસહ્ય થઈ પડ્યો. પણ અધિષ્ઠાત્રી દેવીએ ભાખેલું ભવિષ્ય યાદ આવતાં તે એકદમ ઊભો થયો અને બીજું કંઈ સાહસ ન કરતાં તરતમાં જ જય અને વિજયને કારાગૃહમાં પૂરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

પહેરેગીરને બોલાવી હુકમ કર્યો: “જય અને વિજયનું મ્હોં જોવા હું નથી માગતો. એ બન્ને ભાઈઓને આ મહેલમાં પ્રવેશ કરવાની સખત મનાઈ કરવામાં આવે છે.” આજ્ઞાના પ્રત્યેક શબ્દમાં રાજાનો ક્રોધ ઊભરાઈ આવતો હતો. હુકમ સાંભળી પહેરેગીર ચાડ્યો ગયો. શ્રીમતીને તો આજે સોનાનો સૂર્ય ઊગવાનો હતો. તેના અંતરમાં અપાર આનંદ વ્યાપે એમાં કંઈ કહેવાપણું જ ન હોય.

પ્રાતઃકાળ થયો એટલે બન્ને રાજકુમારો નિત્યના નિયમ પ્રમાણે પિતાના પગ પૂજવા મહેલના દરવાજા પાસે આવી ઊભા રહ્યા. પહેરેગીરે ધૂજતા ધૂજતા રાજાની આજ્ઞા સંભળાવી. પિતાને

આમ અચાનક ઉશ્કેરાઈ જવાનું શું કારણ મળ્યું હશે તે આ બન્ને ભાઈઓ કળી શક્યા નહીં, છતાં પિતાની આજ્ઞા તેમણે માથે ચડાવી અને પોતાના મહેલ તરફનો માર્ગ લીધો.

જય અને વિજય વિચાર કરવા લાગ્યા: “પિતાજીને જરૂર કોઈએ ભંભેર્યા છે. જ્યાં આપણું માન ન જળવાય ત્યાં પડી રહેવું તે કરતાં તો પરદેશમાં જઈ પોતપોતાના પરાક્રમવડે સન્માન સાથે જીવવું એ જ વધારે ઇષ્ટ છે. એક રીતે દૈવે જ આપણને આગળ વધવાની આ સરસ તક આપી છે, માટે કોઈની ઉપર ઇર્ષ્યા કે દ્વેષ ન આણતાં ભાગ્યબળની પરીક્ષા કરવા દેશાંતરમાં ચાલ્યા જવું એ જ એક રાજમાર્ગ છે.”

“પૂર્વે પુણ્ય કર્યા હશે તો સુખસંપદા ગમે ત્યાંથી આવી મળશે અને જો ભાગ્યમાં નહીં હોય તો બાપે મેળવેલી રાજ-ઋદ્ધિ પણ આપણાથી રીસાઈ જવાની.” એવો નિરધાર કરી એ બન્ને ભાઈઓ નંદિપુરની બહાર નીકળી ગયા. જતાં જતાં પિતાને સંબોધી એક અન્યોક્તિ નગરના મુખ્ય દ્વાર ઉપર લખતા ગયા.

“ત્રાજવું જો એવો ગર્વ ધરાવતું હોય કે મારે લીધે જ સર્વ વસ્તુઓનો સરખો તોલ થાય છે, તો એનું એ અભિમાન નકામું છે. ત્રાજવું પોતે જ પક્ષપાત કરીને જો ભારે હોય છે તેને નીચે રાખે છે અને જો હલકું હોય છે તેને ઊંચે ચડાવે છે.”

“સાગરના ઊંચે ઉછળતાં મોજાં જો એમ માનતાં હોય કે સાગરના ગર્ભમાં રહેલાં રત્નો કરતાં પણ દુનિયા અમારી વધુ કિંમત આંકશે તો તેમાં છેતરાય છે. સમુદ્રના તળિયે રહેનારાં રત્નો પોતાના તેજને લીધે મોટા મહીપતિઓના

મુકુટ ઉપર સ્થાન પામે છે અને અભિમાનથી ઉછળતાં મોજાં તો ખીજી જ ઘડીએ શમી જાય છે. ”

આ અન્યોક્તિ દ્વારા તેમણે પિતાને જે કંઈ કહેવાનું હતું તે કહી દીધું. કોઈને માફ ન લાગે અને પોતાની આત્મશ્રદ્ધા સ્પષ્ટ થાય એવી રીતે વિનયથી અન્યોક્તિ લખી તેઓએ વનનો માર્ગ લીધો. નગરની બહાર શાંતિનાથ ભગવાનનું એક ચૈત્ય હતું ત્યાં જાંને ભાઈઓએ બેસી શાંતિથી જિનેશ્વર ભગવાનની સ્તુતિ કરી અને ધીમે ધીમે આગળ ચાલ્યા.

ઘણે દૂર ગયા પછી થોડી વિશ્રાંતિ મેળવવા એક વડની છાયામાં બેઠા. વિજયકુમાર એટલો બધો થાકી ગયો હતો કે તે બેસતાનો સાથે જ ઊંઘી ગયો. જયકુમાર જાગતો રહી તેની ચોકી કરતો બેસી રહ્યો. લગભગ મધ્યરાત્રિએ વડની ઘટામાં બે જણા બહુ જ ધીમેથી વાતચીત કરતા હોય એવો અવાજ આવ્યો. જયકુમારે તે તરફ કાન માંડ્યા.

“ જુઓ નાથ ! આજે આપણા સહભાગ્યે બે રાજકુમાર અતિથિ તરિકે આ વૃક્ષની છાયામાં ઝિતર્યા છે. તેમની આપણાથી બની શકે તેટલી સેવા—શુશ્રૂષા અથવા આતિથ્યસત્કાર કરવાં એ આપણી ફરજ છે. ”

“ તારી સંમતિ હોય તો એ રાજકુમારોનું એવું સરસ આતિથ્ય કરું કે તેઓ આજ રાત્રે તો શું પણ જીવે ત્યાંસુધી આપણને સંભારે અને જગતમાં અપૂર્વ નામના મેળવી જાય. આજસુધીમાં આપણે ત્યાં ઘણા અતિથિઓ આવી ગયા છે, પણ આ બે અતિથિઓ જેવા પરાક્રમી અને ભાગ્યશાળી પુરુષો તો પહેલી જ વાર પધારે છે. ”

“ એક તો અતિથિ અને તેમાં ચે વળી ભાગ્યશાળી, ધર્મપ્રિય રાજકુમાર હોય તો તેમનો સત્કાર પણ આપ કહો છો તેમ અપૂર્વ રીતે જ થવો જોઈએ. ”

“ તો સાંભળ, હું તેમને ત્રણ દિવ્ય વસ્તુઓ આપવા માગું છું. એક તો એવો મહામંત્ર કે જેનું પવિત્ર અંતઃકરણે સાત વાર સ્મરણ કર્યું હોય તો સાતમે દિવસે રાજ્યઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય. વળી તેમને એક મણિ આપવા માગું છું કે જેના પ્રતાપે તે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પોતાની આકૃતિ પલટાવી શકે, આકાશમાં ઊડી શકે, સર્વ પ્રકારનાં ઝેરથી સહીસલામત રહી શકે અને સમૃદ્ધિ તથા ભોગોપભોગ પણ આપોઆપ હાજર થઈ જાય અને ત્રીજી એક એવી વસ્તુ આપવા ઇચ્છું છું કે જે મહૌષધીના પ્રભાવે શસ્ત્ર, અસ્ત્ર, ભૂત, પ્રેત, અગ્નિ, પાણી, સર્પ વગેરે તેને કંઈ જ હાનિ ન પહોંચાડી શકે. ”

“ નાથ ! આ ભાગ્યશાળી રાજકુમારોને એ જ યોગ્ય છે. મારી પણ એવી ઇચ્છા છે કે આપણા આશ્રયે રાતવાસો રહેલા જિનેશ્વરભગવાનના આ ભક્તો કોઈ દિવસ દુઃખી ન થવા જોઈએ. ”

જયકુંવર બેઠો બેઠો આ વાત સાંભળે છે. તેને તો ખાત્રી જ હતી કે યક્ષ-યક્ષિણી સિવાય આવા ગાઢ જંગલમાં બીજું કોઈ જ ન હોય. તેને પોતાનાં ભાગ્યેદ્ય વિષે હવે કોઈ પણ પ્રકારની શંકા ન રહી. પ્રસન્ન થયેલાં ભાગ્ય પ્રારંભમાં તો થોડું દુઃખ દેખાડે છે, પણ પરિણામે તો સુખની પરંપરા જ પ્રાપ્ત થાય છે. એ સત્ય તેને બરાબર સમજાયું. તે મનમાં ને મનમાં જ વીતરાગદેવની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

યક્ષ અને યક્ષિણી ત્રણ અપૂર્વ વસ્તુઓ આપી અદૃશ્ય થઈ ગયાં. રાત્રિના ત્રીજા પહોરને અંતે જ્યારે વિજય નિદ્રા-માંથી જાગ્યો ત્યારે જ્યે રાતમાં બનેલ બનાવ સંબંધી બધી હકીકત કહી સંભળાવી.

આ ત્રણ વસ્તુઓ બેમાંથી કોણે રાખવી એ એક મહાપ્રશ્ન થઈ પડ્યો. મોટો ભાઈ જયકુંવર કહે: “મારા નાના ભાઈ તરીકે મારે એ ત્રણ વસ્તુઓ તને જ સોંપી દેવી જોઈએ, કારણ કે તેના માટે તું જ યોગ્ય પાત્ર છે.” નાનો ભાઈ કહે: “તમે મોટા છો એટલે એ વસ્તુઓ તમારી પાસે જ રહેવી જોઈએ. યક્ષે તમને જ એ આપી છે, એટલે તેની ઉપર તમારો જ અધિકાર છે.”

જયકુંવરે છેવટે નિર્ણય આપ્યો કે “આપણે બન્ને મંત્ર જાપીએ, પછી જેના ભાગ્યમાં હશે તેને રાજકર્મ પ્રાપ્ત થશે.” વિજયકુંમારે એ નિર્ણય સ્વીકાર્યો.

બન્ને ભાઈ મંત્ર જપવા બેઠા. જયકુંવરે તો માત્ર મંત્ર જપવાનો દેખાવ જ કર્યો, કારણ કે તેની ઇચ્છા તો નાનો ભાઈ રાજ્યસંપત્તિ મેળવે એવી હતી. વિજયકુંવરે સાચા ભક્તિભાવથી મંત્રનો જપ કર્યો.

સૂર્યોદય થતાં બન્ને ભાઈઓ આકાશગામિની વિધાના પ્રભાવે આકાશમાં ચાલતાં ઘણે દૂર નીકળી ગયા. સાતમા દિવસનો સૂર્ય ઊગે તે પહેલાં તેઓ કામપુર નગરમાં એક ઉદ્યાનમાં ઊતર્યા. જયકુંમારને ખાત્રી હતી કે આજે સાતમો દિવસ હોવાથી ભાગ્ય પલટાવું જોઈએ. હવે જો હું પાસે હોઈશ તો નાનો ભાઈ મને રાજ્ય લેવા આગ્રહ કર્યા વિના નહીં રહે

માટે ખડેતર છે કે મારે અહીંથી ચાલ્યા જવું. આવો વિચાર કરી વિજયકુમારને કંઈક બહાનું બતાવી દૂર ચાલ્યો ગયો.

વિજયકુમાર ઉદ્યાનમાં બેઠો બેઠો કંઈક વિચાર કરે છે એટલામાં નગરના પ્રધાન વિગેરે અધિકારીઓ એક મદદલો હાથી, મનોહર અશ્વ અને છત્ર, ચામર, કળશ આદિ સામગ્રી સાથે ઉદ્યાન તરફ જ આવતાં હોય એવો દેખાવ તેની નજરે ચડ્યો. આગળ હાથી, તે પછી અશ્વ અને તેમની પછવાડે સુંદર વસ્ત્રાલંકારોથી સજ્જ રાજપુરુષો ધીમે ધીમે ચાલતા હતા.

પેલો હાથી જાણે કે કોઈની પ્રેરણાથી પ્રેરાતો હોય તેમ સીધો વિજયકુંવર પાસે આવીને જ અટકી ગયો. તે જ વખતે પેલા અશ્વે પણ આનંદસૂચક હણહણાટી કરી વધામણી આપી. જોતજોતામાં હસ્તિએ વિજયકુંવર ઉપર કળશ ઢોળ્યો અને તેને જળવીને ઉપાડી પોતાની પીઠ ઉપર સ્થાપ્યો.

રાજપુરુષો પણ સમજી ગયા કે થોડા વખત ઉપર રાજાના સ્વર્ગવાસને લીધે જે રાજગાદી ખાલી પડી છે તેને શોભવવા માટે આ જ કુંવરનું નિર્માણ થઈ ચૂક્યું છે. અધિકારીઓ અને પ્રજાજનોએ ‘જય જય!’ના શબ્દોથી આકાશ ભરી દીધું. તે જ સમયે દેવવાણી થઈ કે “દેવતાઓની પણ આજ પુરુષને રાજગાદી આપવાની ઇચ્છા છે. જે કોઈ તેનો રાજા તરીકે સ્વીકાર નહીં કરે તેને શિક્ષા કરવામાં આવશે.” સર્વ સામંતો અને પ્રધાનોએ વિજયકુમારને ઉદ્દેશી પોતાનાં મસ્તક નમાવ્યાં.

વિજયકુમારે તો ઘણું ચે કહેવા માંડ્યું કે—“મારા મોટા ભાઈ આટલામાં જ ક્યાંક હશે અને મોટા ભાઈને મૂકી

મારાથી રાજગાદી ન લેવાય. ” પરંતુ પ્રધાનો, સામંતો અને પુરજનોએ તે તરફ બહુ લક્ષ ન દીધું. તેમણે તો એક જ જવાબ વાળ્યો કે “આપના મોટા ભાઈ અમારે સંપૂર્ણ માન્ય છે, પરંતુ આ આકાશવાણી રાજા તરિકે તો આપનો જ અભિષેક કરવાનું ફરમાવે છે. દેવ-આજ્ઞાનું અમારાથી ઉલ્લંઘન ન થાય. ”

મચ્છા નહીં છતાં વિજયકુમારે કામપુર નગરનું સિંહાસન સ્વીકાર્યું અને મોટા ભાઈને તત્કાળ શોધી કાઢવાનો અનુચરોને હુકમ કર્યો. જયકુમારે આ દેખાવ દૂર રહી છુપાઈને જોઈ લીધો. પોતે જો પ્રગટ થાય તો નાનો ભાઈ આગ્રહ કર્યા વિના ન રહે, તેથી ભાઈના કઢ્યાણમાં જ પોતાની કુશળતા માની તે વિદ્યાધરની જેમ આકાશમાર્ગે ઘણા દૂરના દેશાવરમાં પહોંચી ગયો. અનુચરો પણ તપાસ કરતાં થાકીને પાછા ફર્યા.

એક દિવસે જયાપુરી નામની નગરીમાં જયકુમાર ફરતો હતો એટલામાં રૂપ-સૌંદર્ય અને લાવણ્યથી નીતરતી એક નવ-યૌવના તેની નજરે પડી. જયકુમાર તેના રૂપમાં મોહમુગ્ધ બન્યો.

એ રૂપવતી યુવતીનું નામ કામલતા હતું અને તે પોતાનાં રૂપને તથા દેહને વેચી પોતાની આજીવિકા ચલાવતી હતી. જયકુમારે આ હકીકત જાણી. વેશ્યાઓ માત્ર ધનની જ સગી હોય છે એ જાણવા છતાં મોહાંધ કુમાર કામલતાનો પાછળ ઘેલો બન્યો. યક્ષે આપેલ મણિના પ્રતાપે તે અખૂટ ધન-સંપત્તિ મેળવી શકે એમ હતું, તેથી ધનની ચિંતા કર્યા વગર તે કામલતાની મોહજાળમાં બંધાઈ ભાતભાતના ભોગોપભોગ ભોગવવા લાગ્યો.

કામલતાની વૃદ્ધમાતાને આશ્ચર્ય થયું કે “ આ પરદેશી

કંઈ નોકરી, વેપાર કે ધંધો કરતો નથી, વળી તેની સાથે કંઈ વિશેષ માલમલકત નથી, છતાં જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે હજારો સોનામહોર કાઢી આપે છે તે બધું કયાથી આવતું હશે ? ” કામલતા પોતે તો સરળ હૃદયવાળી સ્ત્રી હતી, પરંતુ આ વૃદ્ધા બહુ જ કપટી અને સ્વાર્થી હતી. તેણે કામલતાને સમજાવી, જયકુમાર આ બધી લક્ષ્મી ક્યાંથી—કેવી રીતે મેળવે છે ? તે વાતનો ખુલાસો મેળવી લેવા આગ્રહ કર્યો. કામલતાએ કહ્યું કે: “ આપણે એ પંચાતમાં શા સારુ પડવું જોઈએ ? આપણે તો ધનની સાથે કામ છે ને ? તે ગમે ત્યાંથી મેળવતો હોય, આપણે જાણીને શું કરવું છે ? ” પણ કપટી વૃદ્ધાને એ જવાબથી સંતોષ ન થયો. વૃદ્ધ માતાના વારંવારના આગ્રહથી કામલતાએ એક દિવસે લાગ જોઈને જયકુમારને પૂછ્યું: “ આપ જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે સોના-રૂપાની ઋદ્ધિ ક્યાંથી મેળવી લો છો ? ” જયકુમારને સ્પષ્ટ જવાબ આપતાં સંકોચ તો જરૂર થયો, પણ કામલતા જેવી એક સુંદરીનો કદાચ પ્રેમ ઊડી જાય એવો ભય લાગવાથી તેણે પેલા મણિનું માહાત્મ્ય સમજાવ્યું. મણિના પ્રતાપે જ લક્ષ્મી આવી મળે છે એમ તેનાથી કહેવાઈ જવાયું.

કામલતાએ પોતાની વૃદ્ધ માતાને એ વાત કહી. પછી તો કટકે કટકે—થોડું દ્રવ્ય લેવું તે કરતાં તો દ્રવ્યના મહાસાગર જેવા મણિનું જ શુપચૂપ હરણુ કરી લેવું, એવી વૃદ્ધાએ પોતાના મનની સાથે ગાંઠ વાળી. દૂધના પાત્ર સામે ઝિલ્લીબાઈ જેમ તાકી રહે તેમ પેલી ડોશી પણ જયકુમારના મણિ તરફ જ લક્ષ આપવા લાગી.

જયકુમાર એકદમ છેતરાઈ જાય એવો તદ્દન કાચો ન હતો. કેટલાક દિવસ એમ ને એમ ચાલ્યા ગયા ત્યારે ડોશીએ એક

યુક્તિ ગોઠવી. કુમારને ચંદ્રહાસ નામની મદિરા પાઈ છેક બેશુદ્ધ બનાવી દીધો. પછી તે પૂરેપૂરો મૂર્છાવશ થયો ત્યારે ગુપ્ત વસ્ત્રને છેડે બાંધેલ મણિ છોડી લઈ તેની જગ્યાએ તેવી જ જાતનો એક પત્થર બાંધી દીધો. કુમાર જ્યારે ઘેનમાંથી જાગ્યો અને મણિને બદલે પત્થર જોયો ત્યારે તેને પોતાની મૂંઢતા ઉપર ઘણો જ તિરસ્કાર છૂંચ્યો. વેશ્યાની સોબતમાં રહી પોતે કેટલો પતિત થયો હતો તેનું તેને ભાન થયું. એ તો ઠીક થયું કે માત્ર મણિ જ લઈ લીધો, પણ મદિરાના ઘેનમાં જો કોઈએ તેનું ગળું કાપી નાખ્યું હોત તો આ ઉત્તમ નરભવનો એટલેથી જ અંત આવી જાત, એમ માની તેણે પશ્ચાત્તાપ સાથે એ ગૃહનો ત્યાગ કર્યો. કામલતાને પણ આથી ઘણો ખેદ થયો. કુમારના કેટલાક ગુણો ઉપર તેને હવે અનુરાગ બંધાયો હતો.

વૃદ્ધાએ મણિ ચોરી લીધો તો ખરો, પરંતુ યોગ્યતા વિના જે વસ્તુ મળે છે તે ગમે તેટલી મૂલ્યવાન હોવા છતાં તેનો પૂરે-પૂરો લાભ મળી શકતો નથી, એ સત્યનો જિંદગીમાં આ પહેલી જ વાર અનુભવ કર્યો. ભારેમાં ભારે ઔષધી હાથ લાગે પણ તે કેમવાપરવી એનો વિધિ ન આવડતો હોય તો ઔષધી પણ નકામી જ થઈ પડે. વૃદ્ધાના વિષયમાં પણ એમ જ બન્યું. મણિની પાસે કેવી રીતે માગણી કરવી, વિધિપૂર્વક કેવી રીતે મંત્ર જપવો એમાંનું તે કંઈ જ જાણતી ન હતી. ઈષ્ટ વસ્તુને આપનારો મણિ ડાશીને તો પથ્થરના ટુકડા જેવો જ લાગ્યો. તેને થયું કે આમાં લાભ કરતાં પણ પોતાને જ અધિક નુકશાન થયું છે એમ વિચારી તે આકંઠ કરવા લાગી. હવે જો કુમાર ક્યાંઈ મળે તો તેની પાસે પશ્ચાત્તાપ કરી, ક્ષમા યાચી આ મણિ સુપ્રત કરી દેવો એવા નિશ્ચય સાથે તે કુમારની શોધમાં બહાર નીકળી પડી.

કામલતાના ઘરની બહાર નીકળ્યો તે જ વખતે એક બીજું સૌભાગ્ય જયકુમારની રાહ જોઈ રહ્યું હતું. બન્યું એવું કે એ જ નગરની રાજકુમારી પોતાની કેટલીક સખીઓ સાથે જળ-વિહાર કરવા નદીકાંઠે ઊભી હતી. એટલામાં તેણીને કોણ જાણે કેમ પણ મૂર્છા આવી અને સખીઓ ગભરાઈ ગઈ. રાજાને એ વાતની જાણ થતાં રાજા પોતે ત્યાં આવ્યો. વૈદ્યોએ અને મંત્રશાસ્ત્રીઓએ ઘણા ઘણા ઉપચાર કર્યા, પણ રાજકુમારીની મૂર્છા કોઈથી વળી નહીં. રાજાને એ કુમારી પોતાના પ્રાણ કરતાં અધિક પ્રિય હતી. તેણે ઠંઢેરો પીટાવ્યો કે “જે કોઈ પુરુષ આ રાજકન્યાને શુદ્ધિમાં લાવી સુખ પમાડશે તેને રાજા એક કરોડ સોનામહોર આપશે એટલું જ નહીં પણ આ રાજ-પુત્રી સાથે લગ્ન પણ કરાવી દેશે.” જયકુમારને એ કામ અતિ સહજ હતું. તેના પાસે જે દિવ્ય ઔષધી હતી તેના ઉપચારથી તેણે રાજકન્યાની મૂર્છા ઉતારી અને કુમારી પણ જાણે પૂર્વ-લવના કોઈ પ્રેમીનાં અકસ્માત દર્શન કરતી હોય તેમ રાજ-કુમારને સ્નેહભીનાં નયને જોઈ રહી. રાજાને આથી અનહદ આનંદ થયો અને પોતાનું વચન પાળી, પુત્રી પરણાવી, રાજકુમારને પોતાની પાસે જ રાખી લીધો.

અહીં પણ કુમારને એક લુચ્ચો માણસ મળ્યો. પહેલાં તો તેણે કુમારની સેવામાં રહી તેનો ખૂબ વિશ્વાસ મેળવી લીધો, પણ એક દિવસે જ્યારે કુમાર ભોગ-વિલાસ અને આનંદ-પ્રમોદમાં ચક્ર્યૂર પડ્યો હતો તે વખતે છાનોમાનો પેલી દિવ્ય ઔષધી લઈને દૂર જંગલમાં નાસી ગયો. કુમારને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેને પોતાની બેદરકારી માટે બહુ જ દુઃખ થયું. મણિ તો શુભાવ્યો હતો તેમાં અધૂરામાં પૂરું દિવ્ય ઔષધી પણ શુભાવી

દીધી. પ્રમાદ, વિલાસ અને ભોગોપભોગમાં ભાન ભૂલેલા પુરુષોની કેવી દશા થાય છે તેને માટે જે બોધપાઠ મળ્યા. તે પ્રમાદનિદ્રામાંથી જાગ્યો અને એક યોગીની જેમ નગર છોડીને ચાલી નીકળ્યો.

તે માર્ગે જતો હતો એટલામાં સામેથી એક ડોશી આવતી દેખાઈ. આ ડોશી તે બીજું કંઈ નહીં પણ કામલતાની જ પાલક-માતા હતી એમ તે જોઈ શક્યો. ડોશીએ પણ રાજ-કુમારને ઓળખી લીધો. કુમાર કંઈ બોલે તે પહેલાં જ ડોશીએ કુમારને અતિ દીનભાવે પગે લાગી કહ્યું કે: “આ આપની સંપત્તિ આપ જ સંભાળો. અમારા જેવાં અજ્ઞાન મૂઠ માણસોને કુટીબદામ જેટલી પણ ઉપયોગી નથી.” પછી પેલો મણિ કુમારના પગ પાસે મૂકી, પોતાના અપરાધ બદલ કરગરી કુમારની ક્ષમા માગી.

કુમાર સમજ્યો કે આવે પ્રસંગે ક્રોધ કરવો નકામો છે. જો કે મનમાં તો તે સળગી રહ્યો હતો અને આ લુચ્છી ડોશીને શિક્ષા આપવા તેના હાથ સળવળી રહ્યા હતા, પણ એક તો વૃદ્ધો પ્રત્યેના વિનયને લઈને અને બીજું કાર્ય સિદ્ધ થયા પછી ક્રોધ કરવો નકામો છે એવો વિચાર કરીને તેણે ક્રોધને મનમાં ને મનમાં જ શમાવી દીધો. કામલતાનો પોતાનો આ કાવતરામાં કંઈ જ લાગ ન હતો એમ પણ તે ડોશીના કહેવા ઉપરથી જાણી શક્યો. અત્યારસુધી કામલતા પ્રત્યે જે ઉદાસીનતા રાખી રહ્યો હતો તે ઊડી ગઈ અને ઓટ પછી સમુદ્રમાં ભરતી આવે તેમ તેનું અંતઃકરણ કામલતા તરફ પ્રબળ આકર્ષણ અનુભવી રહ્યું.

ડોશીમા ચાલ્યાં ગયાં. દિવ્ય ઔષધી ગુમાવ્યાના શોકમાં શું કરવું તે કુમારથી ન સમજાયું. એક તરફ કામલતાનું આકર્ષણ,

ખીજી તરફ દિવ્ય ઔષધી પાછી મેળવવાની તીવ્ર ઝંખના. આ બે મૂંઝવણો અત્યારે તેના મનને મૂંઝવી રહી હતી.

એક વૃક્ષને આશ્રયી તે બેઠો હતો ત્યાં અચાનક એક જંગલી જેવો પુરુષ આવીને તેની પાસે બેસી રહ્યો અને લુગડાનો છેડો છોડી કંઈક બતાવતો તે બોલ્યો: “મેં ઘણા ઘણા સુર પુરુષોને પૂછી બેસું, પણ આ વસ્તુનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો એ કોઈ સમજાવી શક્યું નથી, આપ એ વિષયમાં કંઈ સમજાવી શકશો?”

આ જંગલી પુરુષની બુદ્ધિ જ ખડેર મારી ગઈ હતી. જો એમ ન હોત તો જરૂર આ કુમારને દૂરથી જોઈને તે નાસી જાત, પણ સ્વાર્થ આંધળો હોય છે. એ સ્વાર્થ જ તેની બુદ્ધિશક્તિ હરી લીધી હતી.

કુમારે એ વસ્તુ જોઈ. પ્રમાદમાં ગુમાવેલી દિવ્ય ઔષધી ફરતી ફરતી પોતાની પાસે જ આવી ચડી. તે જોઈ તેને અનહદ આનંદ થયો. પછી પેલા પુરુષને સંબોધીને તે બોલી બોલ્યો: “કુન્ટ ! આ ઔષધી ક્યાંથી લાવ્યો ?”

આ પ્રશ્ન સાંભળતાં જ દિવ્ય-ઔષધીનો ચોર ગભરાયો. તેણે કુમારને ઓળખ્યો અને ખીજી જ ક્ષણે જીવ લઈને જંગલમાં નાસી ગયો. પુણ્ય જ્યાં સુધી પહોંચતાં હોય છે ત્યાં સુધી ગુમાવેલી વસ્તુ પોતે જ તેના ખરા માલીકની પાછળ ઘેરતી બની તેને શોધતી શોધતી પાછી પોતાની મેળે આવી ચડે છે અને જેનાં પુણ્ય પરવાર્યાં હોય છે તેને વિશ્વની સારભૂત ઉપયોગી વસ્તુ પણ કંઈ જ કામ આવતી નથી; એ સિદ્ધાંત વિષે કુમારને દૃઢ શ્રદ્ધા બંધાણી.

એ રીતે કેટલાક દિવસો ચાલ્યા ગયા. એક દિવસે તે આકાશ-

માર્ગે જતો હતો ત્યાં પાસેની જ સુભોગા નામની એક નગરીમાં હજારો માણસોને એક ઠેકાણે એકઠાં થયેલાં અને અંદર અંદર કંઈક ચર્ચા કરતાં તેણે જોયાં. કુતૂહળને લીધે જયકુમાર નીચે ઊતર્યો. પોતાને કોઈ એકદમ ઓળખી ન લે તે સારું તેણે શ્યામ વામન સ્વરૂપ ધર્યું. તે જેમ જેમ પેલા ટોળાની પાસે આવવા લાગ્યો તેમ તેમ લોકો ખીન્નું બધું પડતું મૂકી તેના વિચિત્ર રૂપ સામે એકીટસે જોઈ રહ્યા. આવો કાળો અને આવો હીંગણો માણસ એ લોકોએ લાગ્યો જ કોઈ દિવસે જોયો હશે.

“ જુઓ ! જુઓ ! આ કોઈ દેવાંશી પુરુષ અધરથી ઊતરી આવ્યા છે. ” ટોળામાંથી એક જણે મશ્કરી કરતાં કહ્યું.

“ અહો ! એમને જોતાં જ રાજકુંવરી મોહિત થઈ જાય એવું તો એમનું રૂપ છે. ” ખીન્નએ ઉમેર્યું.

જયકુમાર પોતે જો અરીસામાં પોતાનું રૂપ નીહાળે તો તેને પણ હસવું આવ્યા વિના ન રહે. આવા બેડોળ અને મેલા-ઘેલા માણસ પાસે કંઈ વિદ્યા કે મંત્રગળ હોય એમ કોઈ જ ન માને. ટોળાના માણસો તેને જોઈ-જોઈને ભાતભાતની ટીકાઓ કરવા લાગ્યા. કુમાર તે સાંભળતો અને મનમાં ને મનમાં હસતો ટોળાની વચમાં આવી ઊભો રહ્યો. તેણે જોયું તો એક રાજકુમારી સર્પના દંશથી મૂર્ચ્છિત થયેલી પડી હતી.

સુભોગ રાજની એ ભોગિની નામની કુંવરીને અન્નણુતાં સર્પ કરજ્યો હતો. જે કોઈ મંત્રશાસ્ત્રી એ કુંવરીને મૃત્યુના મુખમાંથી બચાવે તેને રાજાએ એક હજાર અશ્વ, સેંકડો હાથી અને એ કન્યા સુપ્રત કરવાની ઉદ્દેશણ કરાવી હતી.

“રાજકુંવરીને મહેલમાં લઈ ચાલો.” જયકુમારે રાજના એક અનુચરને કહ્યું. તેની આજ્ઞામાં જ એટલી આત્મશ્રદ્ધા હતી કે અનુચરો તરત જ જયકુંવરીને પાલખીમાં સુવાડી મહેલમાં લઈ ગયા.

જયકુમારે કેટલીક બાહ્ય ક્રિયાઓનો મોટો આડંબર કર્યો. તે જો ધારે તો પોતાની પાસે રહેલી દિવ્ય ઔષધીવડે રાજકુંવરીને તે જ ક્ષણે મૂર્છામાંથી જાગૃત કરી શકે પણ બાહ્ય દેખાવ કે આડંબર વિના લોકોની શ્રદ્ધા મેળવી શકાતી નથી, એવો વિચાર કરી તેણે કેટલોક સમય વીતાવ્યો અને જાણે કે બહુ જ શ્રમ તેમજ સાધનાને અંતે રાજકુંવરી ઝેરી અસરથી મુક્ત થઈ હોય એવી છાપ પાડી.

રાજકુંવરી બચી જવાથી રાજને અને નગરજનોને ઘણો જ આહ્લાદ ઉપજ્યો. પણ આવા બેડોળ-કદરૂપા પુરુષને રાજકન્યા શી રીતે પરણાવવી? એ એક મોટી ચિંતા થઈ પડી.

શરૂઆતમાં જેમણે જયકુમારની મશ્કરી કરી હતી તેમને પણ પશ્ચાત્તાપ થયો. આંખને અપ્રિય લાગે એવા બદસુરત માણસોમાં કેટલીક વાર વિદ્યા, કળા અને મંત્ર યોગનું ભારે સામર્થ્ય રહેલું હોય છે એમ લોકો જોઈ શક્યા.

રાજ પોતે પણ વિમાસણમાં પડ્યો. આવા બેડોળ માણસને પોતાની રૂપવતી કન્યા આપવી એ વાંદરાના ગળે મોતીનો હાર બાંધવા જેવું જ લાગ્યું, પણ તે વચનથી બંધાઈ ચૂક્યો હતો.

જયકુમાર રાજને વિનવવા લાગ્યો. “ રાજન્ ! મારા જેવા એક કદરૂપા માણસને આપ આપની કન્યા સાથે પરણાવો એ મને પોતાને પણ ઉચિત નથી લાગતું. આપ કદાચ વચનથી

ખંધાઈ ચૂક્યા છે એવી દલીલ લાવી શકે. પણ રાજકુંવરી મને કોઈ રીતે ચાહી શકે એવી મારી શરીર-સ્થિતિ નથી. હું મારું સ્વરૂપ બરાબર સમજું છું. હું પોતે જ રાજકુંવરીને કોઈ યોગ્ય વર સાથે પરણાવવાની છૂટ આપું છું. ”

આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસ સુધી રાજા અને જયકુમાર વચ્ચે રકબક ચાલી. જયકુમાર તો રાજાની અને કુંવરીની કસોટી જ કરવા માગતો હતો. આ કસોટીમાં તેઓ કંચનરૂપે સિદ્ધ થયાં. તે પછી જયકુમારે પોતાનું યથાર્થ સ્વરૂપ બતાવ્યું અને તે જ વખતે નગરમાં અપૂર્વ આનંદ અને તૃપ્તિનો મહાપ્રવાહ ફરી વળ્યો. જયકુમાર કોઈ જંગલમાં વસનારો મેલો-ઘેલો, જંગલી કે અઘોરી પુરુષ નથી, પણ એક દેવાંશી રાજપુરુષ છે એવી લોકોને ખાત્રી થઈ. યોગ્ય મુહૂર્તે રાજાએ મહોત્સવપૂર્વક પોતાની કન્યા સાથે જયકુમારનું પાણિગ્રહણ કરાવ્યું.

કેટલાક દિવસ સુધી જયકુમારે અહીં રહી સ્વર્ગીય સુખ ભોગવ્યું, પણ એક વાર બે સખીઓની વાતચીત તેને કાને પડી અને તેનો બધો રસ ઊડી ગયો. સખીએ તો માત્ર એટલું જ કહ્યું કે ‘ આ આપણા રાજાનો જમાઈ છે અને પોતાના સાસરાને ત્યાં રહી લહેર ઉડાવે છે.’ ઉત્તમ પુરુષો હમેશાં પોતાના ગુણોથી જ પ્રખ્યાતિ મેળવે છે, તેઓ પોતાના મામાના કે શ્વસુરના પ્રતાપે માન-પાન મેળવવામાં હીણપત સમજે છે એ સત્ય કુમારને સાંભરી આવ્યું. શ્વસુરના રાજ્યનો ત્યાગ કરવા તેનું મન અધીરું બન્યું.

પણ અહીંથી નીકળી ક્યાં જવું ? શું કરવું ? એ વાતનો વિચાર થઈ પડ્યો. નાના ભાઈ વિજયકુમાર પાસે જવાનું દિલ થયું,

પરંતુ તે એક મહાન્ રાજ્યનો લોકતા હોવાથી, પોતાનો આદર-સત્કાર બરાબર થાય કે નહીં તે વિષે સંદેહ ઉપજ્યો. તે વિચારવા લાગ્યો કે “ મૈત્રી કે અંધુતા હમેશાં સરખે-સરખા વચ્ચે જ હોઈ શકે. એક મહાન્ રાજ્ય અને મારા જેવા એક રાજાતા મુસાફર વચ્ચે પૂરેપૂરી અંધુતા ન પરિણમે, માટે પહેલવહેલાં કોઈ એક વિશાળ રાજ્ય પ્રાપ્ત કરું અને પછી જ લાઈને મળું તો ઠીક. ” આવો વિચાર કરી તે રાજ્યમંત્રનું સ્મરણ કરવા લાગ્યાયો, પરંતુ અનેક દિવસોના ભોગોપભોગ અને પ્રમાદને લીધે તે મંત્ર તો ભુલાઈ ગયો હતો. મંત્રબ્રહ્મ થવાથી તેને ઘણું ખેદ થયો. સંસારનાં સામાન્ય સુખોમાં પડી જવાથી માણસ પોતાની પાસે રહેલી બીજી દેવી અને અપૂર્વ સિદ્ધિને કેવી રીતે ગુમાવી બેસે છે તેનું તેને જ્ઞાન થયું. તે પોતાના પ્રમાદને ધિક્કારવા લાગ્યો. સંસારસુખરૂપ મહિરામાં ચકચૂર બનવાથી માણસ આખરે કેવો મતિશૂન્ય બની જાય છે !

હરકોઈ પ્રકારે લાઈને મળવું એવો નિશ્ચય કરી તેણે અષ્ટાંગ નિમિત્ત જાણનાર નિમિત્તિઆનું રૂપ લીધું. તે વિજયકુમાર પાસે પહોંચી કહેવા લાગ્યો: “ હે ભૂપતિ ! મારા નિમિત્તપ્રજ્ઞાના પ્રતાપથી તમારો વાસ, પ્રવાસ, દિવ્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ તથા ઐશ્વર્ય વિષે બધી વાતનો ખુલાસો હું કરી શકું છું. ”

આટલું સાંભળતાં જ વિજયકુમારને પોતાનો જૂનો ઇતિહાસ યાદ આવ્યો. પ્રવાસના દુઃખના દિવસોમાં મોટા લાઈએ કરેલો ઉપકાર તેની નજર આગળ ખડો થયો. તે બોલી બોલ્યો: “ બીજું તો ઠીક, પણ હે નિમિત્તક ! મારો મોટો લાઈ ક્યાં છે ? મને ક્યારે મળશે ? ” વિજયકુમારની આંખમાંથી દડદડ આંસુ પડવા લાગ્યાં.

“ રાજન્ ! આમ શોક કરવાનું કંઈ કારણ નથી. તમારો મોટો ભાઈ દેવની જેમ સ્વેચ્છાએ વિચરે છે અને ખૂબ આનંદમાં છે. હું ધારું તો તમારા બન્ને ભાઈઓનો સંગમ આ ક્ષણે જ કરાવી શકું, પણ નાના ભાઈની રાજક્રુદ્ધિ જોયા પછી મોટો ભાઈ ઈર્ષ્યાથી બળી ઊઠે અને કલેશનાં ઝેરી બી વવાય એવો મને પોતાને લગ્ય રહે છે, એટલે જ હું તમને તમારા ભાઈ સાથે મેળવવા ખુશી નથી. ” નિમિત્તકના આ છેલ્લા શબ્દો વિજયકુમારને શબ્દની જેમ ખૂંચ્યા. મોટા ભાઈને ઈર્ષ્યા ઉપજે એ વાત તો તે શી રીતે માની શકે ? કારણ કે આ રાજ્ય, ખરું જોતાં તો મોટા ભાઈને જ આભારી હતું.

વિજયકુમારે કહ્યું : “ એવી અણુઘટતી વાણી ન બોલો. જે મારો મોટો ભાઈ અત્તના એક કોળીઆની જેમ આ રાજ્ય મને સોંપી અહીંથી ચાલી નીકળ્યો તે મારા પ્રત્યે ઈર્ષ્યા લાવે એ અસંભવિત છે. હું એની વતી જ આ રાજ્ય ચલાવી રહ્યો છું. છત્ર અને ચામરનો પણ મેં એ ભાઈના વિરહને લીધે પહેલેથી જ ત્યાગ કરી દીધો છે. મારું અંતર ચીરીને તું જોશે તો ત્યાં પણ મોટા ભાઈની યાદગીરી તને દેખાશે. ”

આ જમાનામાં આવો બંધુભાવ, આવી નિઃસ્પૃહતા ખરેખર દુર્લભ છે. થોડા સ્વાર્ધની ખાતર જે વખતે ભાઈ પોતાના જ ભાઈનું સત્યાનાશ વાળવા તલસતો હોય એવા જમાનામાં જયકુમાર અને વિજયકુમારનો આ પ્રકારનો બંધુભાવ કોને હર્ષથી રોમાંચિત ન કરે ? અંધકારમાં શુંગળાતા મનુષ્યને જેમ એકાએક સૂર્યનાં દર્શન થાય તેમ આટલી પરીક્ષા કર્યા પછી વિજયકુમારને મોટા ભાઈ જયકુમારે દર્શન આપ્યાં. બન્ને બંધુઓ

પરસ્પર પ્રેમથી લેલ્યા અને જાણે ઘરના આંગણે જ કંપવૃક્ષ ઊગ્યું હોય એવો આહ્વાદ અનુભવ્યો.

ખન્ને ભાઈઓએ સાથે વસીને આ પ્રમાણે કેટલોક સમય જવા દીધો. તે દરમિયાન મોટા ભાઈએ, નાના ભાઈની મદદથી પેલો બૂલાયેલો મંત્ર યાદ કરી લીધો. રાજઋદ્ધિ—મંત્રના જાપથી તેને લોગાવતીનું રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું. પછી તે પોતાની બે સ્ત્રીઓ અને કામલતાને સાથે લઈ વિજયકુમાર પાસે જ એક જુદા મહેલમાં રહેવા લાગ્યો. પરાક્રમ અને ન્યાય જેમ પરસ્પર શોભાવે તેમ ખન્ને ભાઈઓ પોતપોતાના ગુણને લીધે જગપ્રસિદ્ધ થયા.

એક દિવસે વિજયકુમારે એક સ્વપ્ન જોયું. તેમાં જયંતી-પુરીના રાજાની પુત્રી પોતાને સ્વયંવર-મંડપમાં વરતી હોય એમ લાગ્યું. પ્રાતઃકાળ થતાં, તેણે રાજ-કારભાર મોટા ભાઈને સુપ્રત કરી જયંતીપુરી તરફ પ્રયાણ કર્યું અને રાજ-કુંવરીના જે સ્વયંવરમાં અનેક દેશના રાજકુમારો વિવિધ વસ્ત્રાલંકારો પહેરી બિરાજ્યા હતા ત્યાં એક ઠોંગણા-શ્યામવર્ણ રાજકુમાર તરીકે છેક છેલ્લા આસન ઉપર તેણે સ્થાન લીધું.

સારા ચે સ્વયંવર-મંડપને પોતાના સૌંદર્યના તેજથી ચક્રિત કરતી રાજકન્યા વિજયા હાથમાં વરમાળ લઈ ખરાખર વચમાં આવીને ઊભી રહી. લજ્જા અને સંકોચથી ભરેલાં નેત્રોવતી એક વાર તેણીએ રાજકુમારોની સલાનું નિરીક્ષણ કર્યું. વસ્ત્રો અને અલંકારોનો બાહ્યાડંબર વિજયા જેવી કેળવાયેલી રાજકુમારીને છેતરી શકે એમ ન હતું. એક પછી એક રાજકુમારોનાં ગુણગાન સાંભળતી અને તેમનાં વદન નીરખતી તેણી

આગળ ચાલવા લાગી. તે જેમ જેમ આગળ વધવા લાગી તેમ તેમ રાજકુમારો પણ નિરાશ થવા લાગ્યા. આખરે વિજયા-કુમારીએ પોતાની વરમાળ પેલા ઠીંગણા અને બદ્ધસુરત રાજકુમારના ગળામાં પહેરાવી અને તે જ વખતે સ્વયંવર-સભા આવા અપમાનને લીધે એકદમ ખળભળી ઊઠી. દેવાંશી રાજકુમારોને તણ, એક અન્નહયા-કદરૂપા-ઠીંગણા પુરુષને વરમાળ પહેરાવી કુંવરીએ સમસ્ત રાજકુંવરોનું સખત અપમાન કર્યું છે એમ સૌને લાગ્યું. એ અપમાનનો બદલો લેવા રાજકુમારોએ પોતાનાં આયુધ તૈયાર કર્યાં.

એટલામાં તો આકાશમાર્ગે એક દેવવિમાન આ તરફ આવતું દેખાયું. તેમાંથી એક તેજસ્વી પુરુષ બહાર આવ્યો. તેણે સર્વે રાજપુત્રોને સમજાવીને કહ્યું કે “જેને તમે ઠીંગણો માણસ માની યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા છો તે બળ, પરાક્રમ અને મંત્રશક્તિમાં તમારા કરતાં હજારગણો વધી જાય તેવો છે. તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ તમે જોશો ત્યારે જ તમને સમજાશે કે તે રૂપમાં પણ કોઈ દેવતાથી ઊતરે તેવો નથી.” વિદ્યાધરના આવાં વચનો સાંભળી સૌ સ્તબ્ધ બની ગયા.

તે પછી વિદ્યાધરે વિજયકુમારને વિનંતિ કરી કે “દક્ષિણ શ્રેણિનો અધીશ્વર આપને પોતાની કન્યા પરણાવવા માગે છે. હું તેમના એક સેવક તરીકે આપને પ્રાર્થના કરવા આવ્યો છું.”

વિજયકુમારે વિચાર્યું કે લક્ષ્મી ચાંદલો કરવા આવે એ વખતે મોં ધોવા જવું એ ઠીક નહીં. પછી મૂળ રૂપ પ્રકટ કરી સ્વયંવરમાં વરેલી રાજકન્યા વિજયાને પોતાની સાથે લઈ વિજયકુમાર વિદ્યાધરોના પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યો અને ત્યાં દક્ષિણ

શ્રેણિના અધીશ્વરની પુત્રી-વૈજયંતી અને ઉત્તર શ્રેણીના અધી-
શ્વરની પુત્રી જયંતીની સાથે ખૂબ ધામધૂમપૂર્વક લગ્ન કર્યાં.

એ રીતે પિતાથી ત્યજાયેલા બન્ને રાજકુમારોએ પોતાના
બળથી સ્વતંત્ર રાજ્ય મેળવ્યાં અને રાજકુમારીઓ સાથે વિવાહ
કરી પોતાના કુળની પ્રતિષ્ઠા જમાવી. વળત જતાં એ ઉભય
બંધુને પિતાનો વિરહ અસહ્ય થઈ પડ્યો. તેમને થયું કે
“આપણે પિતાથી દૂર રહી રાજ્યનાં સુખ ભોગવીએ અને
પિતાની સેવા-ભક્તિથી વંચિત રહીએ તો આપણે પુત્ર તરીકેનો
ધર્મ નથી પાળતા એમ જ જગતમાં કહેવાય, માટે આપણે
એક વાર પિતાનાં દર્શન કરવા અને જો તેઓ અનુમતિ આપે
તો તેમની સેવા ઉઠાવવા તૈયાર રહેવું.”

પછી બન્ને ભાઈઓ સ્ત્રી, પરિવાર, વિદ્યાધર અને સેના સહિત
પિતાના નંદિપુર નગર ભણી ચાલી નીકળ્યા. નંદિપુર પાસે
પહોંચતાં, વૃદ્ધ પિતાને આ કોઈ જળ્લર શત્રુ યુદ્ધ કરવા આવે છે
એવો ખોટો ભાસ થયો, તેથી પિતા અને પુત્રના સૈન્યની વચ્ચે
ભારે યુદ્ધ જામે એવી સ્થિતિ ઊભી થઈ; પરંતુ વિજયકુમારે
પોતાના દેહના ભોગે એ સ્થિતિ અટકાવવા સૈનિકોને બદલે પોતે
જ રણ-મેદાનમાં આગળ વધ્યો અને સૈનિકોના પ્રહાર સહતો,
તેમની સાથે ઝૂઝતો, વૃદ્ધ પિતાના પગમાં આવીને નમી પડ્યો.

પિતાને પોતાની ભૂલ સમજાઈ. વિજયકુમારને પ્રેમથી છાતી
સરસો દાખ્યો અને તેની બન્ને દુર્બળ આંખોમાંથી રોડની અશ્રુ-
ધારા વહેવા લાગી. ભારે મહોત્સવપૂર્વક પ્રજાએ પણ તેમનું
સામૈયું કર્યું.

વૃદ્ધ પિતા આજે કેટલાએ વરસથી પોતાના આ બંને પુત્રોને અહોનિશ યાદ કરતો હતો. તેને હવે સંસાર ત્યજી દર્ધ ત્યાગ-ધર્મ-નિવૃત્તિમાર્ગ અંગીકાર કરવાની ઉત્કટ ઇચ્છા હતી. પુત્રના આગમનથી તેની એ ઇચ્છા પણ પાર પડી. વિજયકુમારના આશ્ર-હથી પિતાએ જયકુમારને રાજ્ય સોંપી મહાવ્રત ગ્રહણ કર્યું.

ઋષિઓ જેમ ત્રણ યોગને સાધે તે પ્રમાણે વિજયે ત્રણ ખંડ સાધ્યા. વળી પોતાના નામ ઉપરથી તેણે વિજયપુર નામના નગરની સ્થાપના કરી. એ રીતે કેટલોક કાળ વ્યતીત થઈ ગયો. એવામાં એક દિવસે વિજયપુર નગરની બહાર એક ઉદ્યાનમાં કેવળી ભગવાન પધાર્યા. જય અને વિજય પોતાના અંતઃપુર સાથે તેમને વંદન કરવા ગયા. એ વખતે કેવળી ભગવાને જય અને વિજયને તેમના પૂર્વભવ સંબંધી કેટલીક હકીકત કહી. મિથ્યાત્વના ઉદયથી મનુષ્યમાત્ર તિર્યંચપણના કેવા દુઃખ વેઠે છે અને પિતૃઓની શાંતિ અર્થે શ્રાદ્ધ કરનારાઓ પોતાના જ પૂર્વભવનાં માતાપિતાને કેવી નિર્દયતાથી હણે છે એ બધું તેમને સમજાવ્યું.

“ તમે પણ પૂર્વભવમાં દેવ, ગુરુ અને ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વનું એકાગ્રતાપૂર્વક આરાધન કર્યું હતું. તમારી સ્ત્રી અને તેની બે સખીઓ પણ સમકિતને ભજતી હતી, પણ વચમાં એક વાર જયનો આત્મા, જે તે વખતે ભાનુ તરીકે ઓળખાતો હતો તેણે ત્રણ તત્ત્વને વિષે શંકા કરી અને તેની સ્ત્રીએ કુળમદ કર્યો. એનું પરિણામ એ આવ્યું કે જયકુમાર પોતાની પાસેની ત્રણ દિવ્ય વસ્તુઓ ગુમાવી બેઠો અને જે સ્ત્રીએ કુળમદ કર્યો હતો તેને ગણિકાને ત્યાં જન્મ લેવો પડ્યો. ત્રણ તત્ત્વના આરાધનથી જ ત્રણ ખંડ ઉપર તમે વિજય વર્તાવી શક્યા છો. ” આ મતલબનો

કેવળી લગવાને પ્રકાશ પાડ્યો. વિજયકુમારનું ચિત્ત સમક્તિના પાકા રંગથી રંગાયું. વીતરાગ ધર્મને વિષે તેને દૃઢ શ્રદ્ધા બેઠી. તે શુદ્ધ સમક્તિને પાળતો થકો, જિનપૂજા, તીર્થયાત્રા, સંઘ-લક્ષિત વગેરે કરી મિથ્યાત્વનો અંધકાર ટાળવા ભગીરથ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. અડગ સમક્તિધારી તરીકે વિજયકુમારની ખ્યાતિ દશે દિશામાં પ્રસરી ગઈ. ઈંદ્રે સભામાં એક વાર તેની ભારે સ્તુતિ કરી : ‘ભેરુપર્વતની જેમ વિજયકુમાર પોતાની શ્રદ્ધામાં-સમક્તિમાં એવો અડગ છે કે દેવતાઓ પણ તેને ચળાવી શકે નહીં.’ ઈંદ્રની આ અનુમોદના એક મિથ્યાત્વી દેવને ન રચી. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે કોઈ પણ પ્રકારે વિજયકુમારને ચળાવવો અને ઈંદ્રની સ્તુતિને વ્યર્થ બનાવવી. દેવતાના ઉપસર્ગ પાસે એક પામર મનુષ્યનું શું ગણું? એમ ધારી તે વિજયકુમારની શ્રદ્ધાને કસોટીએ ચડાવવા એક જૈન સાધુનો વેષ પહેરી તેની રાજસભામાં આવ્યો અને રાજના પોતાના મિત્ર કે સલાહકાર જેવો જ બની તેની પાસે રહેવા લાગ્યો.

પહેલવહેલાં તો એ જૈનાભાસે રાજને અનુકૂળ રહી જૈનતત્ત્વમાં, વીતરાગ પ્રભુનાં વચનોમાં શંકા ઉપજાવવાના વિવિધ પ્રયત્નો કર્યા, પણ વિજયકુમારે તેની એક પણ શંકા કાને ન ધરી, એટલું જ નહીં પણ તેની શંકાના એવા સચોટ ઉત્તર યુક્તિપૂર્વક આપ્યા કે પેલા જૈનાભાસ દેવતાને આખરે એ માર્ગ તણ દઈ બીજી સહેજ આકરી કસોટી કરવાની ફરજ પડી.

તેણે પોતાની દેવતાઈ શક્તિના પ્રભાવથી દુરાચારીમાં પણ દુરાચારી એવો એક જૈન સાધુ રાજને બતાવ્યો અને જૈન સંઘ લગભગ આવા સાધુઓ અને આવી સાધ્વીઓથી જ ભરેલો છે એમ કહ્યું. પરંતુ રાજાએ પોતાની પાકી શ્રદ્ધાના બળથી

એ નજરે દેખાતી વાતનો પણ ચોખો અસ્વીકાર કર્યો. “સૂર્યમાં જે અંધકાર સંભવે તો જ વીતરાગમાર્ગમાં એવો અનાચાર સંભવે.” એવો રાજાએ દૃઢભાવે ઉત્તર આપ્યો.

દેવતાએ વિચાર કર્યો કે આવી સાધારણ કસોટીથી કદાચ રાજા નહીં ચળે. તેને પોતાની એક-એ યુક્તિઓ નિષ્ફળ જવાથી ક્રોધ પણ ચડ્યો હતો. આ વખતે તેણે રાજાની સૌથી વધુ ભયંકર કસોટી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

તેણે શહેરભરમાં સર્પોનો ભારે ઉપદ્રવ ઉપજાવ્યો. રાજાના મંત્રી, રાજાના હિતૈષીઓ અને અનુચરોને પણ તેણે સ્વપ્નમાં આવી કહી દીધું કે : “જેઓ નગરનાં મંદિરોને વિષે નાગેંદ્રની મૂર્તિ સ્થાપી તેની ભક્તિભાવ સાથે પૂજા કરશે તેને આ સર્પો કોઈ પ્રકારે રંજાડશે નહીં.” મૃત્યુના ભયથી લોકો નાગેંદ્રની પૂજા કરવા લાગ્યા. ઇષ્ટદેવને એક બાળુ મૂકી નાગ જ જાણે દેવનો દેવ હોય એવી તેની ઉપાસના થવા લાગી. મૃત્યુના ભયને નિવારવા માણસો શું શું નથી કરતા ?

રાજા વિજયકુમારને લોકોની આવી ચંચળ વૃત્તિ જોઈ બહુ લાગી આવ્યું. આયુષ્ય પૂર્ણ થયા પછી નાગ તો શું પણ સંસારમાં એવી કોઈ શક્તિ નથી કે જે આયુષ્યને એક ક્ષણ પણ લાંબાવી શકે, છતાં લોકો જીવતરની આશાએ કેટલા ઘેલા બને છે એ દેખાવ જોઈ રાજાને બહુ આશ્ચર્ય થયું.

રાજમહેલમાં અને અંતઃપુરમાં પણ ઠેકઠેકાણે ભારે વિષધર ભોરિંગ દેખાવા લાગ્યા. સ્ત્રી, પુત્રો ને પરિચારિકાઓ પણ સર્પના ભયથી ધ્રુજવા લાગી. રાજાએ પોતાનો રાજમહેલ બદલાવ્યો.

પરંતુ દેવતાઈ શક્તિના બળથી રાજા જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાં પાછળ ને પાછળ જ સર્પોની મોટી પરંપરા ઊભરાવા લાગી.

“ આપ જરા નાગદેવની પૂજા કરો તો આ ઉપદ્રવ તરત જ શમી જાય. ” મંત્રીએ રાજાને સલાહ આપી. પણ ત્રણ તત્વમાં પૂરેપૂરી આસ્થાવાળા વિજયકુમારે માત્ર મંદ હાસ્યથી જ તેનો જવાબ આપ્યો. વિજયકુમાર અડોલ રહ્યો.

દેવતાના ઉપસર્ગે વધુ ઉચ્ચ સ્વરૂપ ધર્યું. પહેલાં તો રાજપુત્રને અને તે પછી પટરાણીને પણ સર્પના દંશ થયા. એટલું છતાં રાજાની શ્રદ્ધા ચલાયમાન ન થઈ. પોતાના વહાલા પુત્રને અને પત્નીને પોતાની આંખ સામે મૃત્યુના મોંમાં પડતાં જોયાં, છતાં એ વીતરાગધર્મના પરમ ઉપાસકનું અંતર ફોલ ન પામ્યું. સારાએ શહેરમાં હાહાકાર વર્તી ગયો. કેટલાકો તો રાજાને ગાળો પણ દેવા લાગ્યા. રાજા જો નાગદેવની પાસે સાચું યા ખોટું સહેજ માથું નમાવે તો આ ઉપદ્રવ એકદમ શમી જાય એમ લોકો માનતા હતા, છતાં રાજા એ વિષયમાં છેક ઉદાસીન હોવાથી નગરજનો તેની નિંદા કરવા લાગ્યા.

આ બધું રાજા શાંતભાવે સાંખી રહ્યો. તેને ખાત્રી હતી કે ધર્મશ્રદ્ધાનું પરિણામ હમેશાં સારું જ હોવું જોઈએ. કોઈવાર આકાશમાં તોફાન ચડી આવે, સૂર્યના તેજને છુપાવે, પરંતુ એ તોફાન ક્ષણિક હોઈ સૂર્યના પ્રકાશમાં શ્રદ્ધા ધરાવનાર પુરુષ એકદમ ગભરાઈ જતો નથી.

દેવતાએ ગારુડીનો વેષ લઈ રાજાને સમજાવવા માંડ્યું:
“ કદાચ કોઈ મિથ્યાત્વી દેવને નમસ્કાર ન કરવાનો

તમારો નિશ્ચય હોય તો પણ લોકોને દેખાડવાની ખાતર નાગ-દેવની પાસે જરા માથું નમાવો તો તેથી તમારી શ્રદ્ધા કંઈ છેક કલાંકિત નહીં થાય. સમગ્ર પ્રજાને સુખશાંતિ મળતી હોય અને તમારે સહેજ માથું નમાવવું પડતું હોય તો એ કંઈ બહુ મોટી વાત ન ગણાય. અપવાદ કે અતિ-ચારનો મેલ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી ક્યાં નથી ધોઈ શકાતો ? ”

રાજા બોલ્યા: “ એ બધી યુક્તિઓ નખખાને બ્રમજાળમાં ફસાવવાને ભલે ઉપયોગી થાય. પાણીથી હાથપગનો મેલ ધોવાય છે, પરંતુ એટલા જ ખાતર જાણીજોઈને હાથપગને મલિન કરવા એ બુદ્ધિમાનને ન શોભે. ખરો શક્તિશાળી પુરુષ કોઈ દિવસ અપવાદ નથી સેવતો. સમકિતની રક્ષાને ખાતર રાજ્ય-ઋદ્ધિ તો શું પણ મારા પોતાના પ્રાણનો અને પુત્ર-પરિવારનો પણ ભોગ આપવા હું તૈયાર છું. ”

ગારુડીને આ સામર્થ્ય અને શ્રદ્ધાનું તેજ અસહ્ય થઈ પડ્યું. તેણે ક્રોધાવેશમાં આવી રાજાના સર્વ શરીરે દંશ દીધા. એક એક દંશમાં મહાવિકરાળ વેદના થવા લાગી. એટલું છતાં મુખથી તે અરિહંત ભગવાન અને તેમનાં પ્રરૂપેલાં તત્ત્વોની જ સ્તુતિ કરી રહ્યો.

સ્વર્ગમાં બેઠેલા દેવો અને તેમનો પતિ શકેદ્ર પણ આ કસોટી જોઈ આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગયા. તેમણે આકાશમાંથી એકદમ પુષ્પોની અને સુવર્ણની વૃષ્ટિ કરી. હુંહુલિનાદથી વિશ્વનું વાતાવરણ ખળભળી ઊઠ્યું. વિજયકુમાર આકરામાં આકરી કસોટીમાંથી શુદ્ધ કાંચનરૂપે બહાર આવ્યો, તેના આનંદમાં જાણે પશુ-પક્ષીઓ અને વૃક્ષો પણ ભાગ લેતાં હોય તેમ સર્વત્ર પ્રસન્નતા પ્રવર્તી રહી.

જગતમાં હમેશાં સમર્થ પુરુષોની જ કસોટી થાય છે, પામરને કોઈ ભાવ પણ નથી પૂછતું. ઉપસર્ગ કરવા આવનાર દેવે પણ અંતે એ સમર્થ-શ્રદ્ધાશીલ રાજા વિજયકુમારની ક્ષમા માગી અને સ્ત્રી-પુત્રાદિકને પાછાં સજીવન કર્યાં. મિથ્યાત્વી દેવ પણ તે દિવસથી મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરી સમકિતનો ઉપાસક બન્યો.

એ રીતે સમકિતને વિષે સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખી વિજયકુમારે ઘણા કાળ સુધી રાજ્યલક્ષ્મીનો ઉપલોગ કર્યો. આખરે તેને ચારિત્ર અંગીકાર કરવાનો અભિલાષ થયો. તે પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને રાજગાદી ઉપર સ્થાપી શ્રી વિમળાચળ તીર્થે ગયો. ત્યાં એક દિવસે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા કરી સમકિતની ભાવના ભાવતો હતો, એટલામાં ઉત્કૃષ્ટ પરિણામના યોગે તેને સૂર્ય સમાન મહાપ્રતાપી, મિથ્યાત્વમાત્રનો નાશ કરનારું કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. તે દિવસથી વિજયરાજા વિજયરાજર્ષિ તરીકે પંકાયો. દેવે આપેલ મુનિવેષ પહેરીને તેમણે અનેક ભવિજનો ઉપર મહાઉપકાર કર્યા.

રાજર્ષિ વિજયના પ્રતિબોધને અનુસરી તેમની ત્રણ સ્ત્રી, ત્રણ પુત્ર, જય ભૂપતિ અને તેમની ત્રણ સ્ત્રી તથા ત્રણ પુત્ર આદિએ જૈન ધર્મની પવિત્ર દીક્ષા લીધી. તે સૌ અનુક્રમે એક લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સિદ્ધિપદને પામ્યાં.

હંસરાજ

કુશાવર્ત્ત દેશમાં આવેલા રાજપુર નગરનો ભારે ભૂપતિ હોવા છતાં રાજા હંસ હમેશાં રાજ્યના કામકાજમાં એટલો ગુંથાયેલો રહેતો કે વારંવાર ભાવના ભાવતાં છતાં તે તીર્થ-યાત્રાએ નીકળી શકતો નહીં. યાત્રાર્થે નીકળવાનો વિચાર કરે ને ન હોય ત્યાંથી ઉપાધિ આવે. કોઈ વાર દુશ્મનોની સામે થઈ પ્રજાનું રક્ષણ કરવાનું હોય, કોઈ વાર પ્રજાને ન્યાય આપવાનો હોય, તો વળી કોઈ વાર મંત્રીઓ અને નગરજનો સાથે મળી પ્રજાકલ્યાણ વિષે ચર્ચા કરવાની હોય.

રાજપુરથી થોડે દૂર એક પર્વત ઉપર શ્રી આદિનાથ ભગવાનનું ચૈત્ય હતું. ચૈત્રી પૂર્ણિમાને દિવસે ભાવિકોનાં ટોળે-ટોળાં પ્રભુનાં દર્શન માટે ત્યાં જતાં અને એ આખો દિવસ ધર્મધ્યાનમાં ગાળતાં. આ વખતે તો ગમે તે ભોગે પણ ચૈત્રી પૂર્ણિમાની યાત્રા કરવી એવો રાજા હંસે નિશ્ચય કર્યો. વચમાં કાંઈ વિધ ન નડે એટલા માટે પૂર્ણિમા પહેલાં જ તે રાજ્યની સ્ત્રીમામાંથી બહાર નીકળી ગયો.

હજી અરધે રસ્તે પહોંચ્યો નહીં હોય એટલામાં પાછળથી એક દ્વત દોડતો આવ્યો. તેણે રાજા હંસને કહ્યું: “ આપણા રાજ્ય ઉપર દંડી નગરનો રાજા કર્ણાબુદ્ધન ચડી આવ્યો છે અને રાજ્યના ભંડાર લૂંટવાની તૈયારીમાં છે. મંત્રીએ છાની રીતે

મને રવાના કરી આપને એક વાર રાજધાનીમાં પધારવાની વિનંતિ કરવાનું કહ્યું છે. ”

એક તરફ રાજ્યની ઋદ્ધિ અને બીજી તરફ તીર્થયાત્રાનો અપૂર્વ લાભ—એ બેમાંથી કંઈ વસ્તુ પસંદ કરવી તેનો હંસ રાજા આત્મસાક્ષીએ વિચાર કરવા લાગ્યો. ઋદ્ધિ તો કદાચ બીજી વાર મળે, પણ યાત્રાનો જે અવસર જાય તે પાછો બીજી વાર ન મળે. ધર્મના કાર્યમાં હમેશાં આવાં ને આવાં જ વિઘ્નો આવે.

“ સ્વામિન્ ! માત્ર એક દિવસનો વિલંબ થશે. આપ લડવાને પાછા ફરો છો એમ જાણતાં જ દુશ્મન ઊભી પૂંછડીએ નાસી જશે, માટે મારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે તો આપ અહીંથી પાછા ફરો એ જ ઉચિત છે. ” એક સુભટે કહ્યું.

બીજા સુભટે કે જેઓ યાત્રાના લહાવ કરતાં સંસારની રાજ્યઋદ્ધિને અધિક માનતા હતા તેમણે પણ રાજાને પાછા વળવા પ્રાર્થના કરી, છતાં હંસરાજ જરાએ ચલાયમાન ન થયો.

“ આ સંસારમાં ભ્રમણ કરતાં આ જીવે કોણ જાણે કેટલીએ વાર ઇંદ્રની સમૃદ્ધિને ભુલાવે એવી લક્ષ્મી અને સંપત્તિ ભોગવી હશે. એ વસ્તુ કંઈ દુર્લભ કે અલભ્ય નથી. ખરેખર જો કોઈ સાર વસ્તુ હોય તો ભગવાનની ભક્તિ અથવા તીર્થયાત્રા જ છે. ” એવો દૃઢ નિશ્ચય કરી રાજાએ આગળ પ્રયાણ કર્યું.

ઘણાખરા સુભટે તો ત્યાંથી જ પાછા ફર્યા; કારણ કે યાત્રા કરતાં ધન-ધાન્ય તેમને અધિક વહાલાં હતાં. સાથેના તમામ નોકરો પાછા વળવા છતાં હંસરાજ સિંહની જેમ એકલો યાત્રાના રસ્તે આગળ આલ્યો.

જતાં જતાં એક મહાઅટવી આવી. આ અટવીમાં અનાર્થ જેવા ભીલ લોકો જ વસતા હતા. તેઓ એકાદ વસ્ત્ર કે થોડાં ઘરેણાં માટે ગમે તે મુસાફરને મારી નાંખે એવા કૂર હતા. આથી રાજાએ પોતાનાં બધાં કિંમતી વસ્ત્રો અને અલંકારો ત્યાં ને ત્યાં જ ત્યજી દીધાં. સાદા વેશમાં તે અટવી ઓળંગવા લાગ્યો.

એટલામાં એક ભયભીત-ગભરાયેલું મૃગબાળ તેની પાસે થઈને દોડી ગયું. મૃગની નિર્દોષતા અને શીકારીઓની નિર્દયતાનો તો હજી એ વિચાર કરી રહ્યો હતો તેટલામાં વિકરાળ દેખાવવાળો અને હાથમાં ધનુષ્ય-બાણવાળો એક ભીલ એ રાજાની પાસે આવીને ઊભો રહ્યો. મૃગની પાછળ દોડી દોડીને ખૂબ લોથ-પોથ થઈ ગયો હોય તેમ તેના મોં ઉપરથી દેખાઈ આવતું હતું. આવતાંવેંત તેણે પૂછ્યું: “અહીંથી કોઈ મૃગ ગયેલું તેં જોયું છે?”

સત્યવાદી રાજા હંસને, આ પ્રશ્નનો શું જવાબ આપવો એ એક ગંભીર પ્રશ્ન થઈ પડ્યો. જો સાચેસાચું જ બોલે તો મૃગનું મોત નીપજે અને જો ખોટું બોલે તો અસત્ય બોલવાનું પાપ વહોરવું પડે. આ બેમાંથી એકે પરિણામ ન આવે એવો મધ્યમ માર્ગ તેને શોધવો પડ્યો.

બાણ કે રાજા હંસ પોતે કંઈ સમજતો કે સાંભળતો જ ન હોય તેવી રીતનો તેણે દેખાવ કર્યો અને કહ્યું: “હું કોણ છું એમ તું પૂછે છે ને? હું એક અબાણ્યો અને ભૂલો-ભટકતો મુસાફર છું.”

“તું ગમે તે હો, હું તો પૂછું છું કે અહીંથી કોઈ મૃગ ગયું છે?” બોલે બીજી વાર ઉતાવળમાં ને ઉતાવળમાં પ્રશ્ન કર્યો.

“ મારું નામ પૂછે છે ? લોકો તો મને હંસ કહે છે. ”
રાજાએ મૂળ સવાલને જ ઉડાવી દીધો.

આવા બહેરા માણસ સાથે નકામી માથાકૂટ કરવાથી નકામો વખત જશે એમ ધારી ભીલ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. હંસરાજાએ એક મોટા ધર્મસંકટમાંથી છૂટકારો મેળવ્યો.

થોડે દૂર ગયો એટલે એક તપસ્વી મુનિરાજ સામેથી આવતા દેખાયા. આવા ખીહામણા જંગલમાં સંસારના તારણહાર સમા એક જૈનમુનિના દર્શન થયાં તેથી રાજાના આનંદનો પાર ન રહ્યો. તેણે એક સારા શ્રાવકને છાજે તેવી રીતે મુનિરાજને વંદન કર્યું અને સુખશાતા પણ પૂછી. મુનિરાજને અહીં રોકાવાનું કંઈ ખાસ કારણ ન હોવાથી તેઓ પોતાના માર્ગે ચાલ્યા ગયા.

કેટલીક વારે રાજાને એ ભીલ સામા મળ્યા. એ બન્ને જણા કોઈની શોધમાં હોય એમ તેમની વ્યગ્રતા પરથી સ્પષ્ટ થતું હતું. તેઓ આસપાસ નજર નાખતાં રાજાની પાસે આવી ઊભા રહ્યા.

“ એ અપશુકનીઆળ સાધુ કઈ તરફ ગયો ? ” એક ભીલે રાજાની સામે જોઈ પૂછ્યું.

હંસરાજા તેનો કંઈ જવાબ આપે તે પહેલાં જ ખીજે ભીલ બોલી ઊઠ્યો: “ અમારા સરદાર-પદ્મીપતિને એ સાધુનું અપશુકન નડ્યું અને અમારે બધાને લૂંટફાટ કરવા જવાનો વિચાર માંડી વાળવો પડ્યો, એટલે હવે તો એ સાધુનો વધ જ થવો જોઈએ. ”

પોતે કેવી મુશ્કેલ સ્થિતિમાં મુકાયો છે તે હંસરાજા

તરત જ સમજી ગયો. એક તરફ મુનિની હત્યા અને બીજી તરફ અસત્ય બોલવાનો દોષ : એ બે વચ્ચેથી તેને સહિ-સલામત માર્ગ કાઢવાનો હતો. તરત જ તેની કુશાગ્રબુદ્ધિ તેની મદદે આવી.

રાજાએ એક તત્ત્વજ્ઞાની જેવો દેખાવ કરીને કહ્યું : “ તમે બન્ને અજ્ઞાન લાગો છો. તત્ત્વદષ્ટિ તો તેનો એ જ જવાબ આપે કે જે જુએ છે તે બોલતો નથી અને જે બોલે છે તે જ્ઞેતો નથી. ” અર્થાત્ આંખ કે જે જોવાનું કામ કરે છે તે બોલતી નથી અને જીભ કે જે બોલવાનું કામ કરે છે તે જ્ઞેઈ શકતી નથી.

ભીલ જેવા જડમતિ આ ઉત્તરમાં શું સમજે ? રાજાનો કહેવાનો ભાવાર્થ તેઓ ન સમજ્યા. થોડી પળો સુધી તો તેઓ રાજાના મુખ સામે જ જોઈ રહ્યા. તેમને લાગ્યું કે આ માણસ કોઈ વિચિત્ર લાગે છે, એટલે તેઓ ઝાઝી રકઝક કર્યા વિના ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.

એટલામાં સૂર્ય આથમવાનો સમય થયો. રાજાએ એક ગંભીર વડલાની આથમાં બેસી પોતાનું પ્રતિક્રમણ કરી લીધું. પંચપરમેષ્ઠીનું સ્મરણ કરતાં તે ઊઘવાની તૈયારી કરતો હતો, એટલામાં એક બખોલમાંથી નીચેના શબ્દો તેના કાને પડ્યા :—

“ આવતી કાલે મોટો સંઘ અહીં થઈને જ નીકળશે. ઘણા શ્રીમંતો અને સોના-રૂપાનાં અલંકારવાળાં સ્ત્રી-પુરુષો તેમાં હશે. અહીં તેમને લૂંટવાની ઠીક મળ પડશે. વસતીથી આ સ્થાન એટલું દૂર છે કે આપણે ક્યાં સંતાયા છીએ તેનો પણ કોઈને કંઈ પત્તો નહીં મળે. ”

તીર્થયાત્રાએ જતો જૈન સંઘ અટવીમાં લૂંટાય અને સાધુ-સાધ્વી તેમજ શ્રાવક-શ્રાવિકાઓને ઉપદ્રવ થાય એ વિચાર માત્રથી રાજાનું ધાર્મિક અંતર ધ્રુજી ઊઠ્યું. આ લૂંટારાઓના પંજમાંથી સંઘને કોઈ પણ પ્રકારે મુક્ત તો કરવો જોઈએ, પણ આજે તો તે નિરાધાર હતો, નિઃશસ્ત્ર હતો, કોઈ સુલટ પણ સાથે ન હતો. એ ચિંતામાં થોડો વખત વીતી ગયો. એટલામાં દૂર દીવાનો પ્રકાશ દેખાયો. હાથમાં મશાલ લઈ, સૈન્યનાં માણસો જેવા પુરુષો ખરાબર પોતાની પાસે જ આવતાં હોય એમ લાગ્યું.

નવા આવનારા પૈકી એક સૈનિકે રાજાની મુખમુદ્રાનું ઝીણી આંખે અવલોકન કર્યું અને કહ્યું: “આ તો કોઈ મહાપ્રતાપી પુરુષ દેખાય છે.”

“જરા કહેશો કે તમે કોને શોધી રહ્યા છો?” રાજાએ શાંતિથી પૂછ્યું.

“અમે સાંભળ્યું છે કે આટલામાં લૂંટારાની એક ટોળી છે. આવતી કાલે અહીંથી સંઘ નીકળવાનો છે તેને કંઈ ઉપદ્રવ ન થાય તેટલા માટે અમે રાતમાં ને રાતમાં જ એ ટોળીને જડ-મૂળમાંથી ઉખેડી નાંખવા માગીએ છીએ. રાજાનો સખ્ત હુકમ છે. તમે એ લૂંટારાઓ વિષે કંઈ કહી શકશો?” સૈનિકે ખુલાસો કર્યો.

“ખડુ ખડુ તો લૂંટારાઓ વિષે હું એટલું કહી શકું કે તમારે સંઘની સાથે ખૂબ સાવચેત રહેવું જોઈએ, એથી વિશેષ હું શું કહી શકું?”

“ત્યારે તો જરૂર એણે લૂંટારાઓને જોયેલા હોવા

જોઈએ. ખરેખર કહી દો કે તમે એ લૂંટારાઓને જોયા છે કે નહીં ? ” સૈનિકની ઉત્સુકતા વધી પડી.

રાજા સમજતો હતો કે જો તે લૂંટારાઓનું રહેઠાણ જતાવે તો લોહીની નદી વહ્યા વિના ખીજું કંઈ સારું પરિણામ ન આવે. તે હિંસાથી અને અસત્યથી પણ ખચવા તેમ જ લૂંટારાઓને ખચાવવા માગતો હતો. તેણે જવાબ વાળ્યો: “ હું સાચું જ કહું છું કે મેં મારી નજરે એ લૂંટારાઓને જોયા નથી, પણ તમારે તો પહેલાં કરતાં પણ વધુ સાવધ રહેવાની જરૂર છે. ”

રાજાનાં વચન અને તેના ધ્વનિ ઉપરથી સુભટોને લાગ્યું કે આમાં કંઈક રહસ્ય છે. તેમણે ખૂબ સાવચેતીથી સંઘનું સંરક્ષણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને સંઘની સાથે જોડાઈ ગયા.

પેલા જખોલમાં બેઠેલા લૂંટારાઓએ વિચાર કર્યો કે: “ આ માણસે આપણને મરતા બચાવી લેવા કેવી સરસ યુક્તિ કરી ? જો તેણે સહેજ ઈસારો સરખો પણ કર્યો હોત અને એ રીતે આપણી જખોલ સુભટોને ચીંધી હોત તો આપણા બધાનાં માથાં અહીં ને અહીં જ ધડથી જુદાં થઈ જત. આ દયાળુ પુરુષે આપણને બચાવી લીધા એ બદલ આપણે સૌએ તેના ચરણમાં પડી તેનું દાસત્વ જ સ્વીકારવું જોઈએ. ” બધા લૂંટારાઓ ભેગા થઈ આ દયાળુ રાજાના પગમાં નમી પડ્યા અને રાજાએ પણ હવે પછી લૂંટ કે હિંસા ન કરવાની સલાહ આપી.

પેલી તરફ દંડીનગરના કર્ણાજીન રાજાએ હંસરાજના બધા ધનભંડાર લૂંટી લીધા, પણ તેને એટલાથી જ સંતોષ કેમ થાય ? હંસરાજ જેવો પરાક્રમી વિરોધી જીવતો હોય તો

યાત્રાએથી આવ્યા પછી બીજા જ દિવસે કર્ણાજીન જેવા પાંચ-પચીસ રાજાના લુકા કાઢી નાંખે. આવો વિચાર કરી કર્ણાજીને હંસરાજનું મસ્તક લાવી આપનારને ભારે ઇનામ આપવામાં આવશે એવી ઉદ્દેશણ કરાવી.

ઇનામની લાલચે દોડતા બે સવાર રાજા હંસ પાસે આવી પહોંચ્યા. વેશ ઉપરથી તો તેઓ રાજાને ઓળખી શકે એમ ન હતું, તેથી સવારોએ રાજાને જ પૂછ્યું:

“ હંસરાજને આ તરફ ક્યાંઈ ગયો જાણો છો ? રાજા કર્ણાજીન તેનું માથું વાઢી લાવનારને ભારે ઇનામથી નવાજવા માગે છે. અમારે ગમે તે રીતે પણ એ હંસરાજને પકડવો છે. ”

અત્યાર સુધી ધર્મસંકટોમાંથી સીધો-સરલ રસ્તો કાઢનાર રાજા હંસ, આ સવારના સવાલ સાંભળી મૂંઝવણમાં પડ્યો.

તે વિચારવા લાગ્યો: “ થોડાશા જીવતરની ખાતર જૂઠું બોલવું એ શું મારા જેવા સત્યવૃત્તિવાળાને શોભે ? બીજા જીવોને બચાવવા હું ભલે યુક્તિપૂર્વક ઉત્તર આપું, પણ જ્યાં મારા એકલાનો સ્વાર્થ હોય ત્યાં તો મારે ખુલ્લો-ખુલ્લો સીધો-સરલ અને સત્ય જવાબ જ આપી દેવો જોઈએ. ” આવો વિચાર કરી હંસરાજએ કહ્યું:—“ જેને તમે શોધી રહ્યા છો એ જ હું હંસરાજ પોતે છું. તમે ધારો તો તેને પકડી તમારા રાજા પાસે લઈ જઈ શકો છો. આ દેહનું ગમે તે કરો. આ જિંદગીમાં હું કોઈ દિવસ અસત્ય બોલ્યો નથી અને આજે પણ થોડા જીવતરની આશાએ અસત્ય બોલવાનું પાપ નહીં વહોરું. ”

આવી નિર્ભય અને સત્ય વાણી સાંભળી દુશ્મન રાજાના લોભી માણસો પણ દાંતમાં આંગળી નાંખી ગયા. હવે શું કરવું ? એનો વિચાર ચાલે છે એટલામાં આકાશને વિષે દેવતાઓએ હુંહુલિના નાદ કર્યા. ‘ સત્યવાદી રાજા હંસનો જય ’ એવો જયધ્વનિ ચોતરફ થઈ રહ્યો.

“ તમારા સત્ય અને અહિંસાવ્રત ઉપર હું સંતુષ્ટ થયો છું. મેં પોતે જ તમારા દુશ્મનોને નસાડી તમારા રાજ્ય અને સંપત્તિની રક્ષા કરી છે. જે ચૈત્રી પૂર્ણિમાની યાત્રા કરવા તમે નીકળ્યા છો તે દિવસ આજે જ છે, માટે મારી સાથે આ વિમાનમાં બેસી જિનેશ્વરનાં દર્શન કરવા પધારો. ” એમ કહી દેવતાએ રાજા હંસને બહુમાન સાથે પોતાના વિમાનમાં બેસાડ્યા. રાજા હંસે ખૂબ ભક્તિભાવથી તીર્થયાત્રા કરી.

પોતાના દુશ્મન રાજાને પણ ક્ષમા આપી બંધનમુક્ત કર્યો. તેની આ પ્રકારની ઉદારતા જોઈ દેવો અધિક પ્રસન્ન થયા.

સત્ય, અહિંસા અને જિનભક્તિનો પ્રભાવ જ એવો છે કે જેઓ વિવેકપૂર્વક એ વ્રત પાળે તે મનુષ્યોને તો શું પણ દેવતાઓને પણ પોતાના દાસ જેવા બનાવી દે છે. રાજા હંસનું જીવન એ જ વ્રતનો મહિમા પ્રબોધે છે.

લક્ષ્મીપુંજ

સૌધર્મ શેઠ જન્મથી જ દરિદ્ર હતા. લક્ષ્મી મેળવવાને તે જેમ જેમ કાંકાં મારે તેમ તેમ વધુ નિરાશ બને. નસીબનો જોગ જ એવો કે એકે પાસો સવળો ન પડે. પછી તે સૌધર્મ શેઠે પણ લક્ષ્મીવાન બનવાની આશા ત્યજી દીધી.

પણ જે દિવસે સૌધર્મ શેઠની ભાર્યા ધન્નાએ એક સુકુમાર તેજસ્વી પુત્રનો જન્મ આપ્યો તે દિવસથી અચાનક સૌધર્મ શેઠની સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ. કહેવત છે કે ‘ પુત્રનાં લક્ષણ પારણા-માંથી જ કળાય. ’ પરંતુ લક્ષ્મીપુંજનો આત્મા તો ગર્ભમાં આવ્યો તે પળથી જ તેનો પ્રભાવ દેખાડવા લાગ્યો. પુત્ર પોતે એટલો બધો ભાગ્યશાળી હતો કે સૌધર્મ શેઠને નજીવા વેપારમાં પણ પુષ્કળ લાભ થવા માંડ્યો. લક્ષ્મી પોતે જ જાણે કે બીજું કોઈ સારું સ્થાન ન મળવાથી સૌધર્મ શેઠને ત્યાં આવીને વસવા માગતી હોય એવાં ચિહ્ન જણાવા લાગ્યાં. ધીમે ધીમે એક વખતના દીન-દરિદ્ર શેઠને ત્યાં સાગરના મોજાંની જેમ લક્ષ્મી ઉછાળા મારવા લાગી.

ગર્ભમાં આવતાં જ જે પુત્ર આટલો પુણ્યપ્રભાવ દાખવે તેના પ્રત્યે માત-પિતાને અસાધારણ વાત્સલ્ય સ્કુરે એમાં તો કંઈ કહેવાપણું જ ન હોય. સૌધર્મ શેઠે ધન્નાના સઘળા દોહદ પૂરા કર્યાં. ભારે ધામધૂમથી લક્ષ્મીપુંજનો જન્મોત્સવ ઊજવ્યો અને શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા સોળે સંસ્કાર કરાવ્યા.

લક્ષ્મીયુંજ જેમ મોટો થતો ગયો તેમ સૂર્યની સહસ્ર કળાની પેઠે તેનો ભાગ્યરવિ પણ પૂર બહારથી ખીલી નીકળ્યો. એક ગરીબ પિતાનો પુત્ર અઢળક લક્ષ્મીનો ભોક્તા બનવા છતાં એટલો જ નિરભિમાની રહી શકે છે એ જોઈ નગરજનો પણ તેને ખૂબ ચાહવા લાગ્યા. લક્ષ્મીની સાથે સફળતા હોય એ સોનામાં સુગંધ મળવા જેવો વિરલ યોગ ગણાય. લક્ષ્મીયુંજના વદન ઉપર લક્ષ્મીનું તેજ વિલસતું, તેના વ્યવહારમાં ધર્મ અને નીતિની સુવાસ ફેરતી. પરિશ્રમ વિના-અનાયાસે મળેલાં સુખ-વૈભવને ભોગવતો લક્ષ્મીયુંજ ક્રમે ક્રમે યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયો.

આપણે જોને ભાગ્ય કહીએ છીએ તે ખરું જોતાં તો પૂર્વનાં પુણ્ય અથવા ધર્મનો જ પરિપાક હોય છે. લક્ષ્મીયુંજ એ સિદ્ધાંત સમજતો હતો. પણ પોતે પૂર્વલવમાં આચરેલા વ્રતથી તદ્દન અજાણ હતો. એક દિવસે એક વ્યંતરાધિપતિ દેવની કૃપાથી એ પડદો પણ ખુલી ગયો.

વ્યંતરાધિપતિએ પ્રગટ થઈને કહ્યું : “આપે પૂર્વલવમાં અદત્તાદાન-વિરમણવ્રતનું એટલી દઢતાથી પાલન કર્યું હતું કે ભારે ભયંકર પરીક્ષામાંથી પસાર થવા છતાં આપ આખર સુધી ચલિત થયા નહોતા.

આપનું નામ એ વખતે ગુણધર હતું. પ્રાયઃ પાંચસો ગાડાં ભરી વ્યાપાર અર્થે આપ એક મોટી અટવીમાંથી જતા હતા. તેવામાં આપ બીજા અનુચરોથી અચાનક વિખૂટા પડી ગયા. માર્ગમાં જતાં એક મૂલ્યવાન મણિમાળા રસ્તામાં પડેલી આપે નજરોનજર નિહાળી. કોઈની માલેકી વિનાની આ માળા આપને ઉપાડી લેવાનું દિલ થયું, પણ તરત જ કોઈના આખ્યા વિના કંઈ ચીજ ન લેવાનું

મત આપને સાંભરી આવ્યું અને તેથી મણિમાળા જાણે કાચનો સામાન્ય કકડો હોય તેમ તેને ત્યજી દઇ આગળ ચાલ્યા.

અતિ થાકને લીધે આપને કડકડીને તરસ લાગી, પણ અજાણ્યા માર્ગમાં પાણીની તપાસ શી રીતે કરવી? પાણી વિના પ્રાણુ ઊડી જાય એવી સ્થિતિ થઇ. એટલામાં એક ઝાડની ડાળીએ બાંધેલા પાત્રમાંથી પાણી ટપકતું દેખાયું. આસપાસ કોઇ માણસ ન મળે. કોઇને પૂછ્યા વિના અને માલીકની મંજૂરી મેળવ્યા વિના આપ પાણી શી રીતે લઇ શકે? કેટલીક વાર આવા વિષમ સંયોગોમાં માણસ પોતાનું મનોબળ ગુમાવી દે છે. તે પોતાના મનને સમજાવે છે કે “પાણી જેવી સામાન્ય વસ્તુ લેવામાં કોઇને પૂછવાની શું જરૂર?” પણ આપે આપના આત્માને ન છેતર્યો. ચાહે સામાન્યમાં સામાન્ય વસ્તુ હોય કે કિંમતીમાં કિંમતી અલંકાર હોય, તો પણ માલીકની રજા લીધા વિના એ વસ્તુ ગ્રહણ ન કરવી એવી આપે પ્રતિજ્ઞા લઇ લીધી હતી. પાણી વિના કંઠે પ્રાણ આવવા છતાં, આપ પાણીના પાત્રનો ત્યાગ કરી આગળ રવાના થયા.

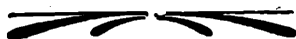
આપ તો ક્ષુધાતૃષ્ણા વેઠી શકેા એટલા સંયમી હતા, પણ આપનો વહાલો ઘોડો થાક અને ક્ષુધા-તૃષ્ણાનું દુઃખ સહી શક્યો નહોતો. તે આપની નજર સામે જ પ્રાણ છોડી ગયો. આ દેખાવ જોઇ આપને ખુબ લાગી આવ્યું. ઘોડાને કોઇ સજીવન કરે તો સાથેનું સર્વસ્વ ધન તેને અર્પણ કરી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો, પણ એ બિહામણી અટવીમાં બીજું કોણ હોય?

અંતે આપ થાકીને એક વૃક્ષ નીચે બેઠા. મૃત્યુ સિવાય બીજો કોઇ આરો નથી એમ વિચારી આપ પંચ-પરમેષ્ઠીનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા.

‘હું આવ્યો તો હતો આપને હરાવવા, પણ હું પોતે જ તમારા ચારિત્રબળ પાસે હારી ગયો. તમે જ્યારે અદત્તાદાન-વિરમણુ વ્રત અંગીકાર કર્યું ત્યારે હું તમારી પાસે જ ઊભો હતો. એ વખતે મને થયેલું કે આ શેઠ ભલે વ્રત લે, પણ એ વ્રત તેનાથી પળાવું બહુ મુશ્કેલ છે; પરંતુ હવે મને સમજાય છે કે આપ જેમ વ્રત લઈ શકો છો તેમ તેને અખંડપણે નલાવી પણ જાણો છો ખરા. તમારા જેવા વ્રત-ધારીઓને મારાં સેંકડો વંદન છે !’

એ પ્રમાણે કહી એક વિદ્યાધરે આપને પ્રણામ કર્યાં. એ જ વખતે તેણે છુપાવી રાખેલા આપનાં બધાં માણસોને હાજર કર્યાં. પેલો ઘોડો પણ રજૂ કર્યો અને તે ઉપરાંત પુષ્કળ દ્રવ્ય આપના ચરણમાં ધર્યું. આપે એ દ્રવ્ય લેતાં પહેલાં ખૂબ આનાકાની કરી. ‘એ દ્રવ્ય ઉપર મારો કંઈ જ અધિકાર નથી.’ એ વાત આપે વિદ્યાધરને ચુકિતપૂર્વક સમજાવી, છતાં આખરે વિદ્યાધરના આગ્રહથી એ દ્રવ્ય આપને લેવું પડ્યું. આપે તેનો ઉપયોગ ધર્મના કાર્યોમાં કરી અધિક પુણ્ય પ્રાપ્ત કર્યું. એ પુણ્ય તેમ જ એ વ્રતનિષ્ઠાના પ્રતાપે જ આપ આજે આટલી અખૂટ લક્ષ્મી અને વૈભવનો ઉપભોગ કરી રહ્યા છો.”

આ વૃત્તાંત સાંભળી લક્ષ્મીપુંજને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. એક સામાન્ય વ્રતના પાલનથી જો આટલું સુખ મળે તો શુદ્ધ ચારિત્રનું પાલન મનુષ્યને કેટલી ઊંચી પદવીએ પહોંચાડે તે તેને ખરાખર સમજાયું. છેવટે તેણે શુદ્ધ વૈરાગ્યપૂર્વક દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને એ રીતે પોતાનો માનવ-જન્મ સફળ કર્યો.

કલાવતી

(૧)

“ આ સુવર્ણવલય કેટલાં સુંદર છે ? સખિ ! આ સંસારની સ્થૂલ ધાતુને બદલે કેવળ સ્નેહરસના જ એ બનેલાં હોય. એમ તને નથી લાગતું ? સ્નેહીજનોનો ઊભરાતો સ્નેહ હમેશાં આવી ભેટોમાં જ આકાર પામે છે. ક્ષીણ થતી જતી સ્નેહની ધારાને આવી ભેટો જ વધુ સજીવ અને પ્રવાહી બનાવે છે. ”

દેવશાલપુરની નિર્દોષ રાજકન્યા—કલાવતી, આજે પતિ-ગૃહે આવ્યા પછી પહેલી જ વાર જાણે જૂનાં સંસ્મરણો ઉકેલતી હોય તેમ પોતાની એક સખી પાસે ઉપર પ્રમાણે અંતરના ઊભરા ઠલવી રહી હતી.

થોડી પરિચારિકાઓ સિવાય અંતઃપુરમાં બીજું કંઈ ન હતું. કલાવતીની આંખ હાથમાંનાં સુવર્ણવલય ઉપર જ ઠરી ગઈ હતી. જગતની સારભૂત વસ્તુ મળતાં જેવી આત્મતૃપ્તિ થાય તેવી જ તૃપ્તિ તેની આંખોમાં સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતી હતી. જાણે કે વલય મોકલનારે કલાવતી ઉપર કંઈ અજબ જાદુ કર્યું હોય તેમ તે અંગ ઉપરનાં બીજાં આભૂષણોને ભૂલી વલયનું ધ્યાન ધરી બેસી રહી હતી. હાથમાંનાં વલયે આજે કલાવતી ઉપર સંપૂર્ણ અધિકાર જમાવ્યો હતો.

સખીઓ એ વલયનો ઇતિહાસ નહોતી જાણતી. તેમને મન તો વલય એક સામાન્ય આભૂષણરૂપ જ હતો.

પરંતુ કલાવતી આજે પિતાનાં ઘરનાં જૂનાં સુખ-સ્મરણોમાં તણાતી જતી હતી. ફરીથી તે બોલી:

“ આ વલય મારાં બીજાં બધાં અલંકારોને ઝાંખા બનાવી મૂકે છે. એ કેટલાં સુકુમાર, લલકારદાર અને સ્નેહાંકિત છે ? સાચા સ્નેહ વિના આવી સુંદર લેટ બીજું કોણ મોકલે ?

“ સ્નેહ ” અને “ સુંદર લેટ ” એ શબ્દો સાંભળતાં જ રાજા શંખ કે જે અંત:પુરમાં છુપાઈ રહી કલાવતીની આ કીડા જોઈ રહ્યો હતો તેણે વીજળીનો એક આંચકો અનુભવ્યો.

“ મારા સિવાય બીજા કોઈ ઉપર કલાવતી સ્નેહ રાખે છે અને એ સ્નેહની લેટ ઉપર જ તે આજે ઉન્મત્ત બની છે. ” એમ તે જોઈ શક્યો. રાજા શંખ જ્યારે ધીમે પગલે અંત:પુરમાં આવ્યો ત્યારે તે થોડી વાર છુપાઈ રહી, પાછળથી એકાએક પ્રગટ થઈ કલાવતીને આશ્ચર્યમુગ્ધ જ બનાવવા માગતો હતો તેની આશાઓ એકીસાથે ટૂટી પડી. સુખ અને અશ્વર્યની ઇમારત એકાએક જમીનદોસ્ત થતી હોય અને તેની નીચે તેનો આત્મા છુપાઈ જતો હોય એવી યાતના તે અનુભવી રહ્યો.

રાજા શંખના અંત:પુરમાં સ્નેહ કે સ્નેહના ઉપહારને કંઈ સ્થાન જ ન હોવું જોઈએ એમ તે માનતો. કલાવતીની ઉપર તેણે કેટલી આશા અને શ્રદ્ધા રાખેલી ? ગજશ્રેષ્ઠના પુત્ર દત્તે જ્યારે પહેલવહેલાં કલાવતીનાં રૂપ-ગુણ વિષે વર્ણન કરેલું ત્યારે તે કલાવતીને મેળવવા, તેને પોતાની પટ્ટરાણી

બનાવવા કેટલો બધો આતૂર હતો ? અને કલાવતી સાથે લગ્ન કર્યા પછી પણ પોતે પોતાને કેટલો લાગ્યશાળી માનતો ? કલાવતીમાં જ તેનું સર્વસ્વ સમાયું હતું. કલાવતીના સ્નેહ પાસે તે પોતાની રાજસંપત્તિને પણ તુચ્છ માનતો.

આજે કલાવતી તેને માયાવિની લાગી. રૂપ અને ગુણની નીચે દુષ્ટતાનાં થર પથરાયેલાં હોય એમ તેને લાગ્યું. “કલાવતી મારા સિવાય અન્ય કોઈ પુરુષને આહે છે.” એમ તે છપો રહીને જોઈ શક્યો. તેને પોતાને વિષે તિરસ્કાર છૂટ્યો. એક નારીમાં પોતાનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકવા બદલ પોતે પોતાને જ અપરાધી માનવા લાગ્યો.

‘કલાવતીના હાથમાં આ નવીન વલય ક્યાંથી આવ્યાં ? કોણે મોકલ્યાં ?’ તે વિષે પૂછવાપણું કે તપાસ કરવા જેવું પણ કંઈ ન લાગ્યું. તે ચૂપચાપ એક શબ્દ સરખો પણ બોલ્યા વિના પોતાના આવાસમાં આલ્યો ગયો. તેના મોં ઉપર ક્રોધ અને વિષાદની ઘોર કાલિમા છવાઈ ગઈ. મહેલના અનુચરો પણ રાજની કૂર મુખમુદ્રા નિહાળી લયભીત બન્યા.

સૂર્યનાં કિરણ પણ જે અંતઃપુરમાં પ્રવેશતાં થરથરે ત્યાં સ્નેહની ભોટો પહોંચે ત્યારે તો અનાચારની અવધિ જ અંકાવી જોઈએ. રાજા શંખે નિશ્ચય કર્યો કે: “કલાવતી એક દુરાચારી નારી નીવડી. આ જગત ઉપર જીવવાનો તેને કંઈ અધિકાર ન હોઈ શકે.”

હજારો નાગરિકોને ન્યાય આપનાર શંખ રાજા કલાવતીને ન્યાય આપવામાં અશક્ત નીવડ્યો. ન્યાયપ્રિય અંતરાત્માએ “એ સુવર્ણ-વલય કેવી રીતે, કોની તરફથી આવ્યાં ?” એ

વિષે જરા વધુ તપાસ કરવા પ્રેરણા કરી, પરંતુ રાજાના અંધ અભિમાને એ પ્રેરણાનો સાદ સંભળાવા જ ન દીધો. તેણે પોતાની મેળે જ નિશ્ચય કરી વાળ્યો કે “જ્યાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ મળી ચૂક્યું હોય ત્યાં અનુમાન કે વિશેષ કંઈ તપાસ કરવાની જરૂર રહેતી જ નથી.”

એક તરફ રાજા જ્યારે કલાવતીને કઠોર દંડ આપવાનો નિરધાર કરી રહ્યો હતો તે જ વખતે બીજી તરફ કલાવતી પોતાના સુખી સંસારની એક પછી એક અસંખ્ય ઘટનાઓ સંભારી ઊંડું આશ્વાસન લઈ રહી હતી.

રાત્રિનો બીજો પ્રહર વીતવા છતાં રાજા શંખને સમયનું કંઈ ભાન ન રહ્યું. આજે નિદ્રા પણ તેનાથી રીસાઈ ગઈ હતી.

થોડીવારે તેણે એક અંગરક્ષિકાને બોલાવી અને તેના કાનમાં કંઈક કહ્યું. તે પછી તેણે નિઃકરુણ નામના એક સુલ-ટને બોલાવી પ્રાતઃકાળ થતાં પહેલાં કલાવતીને અતિ દૂરના ભયાનક અરણ્યમાં એકલી મૂકી આવવાની આજ્ઞા ફરમાવી. આથી રાજાના અંતર ઉપરનો બોલો કંઈક ઓછો થવા લાગ્યો.

રાત્રિનો અંધકાર ઓગળે તે પહેલાં સારથિ, કલાવતીને રથમાં બેસારી વિકટ અરણ્ય તરફ ચાલી નીકળ્યો. કલાવતી કંઈ પૂછતી તો જવાબમાં તે માત્ર એટલું જ કહેતો કે: “રાજાનો હુકમ છે, આપની સાથે વધુ વાત કરવાનો પણ મને હુકમ નથી.”

એક વખતની પ્રતાપી પટ્ટરાણી એક ક્ષણમાત્રમાં જ અસહાય અબળા બની ગઈ. તે રાજાનો આશય તે શી

રીતે સમજી શકે, પણ સારથિના આ પ્રકારના વર્તન ઉપરથી ભયાનક લાવી તેને ગાઢ અંધકાર તરફ ખેંચી રહ્યું હોય એમ તે જોઈ શકી.

રાજાની આજ્ઞા સિવાય સારથિ આટલી હામ ન ભીડે એમ તો તે ખરાબર સમજતી હતી. રાજા પોતે અરણ્યમાં જ રાતવાસો રહ્યા હોય અને અંતઃપુરના અંધારામાંથી બે દિવસ છૂટી આપવા બોલાવતા હોય તો તે પણ અસંભવિત નથી. ઘણીવાર રાજા એ રીતે કલાવતીને વનમાં પોતાની સાથે પણ લઈ જતો.

વનની શાંતિને ભેદતો રથ ઉતાવળી ગતિએ આગળ ને આગળ ચાલ્યો જતો હતો. કલાવતી કંઈ જ નિશ્ચય ન કરી શકી. ઘડીમાં તે સુખના સ્વપ્નની મહેલાત ચણતી તો ઘડીકમાં ભયંકર ભવિષ્યની આગાહી અનુભવી ધૂણી ઊઠતી. સૂર્યોદય થતાં જ સારથીએ રથ થંભાવ્યો. પ્રથમના સંકેત પ્રમાણે વૃક્ષની ઓથ પાછળ છુપાયેલી બે રાક્ષસી જેવી સ્ત્રીઓએ આવી રથનો પડદો ઊંચક્યો અને કલાવતીને નીચે ઊતરવાનો ઇસારો કર્યો.

કલાવતીએ આસપાસ નજર કરી. રાજાની છાવણી જેવું કંઈ ચિહ્ન સરખું પણ ત્યાં ન ભાસ્યું. તે એક પળવારમાં આ બધી ઉતાવળ અને યોજનામાં રહેલો પ્રપંચ સમજી ગઈ.

તે કંપતા હૃદયે રથ નીચે ઊતરી. તરત જ રાક્ષસીઓના હાથમાં રહેલા ઘાતકી છરા સૂર્યના તેજમાં ચમક્યા. શિર-એદની જ બધી તૈયારી અગાઉથી કરી રાખી હોય એમ કલાવતીને લાગ્યું. રાજા શંખ કયા અપરાધ બદલ પોતાની

એક વખતની આશ્રિત અળખાને આવી ફૂર સળ કરવા તૈયાર થયો હશે તેની કદ્વપના સરખી પણ કલાવતી ન કરી શકી. તેણીએ થોડી જ પળોમાં પોતાનું ભૂતકાળનું જીવન એક ચિત્રપટની જેમ નિહાળી લીધું. પણ તેમાં કોઈ સ્થળે આછું સરખું પણ કલંક, અશ્રદ્ધા કે પતિભક્તિની ઊણપ જેવું ન દેખાયું. તેણીએ અહોનિશ એક માત્ર સ્વામીનું જ ધ્યાન ધર્યું હતું, સ્વામીના સુખમાં જ પોતાનું સૌભાગ્ય માન્યું હતું, છતાં આ સળ ? વિધિ શું દુર્જળોને પીડવામાં જ પોતાના પરાક્રમની પરાકાષ્ટા લેખે છે ?

કલાવતીએ એક નિઃશ્વાસ મૂક્યો. આ ભવના નહીં તો પૂર્વ ભવનાં જ કોઈ કર્મની આ સળ હશે એમ ચિંતવી મનને મનાવ્યું. તે પતિની ખાતર જ જીવતી હતી. આત્માની અમરતા ઉપર તેને એટલો તો અટલ વિશ્વાસ હતો કે જો તે ગર્ભવતી ન હોત તો એક નિસાસો નાંખ્યા વિના કે આંસુનું એક ટીપું પાડ્યા વિના તે રાક્ષસીની છરી નીચે પોતાનું મસ્તક ઝુકાવત અને પંચ-પરમેષ્ઠીનું સ્મરણ કરતાં જ આ સંસારનો પ્રવાસ પૂરો કરી ચાલી નીકળત.

પણ આજે તો તે એક માતા બનવાની આતુરતા ધરી રહી હતી. પોતાની ખાતર નહીં પણ રાજા શંખના કુલગૌરવની ખાતર પણ તેને જીવવાની જરૂર હતી. તેણીએ ગભરાયેલા વદને આકાશ સામે જોયું અને જે રાક્ષસીઓને જોતાં સામાન્ય નરનારીનું હૈયું ધ્રુજી ઊઠે તેની તરફ અર્થશૂન્ય નજર ફેંકી.

“ રાણી સાહેબ ! આપે અકળાવાની કંઈ જ જરૂર નથી, માત્ર આપનાં બે કાંડાં કાપી નાંખવાની જ અમને આશા

મળી છે. ” એક રાક્ષસીએ ખુલાસો કર્યો. આ લયાનક અર-
ણ્યમાં પોતે હાથની સહાય વિના શી રીતે જીવી શકશે અને
પોતાના અસહાય બાળનું શી રીતે પાલન કરી શકશે ? એનો
વિચાર કરતાં તેની આંખે અંધારાં આવ્યાં. એટલામાં તો વધારે
વખત ખરબાદ કરવો નિષ્ફળ માની રાક્ષસીઓએ કલાવતીનાં
બન્ને કાંડાં કાપી નાંખ્યાં. જે કાંડાં સોનાનાં વલયને લીધે
અપૂર્વ શોભામય લાગતાં હતાં તે કાંડાં, વૃક્ષ ઉપરથી ખરી
પડેલી સૂકી ડાળીની જેમ પૃથ્વી ઉપર ખરી પડ્યાં. રાક્ષસી-
ઓને પણ એટલું જ જોઈતું હતું.

ઘણી વારે કલાવતીની કળ ઊતરી. હાથમાંથી ઘણું લોહી
જવાને લીધે અને તે ઉપરાંત પ્રસવની વેદનાને લીધે તે
મૃતપ્રાય જેવી બની ગઈ હતી. કોઈ દાસ-દાસી પણ ત્યાં ન
હતું કે જે કલાવતીનાં સોષાતા કંઠમાં પાણીનું એક ઝિંદુ રેડે.

જે બાળકના જન્મ વખતે અનેક પ્રકારનાં વાજત્રો
વાગવાં જોઈએ, હજારો વધામણીઓ અને હર્ષના આલાપોથી
વાતાવરણ ભરાઈ જવું જોઈએ તે જ બાળક આજે લયંકર
વનમાં, નિરાધાર, દુર્બળ કલાવતીના પગ પાસે પડ્યો હતો.
બાળકને છાતી સરસો દાબી માતૃત્વની લાગણીઓનો સંતોષ-
વાની ઉત્કંઠા ઉદ્ભવવા છતાં હાથના અભાવે કલાવતી જડવત્
જોઈ રહી. તેની આંખોમાંથી અશ્રુની ધારા વહી નીકળી. પંચ-
પરમેષ્ઠીનું ધ્યાન ધરી, શાસનદેવીને સંબોધીને તે કહેવા લાગી:—

“ હે દેવી ! તું જિનશાસનના સાચા અનુરાગીઓ અને
ભક્તોને સંરક્ષે છે ! તેં ઘણા ઘણા જિનભક્તો અને શાસન-
પ્રેમીઓને આપત્તિઓમાંથી ઉદ્ધર્યા છે ! આજે હું તારું જ

શરણુ માણું છું અને મેં મારા સમગ્ર જીવનમાં શિયલવ્રતને જો ઊની આંચ સરખી પણ આવવા ન દીધી હોય તો મને આ દુઃખમાંથી બચાવો ! ” કલાવતીની આ કરુણ પ્રાર્થના શાસનદેવીએ સાંભળી અને તેની દૃઢતા, શ્રદ્ધા તથા ખાસ કરીને શિયલવ્રત ઉપર પ્રસન્ન થઈ, તેની બાહુલતા પહેલાં કરતાં પણ અધિક ભવ્યરૂપે પ્રકટાવી. પુત્ર અને બાહુ પ્રાપ્ત થવા છતાં આ પરમ શિયલવતી કલાવતીને પોતાના પતિનો વિયોગ, અંતરમાં એક શલ્યરૂપે ખૂંચવા લાગ્યો. નિર્દોષને રંજાડનાર શંખરાજાને ભેટવા તેનું નિષ્પાપ હૃદય વલખી રહ્યું, પરંતુ આ ભયાંનક વનમાંથી માર્ગ શોધી કાઢવો એ તેને માટે તદ્દન અશક્ય હતું. તે પોતાના શિયલવ્રતને જ પોતાની સંપત્તિ તથા સામર્થ્ય સમજી ત્યાં ને ત્યાં જ બેસી રહી.

એટલામાં એક તાપસ એ રસ્તે થઈને નીકળ્યો. કલાવતીનાં શોક, ખેદ અને રુદનથી સમસ્ત વનશ્રી જાણે ખિન્ન બની હોય તેમ તેને લાગ્યું. પશુઓ અને વનનાં વૃક્ષો પણ કલાવતીના દુઃખમાં મૌનપણે સમભાવ દર્શાવતાં હતાં. તાપસનું અંતર દયાથી દ્રવ્યું. તેણે કલાવતી પાસે જઈ કુશલ-વર્તમાન પૂછ્યાં. પછી તે કલાવતીને પોતાના કુલપતિ પાસે લઈ ગયો. પિતા જેવા કુલપતિના આશ્રય નીચે રહી કલાવતી પોતાનું દુઃખ વિસરવા લાગી. “ જીવતો મનુષ્ય ગમે ત્યારે પણ કલ્યાણને પામે છે. ” એ પ્રકારના કુલપતિએ આપેલા આશ્વાસન ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેણી વનવાસના દિવસો નિર્ગમવા લાગી. બાળ રાજકુમાર પણ તાપસનાં નાનાં બાળકો સાથે રમતો-કૂદતો-ખેલતો પોતાનાં તન અને મનના સામર્થ્યને વિકસાવવા લાગ્યો.

(૨)

રાક્ષસીએ રાજની ખાત્રી માટે પાછાં આણેલાં કલાવતીનાં કાંડાં અને વલય રાજાએ જોયાં. પરપુરુષ ઉપર આસક્તિ ધરાવનાર નારીને આવી જ શિક્ષા મળવી જોઈએ એમ તે મનને મનાવી રહ્યો એટલામાં તો તેની નજર વલયની ઉપર કોતરાવેલા અક્ષરો પર પડી અને જાણે આકાશમાંથી વજ્રપાત થયો હોય તેમ દિડમૂઠ બની ગયો. અક્ષરોમાં એવું તે શું હતું ? માત્ર “ જયસેન કુમાર ” એટલા જ અક્ષરો એ વલયની વચમાં લખેલા હતા.

સત્ય વસ્તુનું જ્ઞાન થતાં રાજા શંખ પોતાના અંતરમાં અવિચારીપણાનું કારમું કષ્ટ અનુભવી રહ્યો. તેને ખાત્રી થઈ કે આ વલય કોઈ પરપુરુષ તરફથી નહીં, પણ તેણીના સહોદર-બન્ધુ તરફથી જ મળ્યાં હતાં અને કોઈ પણ બહેન પોતાના ભાઈ પ્રત્યે આટલી સ્નેહ-લાગણી ધરાવે એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. નિર્દોષ કલાવતી ઉપર તેણે નાહકનો જ કેર વર્તાવ્યો હતો. તેના હૈયામાં પશ્ચાત્તાપનો અગ્નિ ભડભડ સળગવા લાગ્યો. એકીસાથે સેંકડો વીંછી કરડે એવી નારકીય વેદના તે અનુભવી રહ્યો.

કલાવતીની શોધ કરવા તેણે ફરીથી માણસો રવાના કર્યાં, પણ કમનશીએ તેઓ કલાવતીનો કંઈ જ પત્તો મેળવ્યા વિના પાછાં ફર્યાં. રાજાની અંતરવેદના અન્ય કોઈ દરબારી કે રાજ-કર્મચારી સમજી શકે એમ ન હતું. તેનું હૃદય વસોવાતું હતું. હરકોઈ પ્રકારે કલાવતીને મેળવવી અને થયેલ અપરાધ બદલ ક્ષમા ચાચી પશ્ચાત્તાપ કરવો એ જ તેનું મુખ્ય ધ્યેય બની રહ્યું.

જેમ જેમ દિવસો જવા લાગ્યા તેમ તેમ તેનો જખમ

રૂઝાવાને બદલે વધુ ને વધુ પીડા ઉપજાવવા લાગ્યો. ક્ષણિક આવેશમાં આવી જઈ એક નિરાશ્રિત નારીને તેણે જે કઠોર દંડ આપ્યો હતો તેના કરતાં સહસ્રગણી વેદના તે રાત-દિવસ અનુભવવા લાગ્યો.

આખરે એક દિવસે તો તેણે આ અસહ્ય દુઃખથી છૂટવા આત્મઘાત કરવાનો પણ નિશ્ચય કરી વાળ્યો. ગજશ્રેષ્ઠીનો પુત્ર દત્ત, કે જેણે કલાવતીના ગુણોનું વર્ણન કરી રાજા શંખની સાથે કલાવતીનો વિવાહ કરાવવામાં મુખ્ય ભાગ લીધો હતો અને જે કલાવતીનો ધર્મબંધુ હતો, તે પણ રાજાનું આ પ્રકારનું અવિચારી સાહસ અનુભવી ખૂબ સંતાપ પામતો હતો. તે રાજાને આશ્વાસન આપવા માટે કહેવા લાગ્યો:

“રાજા ! ખરું જોતાં તો આ બધામાં મને મારો પોતાનો જ મુખ્ય દોષ જણાય છે. હું જ મારી ધર્મબહેનના સુખમાં, મારી પોતાની મંદબુદ્ધિને લીધે કંટકરૂપ બન્યો. જો મેં પહેલેથી જ આપને કહ્યું હોત કે કલાવતીના પિતાના અનુચરોએ મારે ત્યાં જ આશ્રય લીધો હતો અને તેમણે ઘણા ઘણા પ્રકારની કિંમતી ભેટો આપી હતી, તો આટલી ગેરસમજ ઊભી થવા ન પામત. મેં એ અનુચરોને આપની પાસે ન મોકલતાં સીધા કલાવતી પાસે મોકલ્યા એ મારી મોટી ભૂલ થઈ. એ ભયંકર ભૂલનું જ પરિણામ આજે આપણે સૌ ભોગવી રહ્યા છીએ.”

દત્તના આ આશ્વાસનથી રાજા શંખના દુઃખમાં કંઈ જ ફેર ન પડ્યો. કલાવતીને મેળવવા દત્તનો જ મોટો હિસ્સો હતો. કલાવતીના પિતા તથા ભાઈ જેટલા દત્તને ઓળખતા હતા તેટલા રાજા શંખને ભાગ્યે જ ઓળખતા હશે. દત્ત

જ્યારે મોટા સાર્થ સાથે પર્યટન કરતો હતો ત્યારે તેણે જ જયસેનકુમાર(કલાવતીના સહોદર)ને ભરજંગલમાં અર્ધમૂર્ચ્છિત નિહાળી તેની વિવિધ પ્રકારે સેવા-શુશ્રૂષા કરી હતી; દત્તે જ જયસેનકુમારને મૃત્યુના મુખમાંથી બચાવી લીધો હતો. રાજા તથા કુમાર એ ઉપકારનો બદલો વાળી શકે એમ ન હતું. તેમણે દત્તને પોતાના કુટુંબી જેટલું જ સન્માન આપ્યું અને દત્તની ઇચ્છા તથા આગ્રહથી જ કલાવતી, રાજા શંખની સાથે લગ્નગાંઠથી જોડાઈ. આ સ્થિતિમાં જયસેનકુમારનાં માણસો દત્તને ત્યાં આવે, તેને ત્યાં જ ઊતરે અને તેની જ મારફતે કલાવતીને ભાઈની ભેટ મોકલાવે એ સ્વાભાવિક હતું.

“ બન્ધુ દત્ત ! તમે કહો છો તે ખરાખર છે. તમારી સરળતા તથા મારા પ્રત્યેની તમારી પ્રીતિ-લક્ષિત જ તમારી પાસે એમ બોલાવે છે, પરંતુ એથી કરીને મેં કલાવતીને આવેશમાં આવી જઈ જે કઠોર શિક્ષા કરી છે તેનો હું બચાવ કરી શકતો નથી. આ બધું શી રીતે બનવા પામ્યું ? કલાવતી જેવી પવિત્ર, શિયલવતી નારીને એકદમ સજ્જ કરવા હું શા માટે પ્રેરાયો ? તેનું કંઈ જ કારણ મારાથી સમજાતું નથી. જેમ જેમ એ વિષે વધુ વિચાર કરું છું તેમ તેમ મારી ખુદ્ધિ બૂઠી બની જતી હોય એમ લાગે છે. જો કલાવતીનો તરતમાં પત્તો નહીં લાગે તો મને ખાતરી છે કે મારા હૈયામાં સળગતી પશ્ચાત્તાપની આગ મને આખો ને આખો બાળી મૂકશે.” શંખરાજાએ પોતાનો ઊભરો ઠલવ્યો.

તે દિવસે દત્ત વિશેષ કંઈ ઊઠાપોઠ કર્યા વિના પોતાના આવાસ તરફ ચાલી નીકળ્યો. વળતે દિવસે રાજા શંખને અમિત-તેજ નામના જૈનશાસનના એક સમર્થ-પ્રતાપી મુનિવર પાસે લઈ જઈ તેમની દ્વારા યોગ્ય નિરાકરણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

(૩)

આચાર્ય અમિતતેજના વદનમંડળ ઉપર અપૂર્વ પ્રભાવ વિલસતો. શંકાશીલોને તેમનાં દર્શનમાત્રથી જ મનનું સમાધાન થઈ જતું. ક્ષમા, કરુણા અને અહિંસાની દિવ્ય પ્રભાથી તેમની આસપાસનું વાતાવરણ સ્વર્ગીય શાંતિ પ્રેરતું.

રાજા શંખ અને શ્રેષ્ઠીપુત્ર દત્ત, વિધિપૂર્વક વંદન કરી તેમની સન્મુખ બેઠા. આચાર્યશ્રીએ માનવદેહની દુર્લભતા તથા ધર્મકરણીની સાર્થકતા વિષે મર્મસ્પર્શી વિવેચન કર્યું.

પણ રાજા શંખને એટલેથી જ સંતોષ ન થયો. તે પોતાના અવિચારી કૃત્યથી એટલો પીડાતો હતો કે જીવનનો અંત આણુવા અથવા તો કલાવતીને મેળવવા તે અધીરો થઈ રહ્યો હતો. પ્રસંગ વિચારી આચાર્યશ્રીએ ક્રોધ અને તેનાં કડવાં પરિણામ વિષે વિવેચન કરતાં કહ્યું.

“ ક્રોધાતુર માણસને યોગ્ય કે અયોગ્ય, ગુણ કે અવગુણનું પણ કંઈ જ ભાન નથી રહેતું. ક્રોધયુક્ત અવસ્થામાં માણસ જે ભૂલ કરે છે તેનું પરિણામ તેને ઘણા લાંબા વખત સુધી વેઠવું પડે છે. એ વખતે પણ જે ઘૈર્ય રાખી શકે છે તે આખરે જીતી જાય છે. ” એના સમર્થનમાં તેમણે પદ્મરાજનું વૃત્તાંત વિસ્તારથી કહી સંભળાવ્યું. એ પદ્મરાજ પહેલાં એક શેઠની પુત્રી સાથે પ્રેમથી પરણ્યો હતો. પાછળથી એવા સંયોગો ઊભા થયા કે તે પોતાની પ્રિયતમાને મુદ્દલ મળી શક્યો નહીં. લગભગ પોતાની ભાર્યાને ભૂલી જ ગયો એમ પણ કહી શકાય. પછી શ્રેષ્ઠીની કન્યાને જ્યારે પોતાના પતિનો વિરહ અસહ્ય થઈ પડ્યો ત્યારે તેણીએ યુક્તિપૂર્વક રાજાને પોતાની

તરફ આકર્ષ્યો. વિલાસ, વિનોદ અને લલિતકળામાં ચતુર એવી એ યુવતીએ પોતાના પતિ પદ્મરાજને હાવભાવ, કૌતુક અને ચાતુરીથી એટલો બધો મંત્રમુગ્ધ બનાવી મૂક્યો કે રાજા આટલા દિવસના વિસ્મરણ બદલ પોતે પોતાને જ ધિક્કાર આપવા લાગ્યો.

પરંતુ રાત્રિના છેલ્લા પ્રહરે પદ્મરાજ જ્યારે વિલાસના ઘેનમાંની જાગ્યો ત્યારે તેના અંતરમાં એક શંકા શક્યની જેમ ખૂંચવા લાગી. તે પોતાને જ પૂછી રહ્યો કે: “ જો આ યુવતી લાંબા કાળના વિરહ પછી પહેલી વાર જ પતિના સમાગમને પામી હોય તો પછી તેનામાં આટલું બધું ચાતુર્ય શી રીતે આવે ? કાં તો એ કોઈ ઠગારી નારી છે અને કાં તો એ દુશ્વરિત્રા છે ! એ સિવાય એ મુગ્ધ જાળામાં આટલા હાવભાવ, આટલી ક્રીડા, આટલી ચાતુરી કદી ન સંભવે ! ” આ શંકાનું સમાધાન તે ન કરી શક્યો. તેની રંગેરંગમાં ક્રોધની જ્વાળા વ્યાપી ગઈ. એવી રીતે મુંઝાયેલો પદ્મરાજ પોતાની પત્નીનો ઘાત કરવા તૈયાર થઈ ગયો.

પણ ભાગ્યચોગે એ જ સમયે એક એવી ઘટના બની કે જેથી પદ્મરાજની શંકા આપોઆપ ઊડી ગઈ. બન્યું એવું કે એક શેઠને ચાર પુત્રો હતા તેમને તેમના પિતાએ મરતી વખતે કહેલું કે “ બનતાં સુધી તમારે સૌએ સંપીને રહેવું—જૂદાં જૂદાં ઘર ન માંડવાં; છતાં જો અનિવાર્ય કારણને લીધે જૂદું થવું પડે તો આ ઓરડાની ચાર દિશામાં ચાર કળશ દાટેલા છે તે તમારે અનુક્રમે ગ્રહણ કરવા. ” પિતાના પંચત્વ પછી કેટલેક વખતે ચાર ભાઈઓ જૂદા થયા. પિતાની આજ્ઞાનુસાર ઘરના ચાર ખૂણા ખોદતાં પહેલાના ભાગમાં ધૂળથી ભરેલો કળશ આવ્યો, બીજાના ભાગમાં અસ્થિથી ભરેલો કળશ આવ્યો,

ત્રીજાના ભાગમાં ચોપડા અને ચોથાના ભાગમાં સોનામહોર નીકળ્યાં. બુદ્ધિશાળી પિતાને આમ પક્ષપાત કરવાનું શું કારણ હશે ? તે કોઈથી ન સમજાયું. તેઓ અંદર અંદર વિવાદ કરવા લાગ્યા. દરેકના મનમાં સોનામહોર મળે તો ઠીક એમ થયું, પણ સૌથી નાનો ભાઈ એમ પોતાનો ભાગ શા સારુ જવા દે ? પદ્મરાજ કે જે પોતાની સ્ત્રીના વિનોદ-વિલાસથી શંકાચક્ત બન્યો હતો તે પણ આ વિવાદનો નીકાલ ન કરી શક્યો. એટલામાં એક ભરવાડ જેવો માણસ રાજાનો સલામાં આવી ચડ્યો. તેણે આ વિવાદનો એવો સરસ ખુલાસો કર્યો કે ભલભલા બુદ્ધિમાન મંત્રીઓ પણ દિઝ્મૂઢ બની ગયા. ભરવાડે કહ્યું : “ આટલી સાદી-સીધી વાત પણ તમે કાં કોઈ નથી સમજી શકતા ? ખરી વાત એ છે કે મરનાર શેઠ પોતે ઘણા વિચક્ષણ હતા. તેમણે બહુ જ બુદ્ધિમત્તાથી પોતાની સંપત્તિ ચાર ભાઈઓને આ રીતે વહેંચી આપી છે: જેના કળશમાં ઘૂળ નીકળી તેને કૃષિ-કર્મ (ખેતી) સંબંધી સંપૂર્ણ સત્તા પ્રાપ્ત થાય છે, જેના ભાગમાં અસ્થિ આઠ્યાં તેને સમસ્ત પશુઓ ઉપર સ્વામીત્વ મળે છે, જેને ચોપડા મળે છે તે વ્યાપાર અને ઉધરાણીનો હક્કદાર બને છે અને જેના ભાગમાં સોનામહોર આવી તેને બધી રોકડ રકમ મળવી જોઈએ. આ પ્રમાણે શેઠ પોતે પોતાની મેળે બધી મિલકતના સુંદર રીતે ભાગ કરી આપ્યા છે. ” ભરવાડનો આ ખુલાસો સાંભળી સૌને એક સરખો સંતોષ થયો. રાજા પદ્મને પણ ખાત્રી થઈ કે એક ભરવાડ જેવા અભણ, વનવાસી જે પોતાની અમ્મલથી આવાં રહસ્ય કળી જાય તો પછી એક કાંતા પોતાની સ્વાભાવિક કળા-ચાતુરીથી પતિનું મન રંજન કરે એમાં કંઈ જ આશ્ચર્ય

પામવા જેવું નથી. તે દિવસથી રાજા નિઃશંક બન્યો અને પોતાની પત્નીને વિષે શ્રદ્ધા રાખવા લાગ્યો. ”

આચાર્યશ્રી અમિતતેજે ઉપસંહારમાં રાજા શંખને સંબોધીને કહ્યું: “હે રાજન્ ! આવા વિષયોમાં ઘણી વાર પુરુષો ક્રોધ અથવા આવેશથી ઉશ્કેરાઈ જાય છે અને અઘટિત કામ કરી પોતાનો મહામૂલો મનુષ્ય ભવ હારી જાય છે, માટે હમેશાં ધૈર્ય, શાંતિ અને સત્તાથી કર્તવ્યનો નિર્ણય કરવો. ”

રાજા શંખના દિલમાં આ ઉપદેશનો અજબ પ્રભાવ પડ્યો. તે દિવસથી તે પરમ શાંતિ સાથે પોતાનાં ધર્મ-કર્મ કરવા લાગ્યો. રાજતંત્ર ચલાવવા છતાં તેના અંતરમાં કલાવતીની પવિત્ર પ્રતિકૃતિ જ અહોનિશ અંકાઈ રહી હતી.

(૪)

એ રીતે કેટલાક દિવસો વીતી ગયા. રાજા શંખે એક રાત્રિએ સ્વપ્ન જોયું: “ જાણે કે કલ્પવૃક્ષને વળગી રહેલી એક લતા ફળવતી થઈ હોય અને એ જ વળતે કોઈએ એ લતા એક જ આઘાતવતી જમીનદોસ્ત કરી હોય અને પુનઃ ફળવતી લતા કલ્પવૃક્ષને આલિંગતી હોય ” એ પ્રકારનું દૃશ્ય નિહાળ્યું.

ગુરુમહારાજે એ સ્વપ્નનો અર્થ કહી સંભળાવ્યો. તેમણે કહ્યું: “ કલાવતી દેવીનો તમે જે ત્યાગ કર્યો તે કલ્પલતાનો જ છેદ કર્યો એમ સમજવું અને તે જ દેવી આજે ફળ સાથે-પુત્ર સહિત તમને પ્રાપ્ત થશે. ” આ સ્વપ્નનો એ સિવાય બીજો કોઈ સંકેત સંભવતો નથી.

દૈવયોગે તે જ દિવસે, વનમાં શોધને અર્થે ફરતાં દત્તને કલાવતીનો પત્તો લાગ્યો. તે બહુ જ સન્માન સાથે શિયલની

તેજસ્વી પ્રતિમા સમી દેવી-કલાવતીને નગરમાં લઈ આવ્યો. રાજા પોતે તેની સામે ગયો અને અશ્રુથી ઊભરાતાં નયને કલાવતી પાસે પોતાના દોષની ક્ષમા યાચતો ઊભો રહ્યો.

ઘણે લાંબે વખતે ત્રેમી દંપતી પરસ્પરને મળ્યાં. એ વખતે તેમનાં હૈયાં પશ્ચાત્તાપ અને તપશ્ચર્યાના પ્રતાપે શરદ્ઋતુની પૂર્ણિમા જેવાં નિર્મલ બન્યાં હતાં, તેથી પોતાનાં પૂર્વોપાર્જિત કર્મનો જ આ બધો પ્રતાપ છે-મનુષ્ય તો નિમિત્તમાત્ર છે એમ સમજી ધર્મકરણીને વિષે તેમણે પોતાનું સમગ્ર ધ્યાન પરોવ્યું.

ગુરુમહારાજે જ્ઞાનના બળથી રાજા શંખ અને કલાવતીનો પૂર્વભવ વર્ણવતાં કહ્યું કે: “કલાવતીએ પૂર્વભવમાં એક પાળેલા પોપટની પાંખો કાપી નાખી હતી તેને લીધે જ કલાવતીને આ ભવમાં કાંડાં કપાવવાં પડ્યાં. રાજા શંખ એ વખતે પોપટનો જીવ હતો અને કલાવતીનો જીવ રાજપુત્રી-સુલોચના હતો.” પોપટ એક તિર્યંચ હોવા છતાં જિનેશ્વરદેવની ભક્તિમાં કેટલો ઉદ્યત હતો તેનું પણ તેમણે મર્મસ્પર્શી વિવેચન સંભળાવ્યું.

પોતાના પૂર્વભવ સાંભળી રાજા શંખ તથા કલાવતીનાં અંતઃકરણ વૈરાગ્યના રંગથી રંગાયાં. તે જ વખતે તેમણે આ સંસાર-સાગરનો પાર પામવા ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરી. ચારિત્રધર્મનું આરાધન કરતાં એ દંપતીએ પોતાના સઘળા સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરી જિનશાસનને પણ દીપાવ્યું.

રાજરાણી કલાવતીએ દુઃખના દિવસોમાં પણ પોતાના ચિત્તની શાંતિ ન ગુમાવી; શિયલવ્રતથી લેશ પણ ચલાયમાન ન થઈ. આજે પણ શિયલવતી નારીઓમાં રાણી કલાવતીનું ચરિત્ર ખૂબ ભક્તિ અને શ્રદ્ધાની સાથે ગવાય છે.

સતી સુભદ્રા

વસંતપુરના ઋદ્ધિવંત શ્રેષ્ઠીઓ જે મહોદ્ધામાં રહેતા, ત્યાં થઈને બુદ્ધદાસ નામનો એક યુવક નીકળ્યો. તે ચંપા નગરીથી કંઈક વાણિજ્ય અર્થે થોડા દિવસ થયાં વસંતપુરમાં આવી વસ્યો હતો. રસ્તે જતાં એક લગ્ન પ્રાસાદના ગોખ ઉપર અચાનક તેની નજર પડી અને જાણે કે વાદળથી વિખૂટી પડી ગયેલી વિજળી, પ્રાસાદમાં ક્યાંઈ સંતાઈ જતી હોય તેમ એક સૌંદર્યમૂર્તિ ગોખમાંથી નીકળી અંદર ચાલી ગઈ. બુદ્ધદાસને જીવનમાં પહેલી જ વાર પ્રતીતિ થઈ કે તે એક યુવાન હતો અને તેનું હૃદય પણ એવી જ એક સુકુમાર જીવન-સંગિનીની શોધમાં તલસતું હતું. એ પ્રાસાદ જિનદાસ નામના એક શ્રેષ્ઠીનો હતો અને ગોખમાંથી અંદર ચાલી ગયેલી કન્યા, તેની પુત્રી સુભદ્રા હતી એમ પાછળથી બુદ્ધદાસને સમજાયું.

સુભદ્રા, જિનદાસ શેઠની એકની એક પુત્રી હતી. તે ઘણા જ લાડમાં ઉછરી હતી; છતાં પિતાના સંસ્કારોએ પુત્રી ઉપર એવી સુંદર અસર નીપજાવી હતી કે નાનપણથી જ તે શુદ્ધ સમ્યક્ત્વધારી બની હતી. જિનદાસ શેઠનો વિચાર પણ આ પુત્રીરત્ન, યોગ્ય સમ્યક્ત્વધારી જૈનકુળમાં જ આપવાનો હતો.

બુદ્ધદાસે સુભદ્રાનાં રૂપ-ગુણ ઉપર મુગ્ધ બની તેના પિતા પાસે સુભદ્રાનું પાણિગ્રહણ કરવા માગણી કરી; પરંતુ જિનદાસ શેઠે બૌદ્ધકુટુંબમાં પોતાની કન્યા આપવાની સાફ ના પાડી.

બુદ્ધદાસને આ જવાબ સાંભળી ઘણું દુઃખ થયું, પણ તે નિરાશ થાય એવો યુવક ન હતો. તેણે સુભદ્રાને મેળવવા પોતાનો પ્રયાસ ચાલુ રાખ્યો. ધીમે ધીમે બુદ્ધદાસે જૈનધર્મનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. જૈનમુનિઓની સેવા-ભક્તિમાં તે આગળ પડતો ભાગ લેવા લાગ્યો. દેવપૂજન, સાધુવંદન અને આવશ્યકાદિ ક્રિયાઓમાં પણ તેનો ઉત્સાહ અનુકરણીય ગણાવા લાગ્યો. આથી સ્વાભાવિક રીતે જ જિનદાસ શેઠનો, બુદ્ધદાસ ઉપર નિર્મળ સ્નેહ ઉતર્યો. બુદ્ધદાસ મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરી સદ્ધર્મ, સદ્ગુરુ તથા સદ્દેવની ઉપાસનામાં રુચિવાળો થયો. એ હકીકત જાણી-અનુભવી પોતાની કન્યા આ યુવકને જ સોંપવાનો જિનદાસ શેઠે નિશ્ચય કર્યો.

અનુકૂળ સમયે બુદ્ધદાસ તથા સુભદ્રા લગ્નગ્રંથીથી જોડાયાં. જિનદાસ શેઠે એ અવસર ભારે ઉલ્લાસથી ઉજવ્યો. નગરજનો પણ આ ઉચિત લગ્નવિધિ નીરખી આનંદ પામ્યા. બુદ્ધદાસ પોતાની માતૃભૂમિ, માતા, પિતા તથા બહેન વગેરેને વિસરી શ્વસુરને ત્યાં જ સુખોપભોગમાં દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

એક દિવસે તેના હૈયામાં માતૃભૂમિ પ્રત્યેનું સ્વાભાવિક આકર્ષણ જાગ્યું. તેને પોતાનાં માત-પિતા યાદ આવ્યાં. સુભદ્રાના પિતા પોતાની કન્યાથી જૂદા પડવા તૈયાર ન હોય એ બુદ્ધદાસની જાણબહાર ન હતું. વળી સુભદ્રાને એક જિનભક્ત કુટુંબને બદલે એક બૌદ્ધધર્મી કુટુંબમાં રહેવા જવાનું હતું અને ત્યાં સુભદ્રા પોતાના આચાર-વિચાર બરાબર પાળી શકે કે કેમ ? એ પણ જિનદાસ શેઠને જ વિચારવાનું હતું. આ પ્રકારની મુશ્કેલીઓને લીધે બુદ્ધદાસ થોડા દિવસ તો મૌન જ રહ્યો. પણ આખરે માતૃભૂમિ-ચંપાનગરીના આકર્ષણે બુદ્ધદાસ ઉપર વિજય મેળવ્યો. જિનદાસ શેઠ પણ પોતાના જમાઈની મૂંઝવણ સમજતા હતા.

એ જમાનામાં ઐહો અને જૈનો વચ્ચે ભારે હરીફાઈ ચાલતી. બુદ્ધધર્મના અનુયાયીઓ જૈનોને અપમાનિત કરવાની કોઈ તક જવા ન દે. જૈનધર્મનો ઉત્કર્ષ જોઈ કેટલાક ઐહો અનુયાયીઓ મનમાં સળગ્યા કરતા.

આવા સંયોગોમાં જિનદાસ શેઠ જેવા એક પ્રસિદ્ધ જૈન શ્રીમંતની કન્યા, દૂર દેશમાં ઐહોધર્મી સાસુ-સસરા તથા નણુંદ વચ્ચે વસે તો કદાચ કન્યા દુઃખમાં આવી પડે એવો ભય પિતાના હૃદયમાં રહે એ સ્વાભાવિક જ ગણાય. છતાં જમાઈના અતિ આગ્રહને માન આપી જિનદાસ શેઠે સુભદ્રાને શ્વસુરગૃહે વળાવી. પિતાને પુત્રીની આસ્તિકતા, શ્રદ્ધા તથા દૃઢતા વિષે પૂરેપૂરી ખાત્રી હતી. તેમને વિદાય આપતાં જિનદાસે બુદ્ધદાસને જુદા ઘરમાં રહેવાની અને સુભદ્રાના ધર્મવિચાર તથા ધર્મવિધિ વિષે જોઈતી સંભાળ રાખવાની ભલામણ કરી.

ચંપાનગરીમાં કેટલીક ઇર્ષ્યાળુ સ્વભાવવાળી સ્ત્રીઓની આંખમાં સુભદ્રાનું સૌભાગ્યસુખ કણાની જેમ ખૂંચવા લાગ્યું. તેમને મન બુદ્ધદાસ સ્ત્રીના દાસ જેવો જણાયો. જોતજોતામાં આખા નગરમાં સુભદ્રા અને બુદ્ધદાસ લોકગત્રીશીએ ચડી નિંદાવા લાગ્યાં; પરંતુ એ પ્રણયી દંપતીએ અપવાદ કે નિંદાની મુદ્દલ દરકાર ન કરી. આત્મસુખમાં જ જેમનો સંતોષ સમાયો હોય તેઓ જગતની નિંદા કે સ્તુતિથી નિર્લેપ રહે છે.

પણ એ સ્થિતિ ઝાઝીવાર ન ટકી. આઘે આઘે સળગતો દાવાનળ ધીમે ધીમે ઘરના આંગણાં સુધી પહોંચ્યો. બુદ્ધદાસનાં માતપિતા એક તો પ્રથમથી જ સુભદ્રાની જિનશાસન પ્રત્યેની ભક્તિ જોઈ ગળ્યા કરતાં. એક બુદ્ધધર્માનુયાયી કુટુંબમાં સુભદ્રા જેવી નારી સૌથી જૂદી પડી જૈન આચાર પાળે એ

તેમને મન કુટુંબના અપમાન જેવું જ લાગતું. થોડો વખત તેમણે મૂંગે મોઢે આ બધું સહી લીધું, પણ ગામમાં જેમ જેમ સુભદ્રાની નિંદા પ્રસાર પામતી ગઈ તેમ તેમ તેણીનાં સાસુ-સસરા પણ સ્થિર કે તટસ્થ ન રહી શક્યાં.

જિનમંદિરે ન જવાની તેમ જ જૈનમુનિઓની વૈયાવચ્ચ ન કરવાની સાસુ-સસરાએ સુભદ્રાને ઘણીવાર સલાહ આપી; પરંતુ સુભદ્રા પોતાના નિશ્ચયમાં અડગ રહી. આથી બુદ્ધ-દાસના મા-બાપ તથા બહેનો વગેરેને બહુ ક્રોધ ઉપજ્યો. પછી તો તેઓ પણ સુભદ્રા ઉપર ખોટા અપવાદ મૂકવા લાગ્યાં. “ સુભદ્રા દુરાચારી છે. ” એમ કહી બુદ્ધદાસ આગળ સુભદ્રાને લાંછિત કરવા લાગ્યા. બુદ્ધદાસ ગમે તેવો વિચારશીલ કે પ્રેમી હોય પણ તે યુવક હતો. તેને થયું કે “ આટલાં બધાં માણસો જ્યારે સુભદ્રાને નિંદે ત્યારે એમાં કંઈક સત્ય તો હોવું જ જોઈએ. ” તે વહેમના પ્રવાહમાં આ રીતે પડ્યો અને તણાવ્યો. સુભદ્રાના શિરે આક્રાંતનું વાદળ ઝઝૂમી રહ્યું. ‘ જે કંઈ થાય તે જોયા કરવું, સદ્ગર્મ, સદ્ગુરુ અને સદ્દેવના પ્રતાપે બધાં સારાં વાનાં થશે ’ એમ માની સુભદ્રાએ આત્મ-બળ એકઠું કરવા માંડ્યું.

એ કસોટીનો દિવસ પણ આવી પહોંચ્યો. બન્યું એવું કે કોઈ એક જિનકદંબી મુનિ ભિક્ષાર્થે સુભદ્રાની પાસે આવી ચડ્યા. મુનિજીની આંખમાં ઘાસનું એક તરબલું પવનવેગે પડ્યું હતું, પણ શરીરપ્રત્યે ઉદાસીનભાવ ધરનાર એ મુનિજીએ આંખમાંનું તરબલું કાઢવાની પરવા કરી નહોતી. સુભદ્રાએ આહાર વહોરાવતાં મુનિજીની વ્યથા જોઈ અને ભક્તિભાવથી મુનિને સ્પર્શ ન થાય એવી રીતે લઘુલાઘવી કળાથી, જિહ્વા-

વતી એ તરખલું કાઢી નાખ્યું, પણ આમ કરવા જતાં સુલદ્રાના કપાળને વિષે રહેલા ચાંદલાનું કંકુ મુનિજીના કપાળ સાથે અંકાયું. મુનિજી ભિક્ષા લઈ પાછા ફરતા હતા તે વખતે સાસુ, નણંદ અને બુદ્ધદાસ વગેરેએ આ દેખાવ જોયો. જે અગ્નિ ધૂંધવાતો હતો તેમાં આથી ઘી હોમાયું. ઘરનાં સઘળાં માણસોનો સુલદ્રા ઉપર કોપ ઊતર્યો. ઐશ્વર્યભરતોએ આ વાતનો સારા રીતે શહેરમાં વાયુવેગે પ્રચાર કરી દીધો. ઠેકઠેકાણે એક જૈન શ્રાવિકા-સુલદ્રાની નિંદા થવા લાગી. વાદળથી આચ્છાદિત થયેલો સૂર્ય જેમ નિર્વિકાર રહે તેમ સુલદ્રા પોતે આ નિંદા, કલંક અને અપવાદની મધ્યમાં પણ ક્રોધ કે આવેશથી અસ્પર્શ્ય જ રહી.

(૨)

આખી ચંપાનગરીમાં આજ સવારથી જ હાહાકાર વર્તી ગયો છે. ભરનિદ્રામાં પડેલા માણસને જેમ તેના શત્રુઓ કારાગ્રહમાં પૂરી દે તેમ નિદ્રામાં પડેલી ચંપાનગરીને જાણે કોઈ દેવતાએ કેદખાનામાં પૂરી દીધી હોય એવી વ્યાકુળતા સર્વ ચંપાનિવાસીઓ અનુભવી રહ્યા છે. નગરીના ચારે દિશાના દરવાજા આજે કેમે કરતાં ઊઘડતા નથી. ચંપાવાસીઓનો ગહારની દુનિયા સાથેનો સંબંધ આજે તૂટી ગયો છે. જો આ દરવાજા ન ખૂલે તો ચંપાનગરી ક્ષુધાતૃષ્ણને લીધે રીઝાઈ રીઝાઈને મૃત્યુના માર્ગે જ વહે અને વિનાશ પામે, એ સ્વતઃસિદ્ધ સત્ય કોઈને સમજાવવાની જરૂર ન હતી.

મુંઝાયેલી પ્રજા, ચંપાના નૃપતિ પાસે પહોંચી. દ્વારપાળોએ ખુલાસો કર્યો કે: “ દેવકૃત ઉપસર્ગ વિના આમ ન બને. અમે

અમારાં સર્વ સાધનો અને બળનો ઉપયોગ કરી ચૂક્યા. જ્યાં સુધી આપ પોતે પુષ્પ-ધૂપાદિ બલિ સમર્પીને દેવતાઓને ન રીઝવો ત્યાંસુધી નગરના દરવાજા બિઘડે એવો સંભવ નથી.”

ચંપાપતિએ પ્રજાની પ્રાર્થના મંજૂર રાખી, દેવોની પ્રાર્થના કરી અને કોપાયેલા દેવને સંબોધી કહ્યું: “હે દેવ-દાનવ ! હું બે હાથ બેડી આપની પ્રસન્નતા યાચું છું.”

એ જ વખતે આકાશવાણી થઈ કે: “જ્યાંસુધી આ નગરની કોઈ મહાસતી કાચા સૂત્રના તંતુએ બાંધેલી ચાલણીવતી, કૂવામાંથી પાણી કાઢી નગરદ્વારને નહીં છાટે ત્યાંસુધી એ દરવાજા બંધ જ રહેવાના.”

આ આકાશવાણી સાંભળી રાજા તથા પ્રજાની પણ મૂંઝવણ વધી પડી. શહેરની હિંતરો કુળવધુઓમાંથી મહાસતીની પરીક્ષા શી રીતે કરવી ? એ એક મહાવિકટ પ્રશ્ન થઈ પડ્યો.

સતીત્વના અભિમાનવાળી કેટલીયે સ્ત્રીઓ કૂવાના કાંઠે આવી, કાચા સૂતરના તંતુએ બાંધેલી ચાલણીવતી પાણી કાઢવાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ નીવડી, ચૂપચાપ પોતાના ઘર તરફ ચાલી ગઈ. દેવોએ સુભદ્રાના સતીત્વને પ્રકટ કરવા અને તેણીના શિરે આવી ચડેલા અપવાદને દૂર કરવા માટે જ આ પ્રસંગ યોજ્યો હતો. સુભદ્રા પોતે આ વાત બરાબર જાણતી હતી.

કૂવાના કાંઠે ગયેલી સ્ત્રીઓમાંથી કોઈના સૂત્રતંતુ જ તૂટી જાય, કોઈના તંતુ કાયમ રહે તો ચાલણીમાં પાણી જ ન ભરાય અને એ બન્ને કદાચ લાગ્યયોગે બને તો ચાલણી ઉપર આવ્યા પછી પાણીનું ટીપું સરખું પણ ન હોય. આ રીતે ચંપાનગરીને શિરે શોક અને ચિંતાનું વાદળ ઝૂમી રહ્યું છે.

સતી સુભદ્રા તદ્દન નિરભિમાનપણે પોતાની સાસુ અને નણ્ડ પાસે જઈ કહેવા લાગી: “ માતા ! જો આપની આજ્ઞા હોય તો બીજી સ્ત્રીઓની સાથે હું પણ પાણી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરી જોઉં.”

“ એક તો શરમના માર્યાં અમે, લોકોને મોં બતાવી શકતાં નથી. તારું ચરિત્ર જ એવું મલિન છે કે તું છાની-માની ઘરમાં બેસી રહે એમાં જ અમારા કુટુંબની શોભા સમાયેલી છે, છતાં તારે અમારી મજકરી કરાવવી હોય તો તું જાણ ! ” સાસુએ સહેજ ક્રોધાવેશમાં આવો ઉત્તર વાળ્યો.

સતીત્વના તેજ અને આત્મશ્રદ્ધાના પ્રકાશથી ઝળહળતા વદનવાળી સતી સુભદ્રા, નીચી નજરે પોતાના આવાસ ભણી ગઈ. ત્યાં સ્નાન કરી, શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી, પંચ પરમેષ્ઠીના મંત્રનો જાપ કરી, શાસનદેવીને સ્મરી, કૂવાકાંઠા તરફ ચાલી નીકળી.

એ વખતે સેંકડો સ્ત્રીઓ ત્યાં ઊભી હતી. ચિંતાતુર મુખવાળા હજારો પુરુષો કૂવાથી થોડે દૂર ઊભા ઊભા ચંપાનું અંધકારમય ભવિષ્ય ચિંતવી રહ્યા હતા.

લાવણ્ય અને લજ્જાની પ્રતિમા સમી સતી સુભદ્રા કૂવાના કાંઠા પાસે જઈ ઊભી. કાચા સુતરના તંતુથી ચાળણી બાંધી કૂવામાં ઊતારી. સંખ્યાબંધ નારીઓના આશ્ચર્ય વચ્ચે એ જ ચાળણી જ્યારે કૂવામાંથી બહાર આવી ત્યારે તેમાં છલોછલ પાણી ભર્યું હતું.

પાણીથી ભરેલી ચાળણી બહાર આવતાં સૌનાં મુખ ઉપર આ સતીની જ્યોતિ ઝળહળી. “ સુભદ્રાનો જય ” એ પ્રકારના અવાજથી આકાશ ગૂંજી રહ્યું. ચંપાના નૃપતિને એ વાતની જાણ થતાં તત્કાળ ત્યાં આવ્યો. અને પોતાના

રાજ્યમાં આવી સતી સન્નારી વસે છે તે જોઈ પ્રકુલ્લિત થયો. ચાળણીનું પાણી સતી સુભદ્રાએ બંધ રહેલા દરવાજા ઉપર છાંટ્યું અને આકાશવાણી પ્રમાણે તરત જ દરવાજા ઊઘડ્યા. ચંપાના સમસ્ત સ્ત્રી—પુરુષોએ તે દિવસે ઉત્સવ પાળ્યો. ઠેકઠેકાણે સતી સુભદ્રાની કીર્તિકથા ગવાવા લાગી. ઇર્ષાળુ સ્ત્રીઓનાં મુખ શરમથી મલિન બન્યાં.

રખેને પાછળથી કોઈ ખોટું અભિમાન આણે અને પોતાને આવી તક ન મળવા બદલ વિવાદ કરે તે સારું સતી સુભદ્રાએ ઉત્તર, દક્ષિણ અને પશ્ચિમ તરફના જ દરવાજા પોતાના સતીત્વના પ્રભાવથી ખોલ્યા, પૂર્વ તરફનું દ્વાર જાણી જોઈને બંધ જ રહેવા દીધું. પોતાને પરમ શિયલવતી માનનારી—મનાવનારી સ્ત્રીઓએ સુભદ્રાની હરીફાઈ કરવા ઘણા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા; પરંતુ પૂર્વ તરફનું ચંપાનગરીનું દ્વાર કોઈ ખોલી શક્યું નહીં.

બુદ્ધદાસને પોતાની આવી પવિત્ર સ્ત્રી બદલ અભિમાન સ્ફુરે એ સ્વાભાવિક છે. તેના મુખ ઉપર શરદ્ગતુના ચંદ્ર સમી કાંતિ ફેલાઈ. સુભદ્રાની સાસુ તથા નણુંદ વગેરે આત્મજનો પણ પોતાના દોષ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી સુભદ્રાનું બહુમાન કરવા લાગ્યા. રાજા પોતે તેમ જ ચંપાના ઘણા નાગરિકો જૈન ધર્મનો પ્રભાવ જોઈ વીતરાગ—પ્રણીત તત્ત્વમાં રુચિવાળા થયા.

સતી સુભદ્રાની દૃઢ શ્રદ્ધા અને શિયળવ્રતના પ્રતાપે દિગ્—દિગ્ગન્તમાં જૈનધર્મની વિજય—પતાકા ફરકી રહી. આજે પણ સતીઓનાં ગુણગાન પ્રસંગે સવારના પહોરમાં સતી સુભદ્રાનું નામ લેવાય છે.

ધનશ્રેષ્ઠી

દ્રવ્ય અને વૈભવની લાલસા મનુષ્યને ક્યાંય પણ ઠરીને બેસવા દેતી નથી. ભૂતના લડકા જેમ જંગલમાં ભૂલા પડેલા માણસને દૂર દૂર ખેંચી જાય અને છતાં છેવટ લગી આધા ને આધા જ રહે તેમ દ્રવ્યની લાલસા, દુર્ગંધ માણસને ઘણે દૂર તાણી જાય છે અને છતાં સુખ તો તેનાથી આધું ને આધું જ રહે છે.

શ્રીપતિ શેઠ ભારે ધનવાન હતા, પણ તેમનો દ્રવ્યલોભ કેમ કરતાં છૂટતો નહીં. એક દિવસે સોમાચાર્યસૂરિજીના ઉપદેશથી શેઠની ધર્મબુદ્ધિ જાગૃત થઈ. સૂરિજીએ લોભના જે જે દોષો બતાવ્યા તે બધા શેઠની બુદ્ધિમાં ઊતર્યા. દ્રવ્ય ઉપરનો અતિ રાગ અનેક પ્રકારના કલહ કરાવે છે, દ્રવ્યની લાલસામાંથી જ લોભ જન્મે છે અને એ લોભ જ દ્રેષને પોતાની સાથે લેતો આવે છે—એવી એવી બધી વાતો તેના અંતરમાં આરપાર ઊતરી ગઈ. પરિશ્રદ્ધ પરની મૂઝૂર્છા તજી દેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો અને તે જ દિવસે સૂરિજી પાસે પરિશ્રદ્ધ-પરિમાણનું વ્રત અંગીકાર કર્યું.

વ્રતના પ્રભાવે શ્રીપતિ શેઠના ધનભંડાર ઊભરાવા લાગ્યા. તેમણે એ વધારાના ધનનો સદુપયોગ કરવા જિનેશ્વરભગવાનના સરસમાં સરસ કળા-કૌશલ્યવાળાં ચૈત્યો બંધાવવા માંડ્યાં. જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા, જિનેશ્વરભગવાનની ભક્તિ અને સત્પાત્રે દાનમાં તે છૂટે હાથે ધન ખર્ચવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે પરિ-

અહ-પરિમાણ કરતાં જે ધન વધે તેનો સફળ્ય કરવાનું જિજ્ઞાસીના અંત સુધી તેમણે ચાલુ રાખ્યું. આખરે કાળધર્મ પામી તેઓ સફળતાને પામ્યા.

શ્રીપતિની પછી શેઠની ગાદીએ તેમનો પુત્ર ધનશ્રેષ્ઠી આવ્યો. પિતાના ગુણ પુત્રમાં ઊતરશે એવી જે લોકોએ આશા રાખેલી તેમાં તેઓ નિરાશ થયા. પિતા જેવો ઉદાર અને જિન-લક્ષ્મી હતો તેવો જ પુત્ર લોભી અને અવિવેકી નીવડ્યો. તેને પોતાના પિતાનો ધર્મવ્યય મૂર્ખાઈભરેલો લાગ્યો. ચૈત્ય કે જિનલક્ષ્મીમાં દ્રવ્ય ખરચવું એ તેને મન અપવ્યય સમજાયો. તેણે એ બધા બચે બંધ કર્યાં. પોતાના રહેવાના ઘર સિવાયના બીજાં બધાં ઘર તથા દુકાનો વેચી નાંખી. દાસ-દાસીઓને રજા આપી, તેમ જ ચૈત્યપૂજા તથા પ્રભાવના બંધ કરી.

ઘણે દિવસે સોમાચાર્યસૂરિજી વિચરતાં વિચરતાં પાછા એ જ નગરમાં પધાર્યા. તેમણે એક યુવકને થોડે દૂર ઉતાવળો ઉતાવળો જતો જોયો. આ યુવાને માત્ર એક જીર્ણ મેલું વસ્ત્ર પહેર્યું હતું. તેની કાંધ ઉપર જૂનો કોથળો હતો. જાણે કેટલાય દિવસનો ઉપવાસી હોય તેમ તેનાં હાડપીંજર દેખાતાં હતાં.

“ આ કોઈ નિર્ધન યુવાન લાગે છે ! ” સૂરિજીએ પાસે એઠેલા એક શ્રાવકને ઉદ્દેશીને કહ્યું.

“ એ જ આપણા અહીંના વિખ્યાત શ્રીપતિ શેઠનો પુત્ર. ” એમ કહી શ્રાવકે એક ઊંડો નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

સૂરિજી પણ બે ઘડી આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગયા. શ્રીમંત પિતાનો પુત્ર આજે આ અવદશા લોગવે છે ? એવા એવા કેટલાય તર્કો તેમના મગજમાંથી પસાર થઈ ગયા.

શ્રાવકે પહેલેથી માંડી શ્રીપતિ શેઠ સંબંધી બધી વાત કહી. પાસે પુબ્કળ ધન હોવા છતાં ઉદાર પિતાનો પુત્ર કેટલો કૃપણ બન્યો છે અને લોભને લીધે કેટલી વિટંબણાઓ ભોગવે છે તે બધું વિસ્તારપૂર્વક નિવેદન કર્યું.

“એ અહીં ન આવે?” સૂરિજીએ નિર્મળભાવે પ્રશ્ન કર્યો.

એક શ્રાવક ધનને બોલાવવા તેની પાસે ગયો, પણ ધને કહ્યું: “મારે તો પૈસા સાથે કામ છે, ગુરુ પાસે આવીને હું શું કરું?”

સૂરિજીએ દ્વરથી આ વાર્તાલાપ સાંભળ્યો. એટલે તો તેઓ પોતે લાભનો હેતુ વિચારી ધનની પાસે ગયા અને અત્યંત કરુણા આણી સ્નેહભાવે કહેવા માંડ્યું:

“વત્સ! શ્રીપતિ જેવા શ્રદ્ધાળુ અને ધાર્મિક પિતાનો પુત્ર આવો લોભી અને અવિવેકી બને એમ તો શી રીતે માની શકાય? પણ ભલે, તું તારા પિતાના પગલે ન ચાલી શકે તો કંઈ નહીં. મારી એક વાત સાંભળી લે. બીજું કંઈ વધુ નહીં, પણ શ્રી જિનેશ્વરભગવાનની પ્રતિમાનાં દર્શન કર્યા વિના ભોજન ન કરવું, એવો એક નિયમ લે તો પણ મને સંતોષ થાય.”

“આમાં કંઈ રાતી પાઈનો ચે ખરચ નથી અને જો નિયમ નહીં લઉં તો આ ગુરુમહારાજ મારો નકામો સમય લેશે.” આવો વિચાર કરી ધને એ નિયમ માથે ચડાવ્યો અને તરત જ સૂરિજીને નમી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો.

ધનશ્રેષ્ઠીની સ્ત્રી બહુ જ સંસ્કારી હતી. તેને પોતાના પતિની લોભી મનોદશા દુઃખદાયક લાગતી, છતાં શાંતિથી બધું સહન કરી લેતી. ધને ઘેર આવી, ગુરુએ આપેલા નિયમ વિષે વાત

કહી. સ્ત્રીને આથી બહુ જ આનંદ થયો. “આવા અવિવેકી હૃદયમાં આટલો સામાન્ય ભાવ પણ ભારે શુભોદયને જ સૂચવે છે.” એમ તે પોતાના મનને મનાવી રહી.

ઉનાળાની એક બપોરે ધનશ્રેષ્ઠી ઘેર આવ્યો. તાપને લીધે તેનું મોં લાલચોળ બની ગયું હતું. પસીનાથી આખું શરીર ભીંજાઈ ગયું હતું. ભૂખને લીધે તે હવે એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કરવા તૈયાર ન હતો. પતિપરાયણા સ્ત્રીએ તરત જ ભોજન પીરસ્યું. ધન જેવો ભોજન કરવા બેસે છે તેવામાં તેની સ્ત્રીએ પૂછ્યું: “પણ તમે દેવદર્શન કરી આવ્યા ? પેલો નિયમ યાદ છે ને ?”

ધને એક વાર સ્ત્રીની સામે ઉદાસ દૃષ્ટિએ જોયું. તે ગમે તેટલો લોભી અથવા કૃપણ હોય; પરંતુ લીધેલો નિયમ પાળવામાં એટલો જ શૂરવીર હતો, એમ તેની સ્ત્રી બરાબર સમજતી હતી. ધનશ્રેષ્ઠી તત્કાળ ત્યાંથી ઊઠ્યો અને ચૈત્યમાં પહોંચ્યો.

આજનો દિવસ ધનની કસોટીનો દિવસ હતો. જો કોઈ સામાન્ય માણસ, ધનના સ્થાને હોત તો કદાચ નિયમની દરકાર કર્યા વિના ભોજન કરી લેત, પણ ધન એ પરીક્ષામાંથી પસાર થયો. તેની આટલી ધીરજ અને શાંતિ જોઈ શાસન-દેવ પણ પરમ પ્રસન્ન થયા.

“માગ ! માગ ! શ્રેષ્ઠીપુત્ર !” એવો અવાજ ચૈત્યના ગર્ભાગારમાંથી આવ્યો અને ધનશ્રેષ્ઠી ઘડીભર તો દિઝ્મૂઢ બની સાંભળી રહ્યો. એને ખાત્રી થઈ કે “આ અવાજ કોઈ માણસનો નથી, દેવ પોતે જ મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર પ્રસન્ન થઈ મને કંઈક વરદાન આપવા ઇચ્છે છે.”

પણ શું માગવું તે તેને ન સૂઝયું. જિંદગીનો ખર્ચો ભાગ જોણે દ્રવ્યની ઉપાસનામાં જ ગાળ્યો હોય તેને શું માગવું તે પણ કેમ સૂઝે ? તે એકદમ દોડતો દોડતો પોતાની સ્ત્રી પાસે ગયો અને દેવ પાસે વરદાનના બદલામાં શું માગવું તે પૂછવા લાગ્યો.

સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો: “ધન—ધાન્ય તો આપણી પાસે પુષ્કળ છે, માટે તમે બીજું કંઈ નહીં માગતાં દેવની પાસે માત્ર ‘વિવેકદષ્ટિ’ જ માગો. એમાં જ આપણું બધું કલ્યાણ સમાઈ જાય છે. ”

ધનને પોતાની સ્ત્રીની બુદ્ધિમત્તા ઉપર પૂરો વિશ્વાસ હતો. તે પાછો ચૈત્યમાં ગયો અને અધિષ્ઠાતા દેવને સંબોધી બોલ્યો: “ હે દેવ ! જો તમે ખરેખર જ મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો મને વિવેકદષ્ટિ આપો ! ” દેવ પણ અંતરીક્ષમાં રહી “ તથાસ્તુ ” કહી અંતર્ધાન થઈ ગયો.

આ વરદાન પછી ધનની દષ્ટિ જ બદલાઈ ગઈ. જાણે તેનો પુનર્જન્મ થયો હોય તેમ દરેક વસ્તુ વિષે તેને કંઈ કંઈ અપૂર્વ વિચાર આવવા લાગ્યા. તે ભોજન કરવા બેઠો અને થાળીમાં પીરસાયેલી કળથી જોઈને બોલી બોલ્યો: “ આપણે આવું ક્ષુદ્ર-હલકું અનાજ શા સારું ખાવું જોઈએ ? શા સારું સાત્ત્વિક ભોજન ન લઈએ ? ” ઘરમાં આસપાસ દષ્ટિ ફેરવી તે બોલવા લાગ્યો: “અને આ ઘરમાં આટલી દરિદ્રતા શા સારું જોઈએ ? નોકરોને બોલાવી ઘર શા સારું બરાબર સાફસૂક ન રાખીએ ? ”

જન્મથી આંધળા રહેલા માણસને દષ્ટિ પ્રાપ્ત થતાં જેમ તેનો આનંદ બિલરાઈ જાય અને બધું નવું નવું જ લાગે તેમ ધનને પણ વિવેકદષ્ટિ પ્રાપ્ત થતાં નવું નવું સૂઝવા લાગ્યું. તેના આનંદનો પણ કંઈ પાર ન રહ્યો. તે મનમાં જ વિચારવા લાગ્યો: “ મેં

આટલા દિવસો ખરેખર અજ્ઞાનમાં જ વિતાવ્યા ! મારા જેવો અજ્ઞાની બીજો કોણ હોય ? મેં હાથે કરીને મારા કુળને લજવ્યું !”

પછી તો બહુ મોડો ઊઠેલો માણસ જેમ જલદી જલદી કામ કરવા મંડી જાય, તેમ ધન પણ પોતાની આજ સુધીની ભૂલો સુધારવા તૈયાર થઈ ગયો. તેણે જૂનાં ઘર, દુકાન વગેરે પાછાં મેળવ્યાં. એ બધાંનો ચતનાપૂર્વક ઉદ્ધાર કર્યો. જૂના નોકરોને બોલાવી પુનઃ તેમનાં કામ ઉપર નીમ્યા અને જિન-ચૈત્યોને વિષે પૂજા-પ્રભાવના વગેરે ઉત્સવો તથા દાનાદિ ધર્મકૃત્યો પણ એટલા જ ઉત્સાહથી કરાવવા મંડી પડ્યો.

વિવેકદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થતાં ધનનું આખું જીવન જ પલટાઈ ગયું. એક સામાન્ય નિયમ પાળતાં તે ધીમે ધીમે આગળ વધ્યો. અનુક્રમે બીજાં અનેક વ્રત નિયમોમાં પણ તે રસ લેવા લાગ્યો.

વિવેકના પ્રતાપે તે ધન-શ્રેષ્ઠીએ પિતાના કુળને દીપાવ્યું, જગતમાં અસાધારણ યશ મૂકી ગયો અને ચિરકાળ પર્યંત શ્રાદ્ધ ધર્મ પાળવાથી સદ્ગતિ મેળવી, તે માનવદેહ પણ સાર્થક કરી ગયો !

હંસ અને કેશવ

યશોધન વણિકના આ બન્ને પુત્રો-હંસ અને કેશવ પહેલેથી જ વિનયી અને સરળસ્વભાવી બાળકો હતા. એક દિવસે પાસેના ઉપવનમાંથી રમીને પાછા ફરતા હતા તેટલામાં ભાગ્યે-દયને લીધે તેમને જૈનશાસનના એક જિતેન્દ્રિય મહાપુરુષ શ્રીધર્મઘોષસૂરિનાં દર્શન થયાં. સૂરિજીની આનંદનિર્મલ આકૃતિ એ બન્ને બાળકોનાં અંતરમાં રમી રહી. તે બંને ભાઈઓ સૂરિજીની સન્મુખ બેઠા અને થોડો ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી “જીવ જાય તો પણ રાત્રિભોજન ન કરવું” એવી પ્રતિજ્ઞા કરી ઘેર આવ્યા.

યશોધને જ્યારે આ વાત સાંભળી ત્યારે તેનાં ક્રોધ અને આશ્ચર્યની સીમા ન રહી. પિતાની સલાહ લીધા વિના બાળકો આવી રીતે મનમાન્યો માર્ગ લે એ યશોધનથી ન સહેવાયું. તેમણે ઘરમાં પોતાની સ્ત્રીને બોલાવી કહી દીધું કે: “આ ઘરમાં કોઈને દિવસે ખાવાનું નહિ મળે, જેમને એ નિયમ ન પાલવે તે ખુશીથી આ ઘર બાલી કરીને ચાલ્યા જાય.” યશોધને ધાર્યું કે “આથી બાળકો સીધા દોર થઈ જશે અને રાત્રિભોજનની પ્રતિજ્ઞાને તોડી, કુળધર્મને અનુસરી રાત્રે પણ ભોજન કરવા મંડી જશે.” પણ યશોધનની એ ધારણા ખોટી નીવડી.

પાંચ-પાંચ અને છ-છ દિવસના ઉપરાઉપરી ઉપવાસ થવા છતાં હંસ અને કેશવ પોતાની પ્રતિજ્ઞામાં અડગ રહ્યા. પુત્રો ધરની મમતાને લીધે માતાને પણ એટલા જ ઉપવાસ થયા.

હંસ અને કેશવને તેમની માતાએ સમજાવવામાં તેમ જ પિતાની આજ્ઞા પાળવાનો આગ્રહ કરવામાં કંઈ જ કચાશ ન રાખી; પરંતુ હંસ અને કેશવે જરા પણ નબળાઈ ન બતાવી.

છઠ્ઠા ઉપવાસના અંતે યશોધને બન્ને બાળકોને કહ્યું: “તમે આ દુરાગ્રહ નકામો રાખી રહ્યા છો. રાત્રિની ચાર ઘડી એ ખરું જોતાં તો દિવસનો જ ભાગ ગણાય. તમને કોઈએ ભોળવ્યા છે, માટે હજી એ મારું કહ્યું મानी મારી સાથે રાત્રે ભોજન કરવા બેસો અને જો તમને મારી આ વાત કબૂલ ન હોય તો આવતી કાલથી હું તમારું મોં જોવા પણ રાજી નથી.” આ છેલ્લા શબ્દોની હંસ તથા કેશવ ઉપર અજબ અસર થઈ. હંસ ડગી ગયો. તેને આ ઘર મૂકી જતાં ભય લાગ્યો, પણ કેશવ મનને મજબૂત કરી, સાતમા દિવસની સવારે જ ઘરની બહાર ચાલી નીકળ્યો.

સાંજ પડવા આવી. આકાશમાંથી અંધારાં ઝિતરવા લાગ્યાં. જાણે દિશાઓના દરવાજા બંધ થતાં હોય તેમ કેશવની નજરે આગળના માર્ગ પણ ઝાંખા થતાં ચાલ્યા. ઉપરાઉપરી સાત સાત દિવસની ભૂખને લીધે તેની ઘણીખરી શક્તિ હણાઈ ગઈ હતી. ક્યાં જવું? તેનો પણ કંઈ નિશ્ચય ન હતો, એટલું છતાં વિકટ અરણ્યમાં તે આગળ ને આગળ માર્ગ કાપવા લાગ્યો.

કેટલીક વારે યક્ષનું એક વિશાળ ચૈત્ય તેની નજરે પડ્યું. ચૈત્યની આસપાસ કેટલાય યાત્રિકો, ભાતભાતનાં ભોજનો રાંધતા હતા. તેઓ આજે યક્ષને બળિ-પૂજા ધરવાના હતા. શાક, દાળ, ક્ષીર અને વડાંની ગંધથી આખું અરણ્ય બહેકતું હતું. પારવગરનાં સ્વાદિષ્ટ ભોજનોના ગંજ પડ્યા હતા.

“પધારો ! પધારો ! ! અતિથિ દેવ ! ” એમ આનંદના

પોકારથી વધાવતાં કેટલાય યાત્રિકો કેશવની સામે દોડ્યા. ઇષ્ટદેવની મહત્ કૃપા થઈ હોય અને એ કૃપાના પ્રતાપે જ આ વિકટ અરણ્યમાં આવેા અતિથિ આવી ચડ્યો હોય એવો ભાવ સૌના મુખ ઉપર તરવરતો હતો. આ અણુધાર્યા સન્માનનું કારણ કેશવ કલ્પી શક્યો નહીં. યાત્રિકોમાંના એક મુખ્ય પુરુષે ખુલાસો કર્યો: “આજે અમારા વ્રતનું પારણું છે. અમે એકાદ અતિથિની જ રાહ જોતા હતા. સારું થયું કે તમે આવી ચડ્યા. અતિથિને લોજન કરાવ્યા પછી જો અમે પારણું કરીએ તો અમને મહત્ પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય એમ માનીને જ અમે આપનું આટલું સ્વાગત તથા સન્માન કરીએ છીએ.”

“અરે ભલા ભાઈઓ ! રાતે તે ક્યાંઈ પારણું થતાં હશે ?” સાત દિવસનો બૂખરો-તરસો અતિથિ કેશવ મનને મજબૂત કરી બોલ્યો. તેનો અવાજ ક્ષીણ થઈ ગયો હતો. આંખે અંધારાં આવતાં હતાં, માર્ગના અતિથાકને લીધે તેનું આખું અંગ કળતું હતું, છતાં રાત્રિ હોવાને લીધે તેણે સ્નેહભર્યા સત્કાર તેમ જ સ્વાદિષ્ઠ લોજનપ્રત્યે નજર સરખી પણ ન કરી.

યક્ષના ઉપાસકોએ લેગા થઈને કેશવને મૂંઝવવા સારુ ખાસ્તું કાવતરું રચ્યું હોય તેમ ચૈત્યના ગર્ભાગારમાંથી એક વિકરાળ પુરુષ બહાર આવ્યો. અંધકારમાં તેના બે સળગતાં નેત્રો ભયંકર ભાસતાં હતાં. તેના એક હાથમાં ખડ્ગ અને બીજા હાથમાં મુદ્રગર હતું. ખડ્ગ તરફ ઈસારો કરી તે કહેવા લાગ્યો: “પથિક ! તું ક્યાં આવ્યો છે તે જાણે છે ? અહીં અમારી સત્તામાં આવ્યા પછી પણ અમારા ધર્મનું તું અપમાન કરે છે ? જો તું અમારું આતિથ્ય સ્વીકારી, લોજન નહીં કરે તો આ ખડ્ગવતી તારો શિરચ્છેદ કરતાં અમને કોઈ રોકી શકે તેમ નથી.”

મૃત્યુના પંજમાં સપડાવા છતાં રાત્રિભોજન વ્રત ઉપર અચળ રહેનાર કેશવ સહેજ હસ્યો. તેણે ઉશ્કેરાયા વિના જવાબ આપ્યો : “ મૃત્યુનો ભય બીજા કોઈને બતાવજો. લીધેલા વ્રતનું પાલન કરતાં કદાચ મૃત્યુને ભેટવું પડે તો પણ એ મૃત્યુ એક મહોત્સવના રૂપમાં જ ફેરવાઈ જવાનું.”

વિકરાળ પુરુષને લાગ્યું કે આ વ્રતધારી સાથે બળને બદલે કળથી કામ લેવામાં જ કંઈક લાભની આશા રાખી શકાય. તેથી તેણે વાતને ફેરવી અને કહ્યું : “ તારા ગુરુ પોતે આવીને તને રાત્રે ભોજન કરવાનું કહે તો તને કંઈ વાંધો ખરો ? ”

“ વીતરાગપ્રણીત ધર્મને માનનારા મારા ગુરુ કોઈ દિવસ પણ મને રાત્રે ભોજન કરવાનું ન કહે અને કદાચ કહે તો સમજવું કે એ સાચા ગુરુ નથી, પણ કોઈ વેષધારી પાખંડી છે.” કેશવે આમ કહી સામે નજર કરી તો તેણે ધર્મ-ધોષસૂરિ જેવા એક પુરુષને સામે ઊભેલા જોયા. તેઓ કેશવને સંબોધીને કહેવા લાગ્યા : “ મારી આજ્ઞા છે. તું ખુશીથી આ યાત્રિકોના આગ્રહને માન આપી ભોજન કરવા બેસ.”

કેશવની સૂક્ષ્મ વિવેકબુદ્ધિને આ તરકટ સમજતાં વાર ન લાગી. આ બધાં પાત્રો જાણે જાદુઈ માયાથી હાજર થતાં હોય અને પોતાને ભૂલાવામાં નાખતાં હોય એમ તે કળી ગયો. કેશવ જો ભોજન ન કરે તો તેના ગુરુનો વધ કરવા સુધીની પેલા ભયંકર પુરુષે ધમકી આપી, પણ કેશવને એથી મુદ્દલ ક્ષોભ ન થયો.

“ કંઈ નહીં, એ વાત જવા દો, આજે તમે ખૂબ જ થાકી ગયા છો. બૂખને લીધે બહુ ખિન્ન બન્યા છો. એટલે થોડો આરામ લ્યો. જુઓ સામે તમારા માટે જ પથારી તૈયાર કરી છે. પ્રાતઃકાળ થતાં તમને જમાડી અમે

સૌ પારણાં કરીશું.” વિકરાળ પુરુષે આ છેલ્લી યુક્તિ અજમાવી. આમાં તો કેશવ ફસાવો જ જોઈએ એમ તેણે માની લીધું.

કેશવ નિદ્રાવશ થયો. થાકને લીધે તે ઘસઘસાટ ઊઘવા લાગ્યો. કેટલાક યાત્રિકો તેના દેહને શાતા ઉપજવવા સેવા-શુશ્રૂષા કરવા લાગ્યા. એટલામાં તો પૂર્વ દિશા સૂર્યના તેજથી ઝળહળી ઊઠી. કેશવ પૂરી નિદ્રા લે તે પહેલાં જ કોઈએ આવી તેને ઊઘમાંથી ઉઠાડ્યો અને કહ્યું : ‘ સતપુરુષ ! રજની ક્યારની યે વીતી ગઈ. ! નિદ્રાનો ત્યાગ કરો ! ઊઠો ! ’

કેશવે આંખ ઉઘાડી જોયું તો સૂર્યનાં કિરણો પ્રકાશ ફેલાવતાં હતાં. તે વિચારવા લાગ્યો : “ હું બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં જ હમેશાં ઊઠું છું અને આજે તો મારાં નેત્રમાંથી નિદ્રાનો નીસો ઊતરે તે પહેલાં જ સૂર્યોદય થઈ ગયો; માટે આમાં જરૂર કંઈ માયાપ્રપંચ છે ! ”

તેની વિચારમાળા તૂટે તે પહેલાં જ યક્ષ બોલ્યો : “ હવે લાંબા વિચાર કરવાનો આ સમય નથી. જુઓ, એક તમારી ખાતર સેંકડો યાત્રિકો ભૂખ્યા બેસી રહ્યા છે : જલદી ઊઠો, દાતણ-પાણી કરો અને પારણું કરવા બેસો ! ”

“ યક્ષરાજ ! હું હવે તમને બરાબર ઓળખી ગયો છું. મને છેતરવા માટે જ આ બધી ઇંદ્રજાળ રચી છે એમ મને ચોક્કસ સમજાય છે. હજી મારી આંખમાં ઊંઘ ભરી છે. હું હિંમતથી કહું છું કે આ પ્રકાશ, આ સૂર્ય એ બધું બનાવટી છે, મને રાત્રિને વિષે ભોજન કરાવવા માટે જ આ માયાજાળ રચાઈ છે ! ”

કેશવ પૂરું બોલી રહ્યો નહોતો તેટલામાં જ આકાશમાંથી દેવોએ પુષ્પની વૃષ્ટિ વરસાવી. ‘ જય ! જય ’ ના શબ્દોથી

કેશવનો સત્કાર થઈ રહ્યો. યાત્રિકોની, ચૈત્યની અને ઢગલાબંધ લોજનની બધી માયા આપોઆપ ક્યાંક સમાઈ ગઈ ! યક્ષના સ્વરૂપમાં આવેલા દેવે કેશવને પગે પડી કહ્યું: “તમારા જેવા વ્રતધારીઓને લીધે જ આ પૃથ્વી રત્નગર્ભા છે. હું તમારી કસોટી કરવા માટે જ આ બધી માયાબળ ગૂંથી રહ્યો હતો. આટ-આટલા અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો સહેવા છતાં તમે અચલ રહ્યા તે જોઈ હું તમારી ઉપર બહુ જ પ્રસન્ન થયો છું. અને એ પ્રસન્નતાના બદલામાં તમે માર્ગો તે વરદાન આપવા હું તૈયાર છું.”

કેશવ પોતે તો જો કે વ્રતપાલનના બદલા તરીકે કંઈ જ નહોતો વાંછતો, છતાં દેવે તેને સાકેતપુરનગરની ખાલી થતી ગાદી ઉપર રાજા તરીકે સ્થાપ્યો અને તે ઉપરાંત કેશવના પગ ધોઈને જો કોઈ પીવે તો ગમે તેવો રોગી સાજો થાય તેમ જ કેશવ જેનું ચિંતવન કરે તે તત્કાળ તેને પ્રાપ્ત થાય એવી બે સિદ્ધિઓ આપી. લગભગ આઠમે દિવસે તેણે ઉપવાસનું પારણું કર્યું. અસંખ્ય દીનજનોને દાન દીધાં. બધે આનંદ-મંગળ વર્તી રહ્યો.

એક તરફ વ્રતમાં દૃઢ રહેનાર કેશવ જ્યારે આ પ્રમાણે શુદ્ધ સુવર્ણ તરીકે દીપી નીકળ્યો ત્યારે બીજી તરફ તેનો જ ભાઈ હંસ, વ્રતભંગ કરવા જતાં મૃત્યુની નજીક જઈ પહોંચ્યો. બન્યું એવું કે કેશવ ઘર છોડી ચાલી નીકળ્યો એટલે હંસ, પોતાના પિતાને રાજી રાખવા રાત્રે લોજન કરવા બેઠો. લોજન કર્યા પછી પ્રાયઃ અર્ધી રાતે તે બેશુદ્ધ બન્યો. તેનું આખું શરીર લીલું કાચ જેવું બની ગયું. તપાસ કરતાં સૌને ખાતરી થઈ કે એ લોજનમાં ઝેરી સાપની ગરલ પડી હતી. રાત્રિલોજનનું જ એ એક અનિષ્ટ પરિણામ હતું. ઘણા ઘણા વૈદ્યો તથા મંત્રવાદીઓએ વિધવિધ પ્રકારના

ઉપચાર તથા મંત્રાદિ કરી જોયા, પણ તેનાથી હંસને કશો લાભ ન થયો. ચિકિત્સકોએ કહી દીધું કે ‘ઝેરની અસરને લીધે તે એક મહિનામાં જ મૃત્યુને આધીન થવો જોઈએ.’

કોઈ સિદ્ધપુરુષની શોધમાં ભટકતો યશોધન, આ કેશવરાજના રાજ્યમાં આવી પહોંચ્યો. તેણે પોતાના પુત્રને રાજદ્વારી ઠાઠમાં જોયો અને ઘડીભર જાંતિવશ બન્યો. પોતાનો પુત્ર એક મોટા રાજ્યનો અધિકારી બને એ વાત પહેલાં તો તે માની જ ન શક્યો, પણ અંતે આખી વસ્તુસ્થિતિ સ્પષ્ટ થઈ. પિતા-પુત્ર પરસ્પર અત્યંત હેતથી મળ્યા. પિતાએ હંસની રોગી-મૃતપ્રાય સ્થિતિ કહી સંભળાવી. દેવની સહાયથી તત્કાળ તે પોતાના ભાઈ પાસે પહોંચ્યો અને પાદપ્રક્ષાલનનું પાણી પાઈ તેને અકાળે મૃત્યુના મુખમાં પડતો બચાવી લીધો.

કેશવના પાદપ્રક્ષાલનના પાણીનો પ્રભાવ જગતમાં ઠેકઠેકાણે પ્રસિદ્ધ થયો. દૂરદૂરના દેશોમાંથી લોકો આવવા લાગ્યા અને કેશવનું પાદપ્રક્ષાલન સોનાના પાત્રોમાં ભરી લઈ જવા લાગ્યા.

કેશવરાજે એક પ્રતાપી-સમર્થ રાજા તરીકે પણ બહુ સારી નામના મેળવી. રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવાથી એક માણસ કેટલી ઊંચી પદવીએ પહોંચે અને દેવોનો પણ કેટલો પ્રીતિપાત્ર બને એ વાત જોતજોતામાં લોકોની જીભ ઉપર રમી રહી. કેશવરાજના દૃષ્ટાંતને અનુસરીને લોકો રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવા પ્રેરાયા. કેશવરાજના ધર્મરાજ્યમાં નાનાં બાળકો પણ રાત્રિભોજન ત્યાગનો મહિમા સમજતા થયા અને ઉત્સાહ-પૂર્વક એ વ્રત પાળવા લાગ્યાં. વ્રતના પ્રતાપે ઘણું સ્ત્રી-પુરુષો અને બાળકો પણ સુખ, સમૃદ્ધિ અને આત્મકલ્યાણને વર્ધા !

વંકચૂલ

વિમલ રાજાનો પુત્ર પુષ્પચૂલ નાનપણથી જ એટલો બધો નાદાન હતો કે લોકોએ પુષ્પચૂલને બદલે તેનું નામ વંકચૂલ રાખ્યું, પણ જ્યારે એ તોફાન પ્રજાને અસહ્ય થઈ પડ્યું ત્યારે તેમણે રાજાને ફરિયાદ કરી અને પ્રજાને રંજડનાર પોતાના પુત્રનો પણ રાજાએ તત્કાળ ત્યાગ કર્યો. વંકચૂલ સાથે તેની બહેન પણ ભાઈ પ્રત્યેના સ્નેહને લીધે રાજ્યમાંથી ચાલી નીકળી.

વંકચૂલ ફરતો ફરતો અરણ્યમાં જઈ ચડ્યો. ત્યાં એક લૂંટારા ભીલ લોકોના સરદારે, તેને રાજપુત્ર જાણી આશ્રય આપ્યો. વંકચૂલ પોતાનાં પરાક્રમ અને સાહસથી ભીલોમાં બહુ જ માનીતો થઈ પડ્યો. તે બીજા ભીલોને સાથે લઈ લૂંટફાટ કરવા લાગ્યો. ભીલોએ તેને પોતાનો પટ્ટીપતિ-રાજા બનાવ્યો.

એક દિવસે સંઘના સમૂહથી જૂદા પડી ગયેલા ચંદ્રયશ-સૂરિ ભીલ લોકોના આ ગામમાં આવી ચડ્યા. ચાતુર્માસ નજીકમાં જ હોવાથી તેઓ વધુ વિહાર કરી શકે એમ ન હતું. તેમણે વંકચૂલ પાસે ઊતરવાનું-ધર્મધ્યાન કરવાનું સ્થાન માગ્યું. વંકચૂલ ગમે તેવો લૂંટારો થયો હોય પણ તે રાજપુત્ર હતો. તેનામાં ખાનદાની ભરી હતી. તેણે વિનયપૂર્વક સૂરિ-જનું બહુમાન કર્યું અને ઊતરવા માટે તેમ જ ચાતુર્માસમાં ધર્મધ્યાન કરવા માટે સારું સ્થાન કાઢી આપ્યું.

વંકચૂલે સૂરિજને ઉપાશ્રય તો આપ્યો, પણ તે સાથે

તેણે એક શરત કરી કે “ મારી હૃદમાં આપે કોઈને ધર્મોપદેશ ન આપવો. ” કારણ કે તે સમજતો હતો કે જો સૂરિજી ઉપદેશ આપવા લાગે અને તેની અસર થાય તો પછી હિંસા, ચોરી, લૂંટફાટ અને જૂઠું ઉપર ચાલતો ભીલોનો આખો ધંધો જ પડી લાગે ! સૂરિજીએ એ શરત પણ સ્વીકારી.

વર્ષાઋતુ વીતી ગઈ. સૂરિજી ભીલોના ગામમાંથી વિહાર કરી અન્યત્ર જવા તૈયાર થયા. વંકચૂલના મન ઉપર સૂરિજીના સ્વર્ગીય ગુણોનો પ્રભાવ અંકાયો હતો. તેણે એકાદ વાર સૂરિજીને પોતાને ત્યાં આહાર વહોરવા સારું પધારવા નિમંત્રણ પણ કરેલું, પરંતુ વસાત આપનારના ઘરની લિક્ષા જોઈ મુનિને ન ખપે, એમ કહી સૂરિજીએ વંકચૂલની માગણી પાછી વાળી હતી. સૂરિજીની નિઃસ્પૃહતા, શાંતિ, ક્ષમા, તપસ્યા વગેરે માટે વંકચૂલના મનમાં અત્યંત પૂજ્યભાવ પ્રગટ્યો.

વિહાર કરતી વખતે તે પણ સૂરિજીની સાથે વળાવવા ચાલ્યો. પોતાના ગામની સીમા પૂરી થઈ એટલે વંકચૂલે કહ્યું: “ સ્વામિન્ ! હવે અન્ય રાજ્યની હદ શરૂ થાય છે, આપ સુખેથી પધારો, પુનઃ કોઈ વાર દર્શન આપજો. ”

પોતાને વસતિ-સ્થાન આપનાર, વર્ષાઋતુમાં સુખ-શાંતિ-પૂર્વક રહેવાની અનુકૂળતા કરી આપનાર આ પુરુષને તેના પોતાના ઉપકારને અર્થે પણ થોડો હિતોપદેશ કરવો જોઈએ. એમ માની સૂરિજીએ ભોગોપભોગ પરિમાણવ્રત સંબંધી કેટલુંક વિવેચન કર્યું. વંકચૂલે એ સર્વ શાંતિથી સાંભળ્યું. આજ સુધીમાં સૂરિજીના ઉપદેશનો કંઈ લાભ ન લેવાયો તે બદલ તેને પશ્ચાત્તાપ પણ થયો. પરંતુ તે પોતાની અશક્તિ

તથા સંયોગો બરાબર સમજતો હતો. જો તે પોતે કંઈક નિયમ ગ્રહણ કરે તો ભીલોના આખાએ સમાજ ઉપર તેની અસર પડે અને જો એવી સારી અસર થાય તો ભીલોની આજીવિકા જ બંધ થઈ જાય એવી તેને દહેશત રહેતી. વળી તે પોતે ઘણા ભોગવિલાસમાં ઊછર્યો હતો. સંયમ જેવી વસ્તુ હોઈ શકે એ તેની બુદ્ધિ બહારનો વિષય હતો.

સૂરિજીનો ઉપદેશ સાંભળી રહ્યા પછી તેણે પોતાની નબળાઈ કબૂલ કરી. સૂરિજીએ પણ વધુ આગ્રહ ન કરતાં, સુખેથી પાળી શકાય એવા અતિ સામાન્ય નિયમ સ્વીકારવા સૂચવ્યું. અને વંકચૂલે શ્રદ્ધાપૂર્વક નીચેના ચાર નિયમો લીધા :

- (૧) અજાણ્યું કંઈ ન ખાવું.
- (૨) કોઈ આવે ત્યારે સાત-આઠ પગલાં પાછાં હઠ્યા પછી જ પ્રહાર કરવો.
- (૩) કોઈ પણ રાજની પદ્મરાણીને માતૃવત્ માનવી.
- (૪) કાગડાનું માંસ કદી પણ ન ખાવું.

ચંદ્રચંદ્રસૂરિ વિદાય થયા. વંકચૂલ પણ પોતાના રોજના ધધે વળગ્યો. ધીમે ધીમે વંકચૂલે ગ્રહણ કરેલા નિયમોનો કસોટીના પ્રસંગો ઉપસ્થિત થવા લાગ્યા.

* * * *

એક દિવસ ગ્રીષ્મઋતુને લીધે આકાશમાંથી આગ વરસતી હતી. વંકચૂલ ભીલ લોકોની સેના સાથે એક ગામ લૂંટવા જતો હતો. લૂંટમાંથી પુષ્કળ માલ મળશે એવી આશાથી ખરે મધ્યાહ્ને તેણે પ્રયાણ કર્યું. પણ બન્યું એવું કે

ગામના લોકોને અગાઉથી ખાતમી મળી જવાથી તેમણે વંકચૂલની સામે પૂરેપૂરા બળપૂર્વક ટક્કર ઝીલી. વંકચૂલની બધી ધારણા ધૂળ લેગી મળી ગઈ. બહાર જેવી ગરમીની આગ વરસતી હતી તેવી જ આગ તેના હૈયામાં સળગવા લાગી. ક્ષુધા, તૃષ્ણા અને નિરાશાથી બ્યાકુળ બનેલો વંકચૂલ અરણ્યમાં એક વૃક્ષ નીચે બેઠો. જોતાંની સાથે જ આંખને ગમી જાય એવાં સુંદર ફળ લીલોએ તેની આગળ લાવીને મૂક્યાં.

“ આવાં ફળ મારી જિંદગીમાં પડેલી જ વાર જોઈ છું. દેખાવ ઉપરથી જ બહુ સ્વાદિષ્ટ હોય એમ લાગે છે, પણ એનું નામ શું હશે ? ” વંકચૂલે પોતાનો નિયમ પાળવા પ્રશ્ન કર્યો.

લીલો એક-બીજાની સામે જોઈ રહ્યા. ખરી વાત એ હતી કે આ ફળનું નામ કે શુભ જાણનાર તેમનામાં કોઈ જ ન હતું.

“ આપણે નામની સાથે શું સંબંધ છે ? ખાવામાં સ્વાદિષ્ટ અને નીરબવામાં સુંદર હોય એટલે બસ છે ! ” એક લીલે કહ્યું.

“ અબ્બણ્યું ફળ ન ખાવું એ મારો નિશ્ચય છે. ” વંકચૂલે પોતાનો નિશ્ચય જાહેર કરી દીધો. તેના માણસો આ જવાબ સાંભળી નિરાશ થયા. તેઓ બોલવા લાગ્યા:

“ બધા સંયોગો અનુકૂળ હોય ત્યારે નિયમ પાળવાનો આગ્રહ રાખવો એ કંઈક ઠીક ગણાય, પણ ભૂખને લીધે જે વળતે પ્રાણ જતા હોય તે વળતે પણ આવા નિયમ પાળવા એ હાથે કરીને મોતને આમંત્રણ કરવા જેવું છે. ” છતાં વંકચૂલે એ વાત ઉપર કંઈ લક્ષ ન આપ્યું. નિયમની ખાતર તે ભૂખને સહન કરતો ત્યાં ને ત્યાં જ બેસી રહ્યો.

તેના માણસોએ પેટ ભરીને ફળ ખાધાં અને દિવસનો

થાક ઉતારવા વૃક્ષની નીચે લાંબા થઇને સૂતા. એ કૂળ ઝેરી કિંપાકવૃક્ષનાં હતાં. ધીમે ધીમે એનું ઝેર ભીલોની રંગેરગમાં પ્રસર્યું અને સૂતા પછી પાછા ઊડી પણ ન શક્યા. ત્યાં ને ત્યાં જ તેમના પ્રાણ ઊડી ગયા. આ દેખાવ જોઈ વંકચૂલના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. તે ગુરુવાણીનું મહાત્મ્ય અનુભવી વધુ આસ્થાવાન બન્યો. ગુરુ-મહારાજે જ પોતાંને જીવિતદાન આપ્યું એમ વિચારી તેમનો ઉપકાર માનવા લાગ્યો.

ત્યાંથી રવાના થઈ રાતના લગલગ પહેલા પહોરે ઘેર પહોંચ્યો. સામાન્ય રીતે પક્ષીમાં આ સૂવાનો યોગ્ય વખત નહોતો, છતાં વંકચૂલે જોયું કે સૌ કોઈ ભરનિદ્રામાં પડ્યું હતું. મંદ મંદ પગલે ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે એક બાળુ આંખો દીવો બળતો હતો. એ દીવાના પ્રકાશમાં, પોતાના જ પલંગ ઉપર એક પુરુષ અને સ્ત્રીને છેક પાસે પાસે સૂતેલા સગી આંખે નીહાળ્યાં. દેખાવ જોતાં જ તેનું શાંત લોહી એકદમ તપી આવ્યું. તે વિચારવા લાગ્યો:

“જરૂર, આ મારી સ્ત્રી દુરાચારિણી છે અને મારી ગેરહાજરીનો લાભ લેવા માટે જ પોતાના આશકને આજે અહીં બોલાવ્યો લાગે છે.” તેનું મગજ બહેર મારી ગયું. તે વધુ વિચાર કરે તે પહેલાં તો તેનો હાથ કમરે બાંધેલી તલવાર ઉપર પડ્યો અને જોવો નિદ્રાધીન પુરુષનો શિરચ્છેદ કરવા બંધ છે એટલામાં જ ગુરુમહારાજે આપેલી પ્રતિજ્ઞા તેના સ્મૃતિપટ ઉપર તરી આવી.

પ્રતિજ્ઞાને અનુસરી, ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં સાત ડગલાં પાછો ફર્યો. તે જ વખતે ભાગ્યયોગે તેની તલવાર બારણા સાથે જોરથી અફળાઈ. એ અવાજ સાંભળતાં જ પુરુષના વેશમાં

સંજ્ઞ થયેલી વંકચૂલની બહેન બેબાકળી ઊઠી ઊભી થઈ અને “ લાઈ ! તું જીવતો રહે ! ” એમ આશીર્વાદ આપતી તેની સામે આવી. વંકચૂલ પોતાની સાહસિકતા માટે શરમાયો. બહેને પોતે જ ખુલાસો કરતાં જણાવ્યું કે:

“ આજે ગામમાં આવી ચડેલા આપણા દુશ્મનોને તારી ગેરહાજરીની ખબર ન પડે એટલા માટે મારે તારાં વસ્ત્રો પહેરી પટ્ટીપતિ તરીકે કેટલોક ભાવ ભજવવો પડ્યો હતો. પછી સાંજ પડી જવાને લીધે અને કાંઈક તો થાકને લીધે આ તારા પલંગ ઉપર જ મારી લાબી પાસે સૂતી અને સૂતાંવેંત જ ઘસઘસાટ ઊંઘ આવી ગઈ. ”

ક્રોધના પ્રસંગે જો સાત ડગલાં પાછા ભરવાનો ગુરુમહારાજે નિયમ ન કરાવ્યો હોત તો આજે પોતાના હાથે પોતાની સગી બહેનનું મૃત્યુ નીપજત એમ વિચારતો વંકચૂલ ગુરુમહારાજની મુક્તાકંઠે સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

એક દિવસે ઉજ્જયિનીમાં લૂંટ કરવા નીકળ્યો. સારું એ શહેર નિદ્રાધીન હતું. વંકચૂલે એક વ્યવહારીની અટ્ટાલીકામાં આછો દીપક બળતો જોયો. આ ધનિક વ્યવહારીના ઘરમાંથી સારું દ્રવ્ય મળશે એમ ધારી તેણે તે તરફ ચાલવા માંડ્યું. એટલામાં એ જ ઘરમાંથી ઘરઘણીને તેના પુત્રની સાથે એક કોડીનો ખોટો ખર્ચ કરવા બદલ તકરાર થતી હોય એમ લાગ્યું. પિતા પુત્રને ઠપકો આપે છે અને પુત્ર જવાબમાં કંઈ કંઈ બોલતો જાય છે. વંકચૂલે વિચાર્યું કે: “ જે ઘરમાં એક કોડીને માટે પિતા-પુત્ર વચ્ચે આવો કલહ થતો હોય તે દ્રવ્યને ધિક્કાર છે. ” વંકચૂલ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો.

પ્રાદ્ધાણુનું માગી-માગીને ભેળું કરેલું ધન પણ તેને લલચાવી ન શક્યું. દેહના વિક્રયને બદલે મળેલું વેશ્યાનું ધન તેને તુચ્છ લાગ્યું. એ પ્રમાણે વૈશ્ય, પ્રાદ્ધાણુ અને વેશ્યાના વિલાસ-ભુવનને છોડી, તે રાજાના સુંદર મહેલ પાસે પહોંચ્યો.

મોટી મોટી દીવાલો ફૂદી જનારો વંકચૂલ, સડસડાટ કરતો મહેલના ઝરુખે પહોંચી ગયો. અંતઃપુરમાં એક આંખો દીવો બળતો હતો. ખૂણાના પલંગ ઉપર મહારાણી આંખો મીંચી પડ્યાં હતાં. વંકચૂલનાં પગલાંનો અવાજ સાંભળી પટ્ટરાણી જાગી ઊઠી. ઝરુખામાં થઈને એક બળવાન, નિર્ભય, સાહસિક પુરુષ પોતાની તરફ જ આવતો જણાયો. જાણે પહેલેથી જ સ્વાગત કરવા તૈયાર હોય તેમ પટ્ટરાણી વંકચૂલની સામે ગઈ અને બે હાથ જોડી કહેવા લાગી :

“લલે તમે આ મહેલમાં દ્રવ્યની ચોરી કરવા આવ્યા હો તો આ બધું આપનું જ છે, અને આ ઉજ્જયિનીના રાજાની પટ્ટરાણી પણ આજે તો પોતાના દેહનું દાન આપવા તૈયાર છે.” પટ્ટરાણીની યાચનામાં કામવિકાર હતો તે વંકચૂલ કળી ગયો. રાણીજી ઉજ્જયિનીના રાજાથી અસંતુષ્ટ છે અને અત્યારે વાસનાઓએ તેની બુદ્ધિ અને પવિત્રતાને મૂંઝવી નાખી છે એમ તે જોઈ શક્યો.

વંકચૂલને વશ કરવા અથવા તો પોતાની ઇચ્છાને અનુકૂળ બનાવવા પટ્ટરાણીએ પહેલાં તો હાવભાવથી, શાંતિથી, પ્રલોભનથી કામ લેવા માંડ્યું, પણ એ બધા ઉપાય નિષ્ફળ નીવડ્યા.

“રાજાની પટ્ટરાણી એ પ્રત્યેક પ્રબળજનની માતાતુલ્ય ગણાય. હું ચોરી-લૂંટફાટ વગેરે જેવા હલકા ધંધા કરવા છતાં એટલો બધો પતિત નથી થયો કે ગૃહિણીઓ અને

પટ્ટરાણીઓની પવિત્રતા ઉપર કુદૃષ્ટિ સરખી પણ કરું. આપ મને વધ કે રાજદંડનો લય જતાવતાં હો તો પણ મારે મન એ બહુ મોટી વાત નથી. અને ખાસ કરીને મારા ગુરુદેવે રાજાની પટ્ટરાણીને માતા સમાન ગણવાનું મને જે વ્રત આપ્યું છે તેનો ભંગ તો પ્રાણાંતે પણ હું કરી શકું નહીં. ” વંકચૂલ એ પ્રમાણે કહી રહ્યો હતો. સદ્ભાગ્યે તે વખતે રાજા પાસેની જ દીવાલની પાછળ છુપાઈ આ બધો સંવાદ કાનોકાન સાંભળી રહ્યો હતો.

પટ્ટરાણી નિરાશ થવાને બદલે વધુ ઉશ્કેરાણી. તેણીએ હવે પોતાનું છેલ્લું સાધન—સ્ત્રીચરિત્ર અજમાવવાનું નક્કી કર્યું. તેણીએ પોતાના જ નબત્તી પોતાના આખા અંગે ઉઝરડા કર્યા, વસ્ત્રો ચીર્યા અને આ બધું જાણે વંકચૂલે જ કર્યું હોય તેમ મોટેથી ખૂમ-ખરાડા પાડી દ્વારપાળોને બોલાવ્યા. આટલું થયા છતાં વંકચૂલ ગભરાયા વિના ત્યાં ને ત્યાં જ ઊભો રહ્યો. પોતે જો મન, વચન ને કાયાથી પવિત્ર છે તો પછી પામર માનવી શું કરી શકવાનો હતો ? એ આસ્થા ઉપર જ તે આ બધી લીલા જોઈ રહ્યો. દ્વારપાળ વગેરેની સાથે રાજા પોતે પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને જાણે કંઈ જ ન જાણતો હોય તેમ વંકચૂલને કારાગૃહમાં પૂરવા આદેશ આપ્યો.

સવારે વંકચૂલને રાજાની હજીરમાં ઊભો કરવામાં આવ્યો. રાજાએ પોતે જ વંકચૂલને સંબોધી કહેવા માંડ્યું: “હું તમારી દૃઢતા અને પવિત્રતા ઉપર સંપૂર્ણ સંતુષ્ટ થયો છું. મેં તમારો બન્નેનો સંવાદ કાનોકાન સાંભળ્યો છે અને તમે નિર્દોષ છો એવી મારી ખાત્રી થઈ છે. તમારી ઉપર ખોટું

આળ મૂકનાર પટ્ટરાણીને શી સજા કરવી ? એ હવે તમારે પોતાને જ નક્કી કરવાનું છે. ”

વંકચૂલે જવાળ વાળ્યો: “ પટ્ટરાણી એ મારી માતા છે. ગમે તેમ પણ જો તમે મારી ઉપર સંતુષ્ટ થયા હો તો મારી માતાને ક્ષમા આપો એટલી જ મારી પ્રાર્થના છે. ”

એક લૂટારામાં આટલી પવિત્રતા અને ઊંચી ભાવના હોઈ શકે, એ ઉજ્જયિનીરાજની કદપના બહારનો વિષય હતો. તેણે વંકચૂલને પોતાના પુત્રપદ્મે સ્થાપ્યો અને તેના આખા કુટુંબને—વંકચૂલની સ્ત્રી તથા બહેનને બોલાવી એક જૂદા રાજમહેલમાં પૂર્ણ વૈભવથી રાખ્યાં.

જીવનના છેલ્લા દિવસોમાં તેના ચોથા નિયમની પણ એવી જ સખત કસોટી થઈ. કામરૂપ દેશના રાજા સાથે યુદ્ધ કરતાં વંકચૂલ એટલો બધો ઘવાયો કે વૈદ્યોએ આશા મૂકી દીધી. દિવસે દિવસે તેનું શરીર ક્ષીણ થતું ચાલ્યું. ઘણા ઘણા ઉપચારો કર્યા, પણ વંકચૂલને તેની કંઈ સારી અસર ન થઈ. આખરે ઉજ્જયિનીરાજ વૈદ્યો ઉપર કોપાયમાન થયા. વૈદ્યોને બોલાવી છેલ્લામાં છેલ્લો અસરકારક ઉપાય અજમાવવાની આજ્ઞા કરી.

એક વૈદ્ય બોલી ઊઠ્યો: “ વંકચૂલ જો કાગડાનું માંસ ખાવું કળૂલ કરે તો કદાચ આ આક્રમમાંથી ઊગરે. ” રાજા તો કોઈ પણ પ્રકારે વંકચૂલ જેવા પુરુષને મૃત્યુના મુખમાંથી બચાવવા જ માગતો હતો. તેણે વંકચૂલની પાસે જઈ સજળ નેત્રે કહ્યું: “ વત્સ ! તારી આપત્તિ ટાળવાનો અમારા હાથમાં હવે એક જ ઉપાય રહ્યો છે. જો તું કાગડાનું માંસ ખાવાનું સ્વીકારે તો તારો જીવ બચે. ”

રાજા આગળ બોલવા જાય તે પહેલાં જ વંકચૂલ બોલી
 ઊઠ્યો: “ નાથ ! હું સર્વથા માંસલક્ષણથી નિવૃત્ત થયો છું અને
 કાગડાનું માંસ તો મારાથી કોઈ કાળે ન ખવાય એ પ્રમાણેની
 પ્રતિજ્ઞાથી બંધાયેલો છું; માટે આ જીવ કાલે જતો હોય તો
 ભલે આજે જ નીકળી જાય, પણ હું મારા નિશ્ચયથી કોઈ
 કાળે પણ ડગનાર નથી. ” રાજાએ બીજી બીજી રીતે ઘણાં ચે
 સમજાવ્યો, પણ વંકચૂલ ન ચડ્યો.

અંતે તેના દિવસો, કલાકો અને ઘડીઓ પણ ગણાવા
 લાગી. વંકચૂલનો એક પરમ મિત્ર જિનદાસ, જે તેની સેવા-
 શુશ્રૂષામાં હમેશાં ઉદ્યત જ રહેતો તેણે વંકચૂલના જીવનનો અંતિમ
 અવસર નજીક જાણી સમ્યક્ પ્રકારે ધર્મની આરાધના કરાવવા
 માંડી. વંકચૂલ પોતે પણ પોતાની સ્થિતિ સમજી ગયો. તેણે
 ચાર પ્રકારના આહારનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું. ચાર શરણ સ્વીકાર્યાં
 અને સર્વ પ્રાણીને વિષે મૈત્રીભાવ કેળવતો, પંચ-પરમેષ્ઠીનું
 સ્મરણ કરતો તે બારમા દેવલોકને વિષે દેવપણે ઉત્પન્ન થયો.

નાના નાના નયનો પણ પ્રાણીને ધીમે ધીમે કેવી ઉચ્ચ
 ગતિમાં લઈ જાય છે તે વિચારશો !

